

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL VI

I OCTOMVRIE 1939

NR. 10

AL. ROSETTI	N. M. Condiescu	3
I. L. CARAGIALE	Cuvântări politice (cu o notă de Șerban Cioculescu)	8
MIHAIL CELARIANU	Versuri	34
GH. BRĂESCU	Margot (I)	39
N. I. HERESCU	Eschil: Orestia	54
IONEL TEODOREANU	Prăvale-Baba	64
BARBU BREZIANU	Albă ca Zăpada	70
G. M. ZAMFIRESCU	Miss (II)	74
ȘT. POPESCU	Versuri	98
ANDREI OȚETEȚA	Umanismul medieval	104
MARGARETA STERIAN	Rainer Maria Rilke: Din «Cartea Orelor»	112
ȘTEFAN LUPAȘCU	Gândire și viață a popoarelor	115
ȘTEFAN CÂRSTOIU	Conștiință, Muncă, Timp	129
POMPILIU CONSTANTIN- NESCU	Comediile lui Caragiale	145
VLADIMIR STREINU	Ediția monumentală Eminescu	159

C R O N I C I

CARNETUL DE VACANȚĂ AL UNUI MEMORIALIST de *E. Lovinescu* (174); ACTUALITĂȚI LITERARE ITALIENE de *Alexandru Marcu* (178); CRONICA ARTISTICĂ de *Jacques Lassaigne* (182); NOTĂ LA O PIESĂ DE CHARLES MORGAN de *Mihail Sebastian* (185); LITERATURA CONSCRATĂ VIEȚII ANIMALE de *Ion Biberi* (190); ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE de *D. I. Suchianu* (195); O CARTE DE CENTENAR de *Emanoil Bucuța* (199); MEDITERANA ȘI OCEANUL INDIAN de *Mircea Eliade* (203); NOTĂ LA «TĂRĂM TRANSCENDENT» de *Mihail Sebastian* (208); «BALTAGUL» IN LIMBA CEHĂ de *Tr. Ionescu Nișcov* (213); CĂT VA DURA OMENIREA? de *Al. Mironescu* (220); SEPTEMVRIE 1939 de *C. P.* (227).

REVISTA REVISTELOR

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 30 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, D. GUSTI,
E. RACOVIȚĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef:

PAUL ZARIFOPOL
(1.I — 1.V.1934)

Redactori:

CAMIL PETRESCU
RADU CIOCULESCU

R E D A C Ț I A
B U C U R E Ș T I I I I
39, BULEVARDUL LASCAR CATARGI, 39
TELEFON 2 - 40 - 70

A D M I N I S T R A Ț I A
C E N T R A L A E D I T U R I L O R
F U N D A Ț I I L O R R E G A L E
22, S T R A D A L I P S C A N I, 22
TELEFON 5 - 37 - 77

ABONAMENTUL ANUAL LEI 360
PENTRU INSTITUȚII ȘI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 1.500
EXEMPLARUL 30 LEI

CONT CEC POSTAL NR. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POSTAL DIN ȚARĂ

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL VI, NR. 10, OCTOMVRIE 1939

BUCUREȘTI
FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1939

N. M. CONDIESCU

N. M. Condiescu: general-adjutant onorific al M. S. Regelui, bibliotecarul M. S. Regelui, Secretar-general al Uniunii Fundațiilor Culturale Regale, Președinte al Societății Scriitorilor Români.

Ce drum străbătut de tânărul sublocotenent de vânători, care ducea cu sine în garnizoana Sinaia nostalgia vieții patriarhale din anii copilăriei! Militar, închinat în întregime nobilei cariere ce și-o alesese, proaspătul sublocotenent nu avusese încă prilejul să deosebească firele de aur în urzeala cugetărilor cotidiene, dar resimțea o mare atracție pentru literatură, către care era împins de tainice chemări.

Bagajul său literar va fi fost, pe atunci, mic, dacă nu neînsemnat. În bogata și aleasa bibliotecă a scriitorului de mai târziu, figurau la loc de cinste cărțile cumpărate zi de zi, cu bani puțini, la începutul carierei, cu scoarțele răvășite de lecturi.

În aceste împrejurări îndepărtate, întâlnirea sublocotenentului Condiescu cu C. Dobrogeanu-Gherea și cu Paul Zarifopol capătă o importanță decisivă pentru cariera sa literară.

Nu știm cu ce prilej îl va fi cunoscut pe Zarifopol, stabilit în timpul verii la Sinaia — dar bogata corespondență la care generalul Condiescu se referea uneori cuprinde și o serie de scrisori dela Zarifopol, și cronicarul literar de mai târziu se va referi, de sigur, la acest prețios izvor de informație. Prin Zarifopol, Condiescu a pătruns la Gherea; în felul acesta, scriitorul de mai târziu intra în intimitatea a două spirite alese: Gherea era un mare animator și un « causeur » strălucit, de care nu te despărțeai decât cu regret în zorii zilei, pentru a-l regăsi în seara următoare; iar Zarifopol, prin profunda lui erudiție și ascuțimea spiritului său, era un tovarăș și un îndrumător neprețuit.

În casa lui Gherea, Condiescu a cunoscut literatura timpului; acolo a cules îndemnuri și, mai presus de toate, a asistat și a participat la discuțiile ideologice iscate în jurul samovarului.

Prin lecturile febrile de atunci — Condiescu a fost întotdeauna un cititor pasionat —, își forma gustul literar și avea, în același timp, prilejul să și-l verifice, prin opoziție, în conversațiile cu directorii săi literari. Pentru că atât Gherea cât și Zarifopol, educatori în cel mai înalt sens al cuvântului, au știut să desvolte în discipolul lor darurile lui firești, indiferent dacă gusturile sale corespundeau sau nu crezului lor literar; de fapt, ideile estetice ale scriitorului de mai târziu vor sta la opusul acelora profesate de Gherea sau de Zarifopol.

* * *

Dar schițarea debuturilor carierei literare a scriitorului nu ne face să-l uităm pe militar. Căci în Condiescu au trăit laolaltă doi oameni.

Condiescu a fost în tot cursul vieții sale militar în cel mai desăvârșit sens al cuvântului, de sigur, prin aplecare naturală, dar mai ales prin credința jurată; și un militar distins. După absolvirea Școlii superioare de război, ofițer brevetat de Stat-Major, a funcționat câțiva ani ca profesor de istorie militară la aceeași Școală, iar în timpul războiului pentru întregire, atașat la biroul operațiilor al Marelui Cartier General al Armatei, și-a îndeplinit cu pricepere și zel misiunile dificile și, uneori, delicate, ce i-au fost încredințate.

Dar nici disciplina strictă a carierei, nici viața de provincie, cu scăderile ei, nu au reușit să clintească ceva din granitul scriitorului.

Militarul și scriitorul dintr'însul alcătuiau două personalități distincte, fără puțință de a se înrâuri: la cumpăna dintre ele veghea o conștiință cu un rar simț al datoriei.

* * *

Om al cuvântului și gentleman desăvârșit. În societatea lui, aveai sentimentul chietudinei morale, siguranța că ești la adăpostul oricărei surprize. Pentru puțin, își dădea inima, întregă, și nu înțelegea, orice s'ar fi întâmplat, să-și retragă cuvântul dat. A suferit pentru o credință, cu o discreție exemplară, și, redus la

expediente pentru a-și asigura traiul, a suportat cu stoicism persecuțiile.

* * *

Era, în primul rând, un sentimental. Citească cineva părțile din « Insemnările lui Safirim » consacrate descrierii societății craiovene dela sfârșitul veacului trecut. Tot ceea ce izvorăște din vâna aceasta literară poartă pecetea unui talent remarcabil. Fără a cădea în dulcegărie, scriitorul a știut să redea, văzute de un ochi iscoditor, aspecte și figuri caracteristice. Același ochi, dar al omului matur, trecut prin situații înalte și care-și avusese partea din amărăciunile vieții, ne-a dat în « Conu Enake » portretul unui puternic al zilei în societatea românească de dinainte de război. Schița aceasta lungă este o satiră. Autorul ne înfățișează într'însa aspecte ale societății românești contemporane și chiar trăsături deformate ale propriei sale personalități.

Căci prin atâtea deprinderi ale sale, Condiescu aparținea fazei de tranziție dintre civilizația orientală, de caracter balcanic, cu puternice infiltrații turcești, care a lăsat urme adânci în viața noastră morală și materială, și civilizația occidentală, de totală înnoire, pătrunsă în țările noastre la începutul veacului trecut, dar limpezită abia de curând.

Era deci un om al vechiului regim, un om de omenie și de largă toleranță morală, obișnuit cu traiul patriarhal din provincie, cu lungile stațiuni în jurul mesei, întru depănarea poveștilor ca în « O mie și una de nopți », un om al conversațiilor nesfârșite, până în zorii zilei.

De aci pasiunea lui pentru Caragiale, reprezentantul tipic al lumii dispărute ce-i era scumpă și care trăește intens în scrierile ilustrului său predecesor. Această preferință izvora dintr'o potrivire organică a caracterelor sau, mai bine zis, din fundamentul identic al personalității celor doi scriitori.

* * *

Un pasionat de literatură. Intru atât, încât, în lungile nopți de lectură, uita că este el însuși un creator de valori, spre paguba noastră foarte mare. In felul acesta, « Insemnările lui Safirim » nu vor depăși primul volum (apărut în 1936), cu toate că scriitorul făgăduise o serie de șase cărți!

Lecturile nesfârșite și ocupațiile diurne l-au ținut departe de realizarea acestei galerii de portrete, dintr'o lume pe care el singur o putea reînvia.

Aducea în lectura operei unui debutant aceeași pasiune ca și la citirea unui scriitor consacrat. Căci pretutindeni, sufletul său generos știa să găsească așchia de diamant, tănuită uneori sub grele straturi de noroi.

* * *

Curtean, s'a menținut în rezervă, stând departe de intrigi și de bârfeli. Sfetnic neprețuit, cuvântul său, ecou al unei conștiințe nepătate, era ascultat cu precădere. La răutăți, răspundea cu un zâmbet de dispreț; atacurile prin presă, când se iveau, îi pricinuiau amărăciune, fără însă a-l putea atinge.

* * *

La Secretariatul-general al Fundațiilor Culturale Regale aducea, pe lângă cunoașterea tuturor cercurilor noastre literare, un simț profund al valorilor și o lungă deprindere cu moravurile scriitoricești. Urmărind cu pasiune desfășurarea activității reorganizate a acestor Instituțiuni, știa să vadă neajunsurile, acolo unde se iveau, și să le semnaleze cu blândețe, și veghea la realizarea integrală a vastului plan cultural ce fusese conceput. La *Revista Fundațiilor Regale*, pe care o dirija cu discreție din culise, aplica principiile sale de largă toleranță și desăvârșită înțelegere umană. Căci pretutindeni unde și-a exercitat autoritatea, a făcut-o cu un simț rar al nuanțelor. Bun și înțelegător cu toți acei care îl solicitau, știa să servească uneori în mod anonim, bucuros că putea face o faptă bună. Pentru scriitori a fost un adevărat părinte, ridicându-le prestigiul în noua organizație de Stat și îngrijind de soarta lor, prin crearea, între altele, a « Casei de Pensii a Scriitorilor Români ».

* * *

De câțiva ani, sănătatea-i șubrezită nu-i mai îngăduia să-și îndeplinească cu aceeași punctualitate programul zilnic de muncă și lecturi.

Dintr'o mândră pornire de luptător, care vrea să moară în picioare, nu a acceptat niciun compromis cu forțele de distrugere ce-l amenințau și a refuzat să recunoască gravitatea maladiei ce

stătea gata să-l doboare. Pregătit de mult și oțelit, moartea l-a fulgerat în seara de 15 Iunie 1939, înainte de a fi împlinit vârsta de 59 de ani.

* * *

Pe piatra de mormânt ce se va așeza la Grozăvești, deasupra trupului său neînsuflețit, ar putea fi săpate aceste cuvinte, pentru a perpetua trăsăturile caracteristice ale personalității sale:

soldat, scriitor, artist, inimă caritabilă și prieten neprețuit.

AL. ROSETTI

CUVÂNTĂRI POLITICE

(DUPĂ NOTE STENOGRAFICE)

LA CĂLĂRAȘI, 4 MAI 1908

(Se face o călduroasă manifestațiune de simpatie oratorului).
Domnilor, oricât aş fi ascultător șefului și disciplinei de partid, eu nu pot să merg cu nedreptatea până acolo, încât să nu recunosc marile servicii publice pe care le fac adversarii noștri (*ilaritate*). Oamenii politici trebuiesc socotiți, mai ales când sunt oameni mari, după serviciile pe care le fac, iar nu după greșelile pe care le-ar putea face. Când dintr'o greșeală a lor pentru ei rezultă un mare serviciu public, de ce să nu le numărăm serviciile? (*mare ilaritate, aplause*).

Eu cred că așa e drept, și dacă este cineva care a făcut o greșeală — iertați-mi cuvântul — mai boacăna și un serviciu mai imens public — boacăna pentru el, imens pentru public — (*ilaritate*), apoi serviciul făcut de junimiști la 9 Ianuarie e mare, căci dacă nu se făcea, atunci de sigur nu se închidea un capitol din istoria noastră care prea prea se prelungise și trebuia odată închis, căci nu mai avea nici un haz.

Prea se târăganise ca pelteaua rău făcută, așa încât îți venea să zici: da bine, măi frate, mai schimbați odată că ne-am plictisit, parcă nu mai e istorie națională, parcă e istorie zoologică! (*ilaritate, aplause*).

Acel mare serviciu făcut de junimiști, știți care este? Să vorbim scurt: au vrut să-l dea afară pe Take Ionescu (*ilaritate*) și l-au dat afară pe Take Ionescu. Da pe semne că Take Ionescu avea lipicia la picior: când a ieșit afară, a ieșit toată lumea odată cu el (*mare ilaritate, puternice aplause*).

Ipochimenul nu se aștepta la aceasta, și chiar de a doua zi, până când nu s'a băgat de seamă ce era să fie, a spus: disidențe de acestea, câți democrați introduși în partidul conservator n'au mai făcut! A făcut-o Costaforu și s'a dus peste cap; a făcut-o Boerescu și s'a dus peste cap, a făcut-o Păucescu și s'a dus, a murit. E, dar s'a întors! A venit unul care o să plătească pentru toți trei! (*ilaritate, applause*). Și cu creditul pe care l-a avut pe piață, fiindcă era om cinstit, le-a plătit cu vârf și îndesat (*ilaritate*).

Pentru prima oară când a ieșit Take Ionescu și cu partidul, întâi și întâi liberalii zâmbeau, le părea bine: se împărțea partidul prin disidențe: «dacă sunt disidențe, noi liberalii ne aflăm în fața unui vrăjmaș rupt în două».

Când însă au văzut liberalii că lucrul nu e așa de ușurel, au schimbat-o; dar în loc să combată haina rămasă la club, au combătut trupul care ieșise fără hainele vechi (*ilaritate*). Eu zic că asta e o mare greșeală din partea liberalilor, foarte mare: liberalii sunt un partid bine constituit, un partid care, în forma aceasta, mai poate trăi 20-25 ani, și când ne combat pe noi, adică partidul lui Take Ionescu, partidul conservator-democrat care e așa de aproape a fi tot atât de tare ca și liberalii, din momentul acesta fac rău; luptă pentru galvanizarea unui corp aproape mort într'un club, și combat corpul sănătos și viu cu care mâine poimăine vor trebui să între la tocmeală pentru a rezolvi chestiunile mari pe care un singur partid nu le poate rezolva (*applause îndelung prelungite*). Ceea ce vorbesc eu aici, cu modesta mea personalitate, o vorbesc poate pe un sfert pentru d-voastră și o vorbesc pe trei sferturi ca să audă liberalii (*ilaritate, applause*).

Da, da, să știe liberalii că vremea nu stă pe loc, că vremea are un singur scop, o singură țintă: prefacerea lumii, prefacerea lumii spre bine; că această țară, nestând pe loc, are să ceară din ce în ce mai multe prefaceri pentru binele poporului acestuia, și va veni un moment când prefacerea va fi de o gravitate așa de mare încât va fi peste putință să aibă îndrăzneala, măcar, un partid să se gândească să rezolve fără să se fi înțeles pe deplin cu partidul celălalt (*applause prelungite*). Din acest punct de vedere cred că, fiindcă la liberali tot mai există tact și spirit politic, cu toată, cum spui, iritațiunea pe care a produs-o avântul nostru, o să vină oameni cu gândul cel bun și o să înceteze cu limbajul

socialist din « Voința Națională » contra noastră. De sigur că cei cari dirijează partidul nu aprobă copilăriile acelea și ar fi bine ca nici « Voința Națională » să nu le facă, pentrucă se știe că este inspirată de oameni cari mâine poimâine o să fie în partidul lor liberal ceea ce Take Ionescu este în partidul nostru și aceia trebuie să știe că trebuie să-l ia pe Take Ionescu ca pe o forță conservatoare, să-l respecte, să nu prea glumească, pentrucă Take Ionescu le poate face în viitor un așa de mare rău, cum nu l-a putut face lor nici ruptura dintre Dimitrie Brătianu și Ion Brătianu, nici ruptura lui Rosetti cu Brătianu (*aplaude puternice*). Dacă liberalii nu înțeleg aceasta, să știe că în rândurile lor sunt o seamă de oameni cari sunt gata, când vor vedea că nu sunt cumiști, să vie la Take Ionescu (*aplaude prelungite*). Și aceștia nu vor veni din interes, ci numai pentru intențiunea de a servi cu toată inima interesele patriei.

Eu zic: De ce a făcut această turburare Take Ionescu partidului, ieșind din club? Nu e adevărat, Take Ionescu a ieșit cu întreg partidul conservator din club, afară de câteva mici excepțiuni, rămase acolo; a găsit însă în fața clubului poporul întreg gata a-i da mâna. Niciodată nu s'a pomenit așa ceva, niciodată nu s'a pomenit ca un partid care era până ieri constituit într'un mod și avea atunci 150 voturi, să iasă din clubul acela să se constituie de sine stătător și în două săptămâni să aibă 250 voturi (*aplaude prelungite*).

Puterea vasăzică nu am pierdut-o ieșind de acolo, ci dimpotrivă ne-am îndoit puterile (*aplaude*). Atât mai rău pentru cine a rămas acolo (*ilaritate*). Și din câți au rămas, cunosc mulți care-și zic: dă, Doamne, o ocaziune ca să pot ieși și eu (*mare ilaritate*). Și o să iasă (*aplaude*). O să iasă pentrucă în partidele politice, d-lor, nu e nimic mai teribil, nu te înneacă, nu-ți ia respirația mai mult decât cluburile goale (*ilaritate*). Cu cât într'un club e mai mult aer, cu atât te înneacă și nu mai poți să respiri (*aplaude, ilaritate*).

Să vedem acuma, după acest fenomen de îndoire a forțelor noastre, ce s'a întâmplat la ipochimenii cari au rămas acolo: au fost apucați de o iritațiune cum nu s'a mai pomenit de 20 de ani încoace. Și cine? Oamenii cari vor să asaneze moravurile (*ilaritate*). Nu există cuvânt trivial, idee josnică, care să nu se

găsească în gazetele lor: «vânduți străinilor, banii alianței israelite». Știți cu ce parale am venit dela București și până aci? Cu banii lui Mochi Fischer! (*aplause, ilaritate*). Și mâine, dacă vreau să-mi duc copiii la Sinaia, știți cu ce bani îi duc? Cu banii Alianței Israelite! Păi bine, cine spunea de acești oameni că vor să asaneze moravurile? Lasă că — în paranteză fie zis — să vii, într'o țară care-și are moravurile făcute, să tratezi pe toți de: bandit, corupt, stricat; să iei țara întreagă ca copiii dintr'o casă de corecțiune la cari nu trebuie să fie guvern, ci guvernante (*ilaritate*), că să-i învețe să nu-și mai bage degetele în nas, să nu mai fure dulceață, să nu dea foc casei! Dar bine, pentru Dumnezeu, se poate o așa asanare de moravuri? Ce e asanarea moravurilor? Uite ce e asanarea moravurilor: adversarul lor politic este un bandit; omul care s'a ales la Craiova este o canalie, un idiot. Aceasta este asanarea moravurilor, hai?!

D-lor, să te ferească Dumnezeu și Maica Precista să intri în pricină de judecată cu o babă cotoroașă! (*mare ilaritate, aplause prelungite*).

O voce: Trăiască Caragiale, d-lor! (*urale, aplause*).

Să te ferească Dumnezeu, mai ales când ai dreptate, că înnebunește baba (*mare ilaritate*) și să-ți auzi pe urmă:

— Dă-mi, babo, ce este al meu!

— Hoțule! (*mare ilaritate*).

— Nu mă vorbi de rău!

— Tâlharule, mișelule, găinarule! (*mare ilaritate*)

În sfârșit, tot repertoriul pe care cotoroașta iritată, nebună, exasperată îl poate inventa (*aplause prelungite*).

Ah! pe cât îmi pare de bine că sunt cocoane aci, pe atât îmi pare și de rău! (*mare ilaritate, frenetice aplause*), că nu pot să spun mai pe față ce aș vrea să mai spun; o să caut însă așa să fac ca să nu mă compromit (*mare veselie, hohote de râs*), să scap și eu de nevoia asanării: Un băiat tânăr vrea să se însoare, avușese daraveri cu baba; toate i le scoate baba, ba la rude, prietenii rudelor, se duce chiar fetei să-i spuie, până când, spun și fata și familia: nu se poate să luăm pe omul ăsta! (*mare ilaritate*). La urma urmelor, cercetându-se mai de aproape, se vede că cotoroașta a mințit (*aplause frenetice*). Exact același lucru și astăzi cu asanarea: cu cât spun mai multe minciuni, cu atât mai

puțină încredere trebuie să li se dea, și cu cât calomniază mai mult, cu atât au să reușească mai puțin. Este vorba iezuitului care spune: calomniază, calomniază și iar calomniază, că tot are să rămâie ceva din calomnie. Ei bine, d-lor, eu cred că în Țara Românească mai puțin decât oriunde aiurea se poate potrivi vorba aceasta, pentru că s'a calomniat prea mult la noi (*aplause*). Dacă sunt rele sociale foarte multe în Țara Românească, după cum trebuie să fie în orice societate care nu are cultură europeană de multă vreme, de sigur că răul calomniei la noi covârșește pe toate celelalte (*aplause prelungite*). Nicăeri nu se calomniază cu mai multă ușurință ca în Țara Românească și pentru aceea nicăeri calomnia nu e mai puțin crezută ca în Țara Românească.

Voci: Așa este!

Prin urmare, d-lor, partidul conservator democrat ieșit dela club s'a întâlnit cu partidul democrat care nu voise până atunci să intre în club; să nu se teamă de calomni, să lase pe cotoaroanță să clevească cât va pofți și să-și vadă de treabă înainte. Până acum lucrurile și-au urmat cursul lor, dar curând are să amuțească cu desăvârșire cotoaroanța (*aplause*). A fost cald azi aici, a dat Dumnezeu de ne-am răcorit; acu o săptămână era și mai cald la Craiova, a vrut Dumnezeu ca a doua zi să ne răcorim de-a-binelea (*ilaritate, aplause puternice*). Ceea ce vă doresc eu d-voastră, cetățeni ialomițeni, este ca în curând să vie ocaziunea ca să vă răcoriți și d-voastră cum s'au răcorit cei dela Craiova (*aplause îndelung prelungite, se fac ovațiuni oratorului*).

LA PITEȘTI, 11 MAI 1908

(*Se fac oratorului mari și călduroase manifestațiuni de simpatie, aplause prelungite*). Domnilor și doamnelor, din câte persoane sunt aici, fără exagerare, jumătate cel puțin sunt membri ai partidului conservator de când sunt alegători și chiar mai de vreme, de când începuseră ca cetățeni să gândească, să aibă pornirea de a judeca și socoti afacerile publice. Așa e? aici sunt conservatori, afară de doamne, care până acum nu au dreptul să fie nici conservatoare nici liberale. Să sperăm însă că cu vremea, poate, și d-lor să ia parte la afacerile publice și dacă discuțiunea va fi mult mai luminată în Parlament, dar și jude-

cata va fi cu mai multă inimă adusă în dezbateră publică (*vii aplause*).

Carevasăzică, d-voastră, domnilor conservatori veniți aici, dacă m'aș adresa și v'aș spune: tâlharilor! (*râsete*) șnapanilor! hoților! chilipirgiilor! oameni cari nu aveți altă socoteală decât numai să furați din banul public și să vă chivernisiți pentru interesele voastre particulare! (*mare ilaritate*). Ce ați zice? Ați zice: omul din cauza căldurii acesteia a înnebunit! căci în adevăr că nu e glumă (*aplause*).

Ei bine, domnilor, de două luni și jumătate au început să ne numească așa pe noi toți, pe partidul conservator, pe partidul lui Lascar Catargiu. De vreo două luni au început încet-încet să ne numească șarlatani, coțcari, până când după împrejurarea nenorocită dela Craiova acum suntem în adevăr briganzi, bandiți, încât țara este pușcăria și oamenii cinstiți au rămas la clubul lui Vanicu! (*mare ilaritate*). La clubul lui Vanicu e moralitate, la clubul lui Vanicu e patriotism, naționalism și toate ismurile, până și ismul de Suez poate că tot acolo e (*ilaritate, aplause*); iar noi, suntem niște ticăloși, încât, în adevăr, M. S. Regele trebuie să fie disperat (*ilaritate*), trebuie să-și zică: nu mai merge cu țara așa; pot eu să fac două ministere din colivia lui Vanicu (*mare ilaritate*), dar n'o să mai am țară! (*ilaritate, aplause*).

D-lor, toate babele ale mai cicălitoare, care nu se învoiesc cu proprietarii, se mută de Sfântu Gheorghe și de Sfântu Dumitru (*ilaritate*); clubul d-lui Carp se mută și el, prin Februarie, prin Septemvrie (*ilaritate*). Așa tam nisam vedeai bagaj pe drumuri:

— Ce e?!

— Se mută! (*mare ilaritate*).

Pleca cu o parte din bagaj într'o parte, ceilalți rămâneau sau ceilalți plecau și alții rămâneau, dar de mutat se muta, așa că ajunsese băieții dela băcănia de peste drum când vedeau bagaj pe drumuri să zică: « Se mută d-nul Carp » (*hohote de răs, frenetice aplause*).

— Unde se mută?

— In altă parte.

Pe la mijlocul lui Iulie, vara, iarăși bagaj:

— Ce e, domnle, bagaju ăsta?

— Se mută domnu Carp.

— ??

— Se mută la loc! (*imensă ilaritate, applause*).

Aceasta e tactica clubului conservator, adică a persoanelor care constituiesc clubul conservator dela Vanicu, vecinic să se mute. Le-a venit la urma urmelor inspirațiunea să ne facă și pe noi să ne mutăm! (*mare ilaritate*).

Ei, ne-am mutat și noi odată. Acum, vorba aia, au destul loc să dea muștele afară din club (*ilaritate, mari applause*).

Și nu e primejdie să se lovească membru pe membru cu coada măturii în ochi (*hohote de râs, applause*).

Acolo însă a rămas o creatură înzestrată cu o putere dumnezeiască de prooroc, care proorocește regulat cu trei luni înainte ceea ce ar dori să se întâmple și nu se întâmplă niciodată (*frenetică applause, râsete xgomotoase*).

Pe vremea lui Brătianu, din trei în trei luni, ba din 6 în 6 luni, îl auzeau:

— Cade Brătianu, viu eu la putere.

— Pentru ce, Excelență?

— Nu se mai poate să mai țic!...

— Dar presupunând că nu mai poate ține el, de ce vii d-ta?

— Pentrucă Regele nu mă poate aduce decât pe mine!

S'au împlinit șase luni, beam șampania!... Acum iar: Mă chiamă pe mine! L-a chemat pe Iorgu Cantacuzino! Iar nu s'a împlinit... Acum iar: Ii dau lui Tache Ionescu trei luni ca să facă mofturi și se va liniști! S'a liniștit, a avut de ce să se liniștească! (*applause, ilaritate*).

Acum altă proorocie: că la Craiova s'a isprăvit! Știți de ce suntem nenorociți și pierduți? Fiindcă am reușit la Craiova!... (*mare ilaritate, applause*). Au reușit la Craiova?!... Apoi nu mai merge, sunt pierduți!... (*applause*).

Acum profeția este că ne pierdem la București.

Domnilor, d-voastră toți trebuie să știți o anecdotă: Un român pe care îl cicălise un țigan bătrân i-a tras două palme țiganului. Țiganul zice: ia mai dă o dată!... I-a mai tras încă o dată. S'a dus țiganul bătrân la fiu-său: Uite, mă teteo, m'a bătut rumânica! — Care e ala? Tu l-ai bătut pă tetea? ia mai dă-i o dată!... Ii trage acela încă una. — Ia mai dă-i o dată! Ii mai trage încă

o dată. Băiatul zice: Haide, tată, că ăsta e nebun! (*mare ilaritate, aplause*).

I-am tras la Iași, ia mai trage o dată! Dă-i la Vaslui, ia mai trage o dată! (*mare ilaritate*). Dă-i la Craiova... acum o să vie cu băieții să zică: ia mai trage o dată la București!... (*ilaritatea este la culme, aplause prelungite*). Și când i-o trage și acolo o să-i auzi: «Tată, hai la Vanicu înapoi, că ăștia sunt nebuni!» (*tumultoase hohote de râs mult prelungite, aplause frenetice*).

D-lor, să nu mai glumim (*mare ilaritate, aplause*). Până la Târgoviște nu mai spun nici o glumă (*ilaritate*).

D-lor, toate cazanele în care ardem cărbuni, lemne, o putere calorică ca să se producă mișcare, au ca regulă că ele mănâncă combustibilul pe care i-l dăm: o parte se preface în putere, altă parte se aruncă ca cenușă. Mașinistul trebuie să bage totdeauna de seamă ca mașina să fie curată, să se arză bine produsele producătoare de căldură, și pentru aceasta trebuie să curățe cenușa care nu mai trebuie, căci cenușa lăsată acolo strică cazanul, împiedică producerea puterii, oricât combustibil am pune, de oricât de bună calitate. Așa și cu partidele politice: generațiuni peste generațiuni sunt combustibilul care face să meargă mașina țării, a Statului, și generațiunile acestea arzând, prin munca capului, a brațelor, prin voință, Dumnezeu a vrut să producă cenușă; acelea sunt elementele care au ars mai de mult, care trebuiesc din când în când curățate, lăsate de o parte. Nu se poate progres fără să se îndeplinească acest fenomen. Să luăm o pildă din istoria țării. Dacă Brătianu Ion, care ajunsese cât p'aci să puie mâna pe puterea supremă a Statului, dacă n'ar fi înțeles că combustibilul dela 1848 arse, că cenușa trebuie aruncată din mașină ca ea să mai poată funcționa, dacă ar fi lăsat să continue Jacobinismul liberal care vorbea numai în formule păsărești, nu ar fi fost figura mare a istoriei noastre. A știut însă la timp să scoată combustibilul ticălos, să scoată cenușa afară și să pună combustibil nou...

Adu lumea muncitoare, fă-o să se îmbogățească, și cu aceea să meargă puterea Statului înainte. Și de aceea Brătianu până azi este poate cea mai mare figură a noastră după emanciparea țării. Se înțelege că nu vorbim de M. S. Regele; aceea este o figură sacră, sfântă. M. S. Regele este pentru noi și pentru vecii

vecilor, câtă vreme trebuie să trăiască această țară, această națiune română, simbolul existenței ei (*aplause furtunoase*).

După cum când începem istoria din depărtări pomenim de Traian, acum de istoria noastră nu se mai poate vorbi fără să se vorbească de Carol, întemeietorul ei (*aplause*). În istoria noastră românească sub Carol întemeietorul, cea mai ilustră figură a fost a lui Brătianu, pentru că a știut când să arunce cenușa și să puie combustibil nou.

Noi am avut o mașină mai norocoasă: n'am avut nevoie să aruncăm cenușa. S'a întâmplat o așa învârtitură încât cenușa a căzut singură și acum avem combustibil nou, avem, ai—zeci de democrați, oameni cari așteptau ca să se curățe cenușa, să intre cu toată inima să joace rolul de combustibil ca să meargă mașina Statului mai departe! (*aplause*). Sunt oameni de gândire, de muncă pe toate căile; sunt țărani cari vor să se îmbogățească, sunt profesorii cari muncesc în știință, artiștii în artă, oamenii de legi, oamenii tehnici și comercianții cei mari cari vin să zică: dați-ne voie să ardem și noi ca să meargă Statul înainte, căci Statul acesta nu poate să meargă înainte numai cu boierii cari s'au cenușit! (*aplause*).

Și, d-lor, eu nu sunt omul care să fac complimente zadarnice și seci. Dragostea pe care o am pentru șeful meu mă împiedică să-i fac laude mari, mai ales față de alții (*ilaritate*). Știe cât îl iubesc, nu de astăzi, nu de când a devenit șeful real al partidului; i-am declarat aceasta acu 12 ani când bănuiam că o să devie șef — poate că de aia ți-am făcut curte că te știam ce ai să ajungi! (*ilaritate*).

Insă zic așa: și-a făcut rolul, partidul liberal, prin cuminenția politică a lui Ion Brătianu care rămâne o figură ilustră a istoriei; a venit vremea ca partidul conservator democrat să ia el situațiunea în mână, să ducă Statul către viitor, să lucreze pentru binele patriei, și mai bun director de mișcare, mai minte limpede pentru prezidarea arderii elementelor sociale cari vin să muncească la această mașină, nu e decât acest om (*aplause entuziaste, se fac ovațiuni d-lui Take Ionescu*).

Eu rog pe Dumnezeu, ca instinctul meu nu de a prevede, dar de a presimți, să nu se desmintă prin împrejurări de ordine brutală; să dea Dumnezeu să trăiască Take Ionescu; acest om

va fi un al doilea Ion Brătianu în sensul modern al cuvântului (*aplause entusiaste, strigăte repetate de bravo*).

LA BUZĂU, 18 MAIU 1908

Domnilor, să mă ierte amicul meu Bădărău, fruntaș mai mare în partid, să spun că ce a făcut d. Marghiloman, foarte bine a făcut.

Dacă d. Marghiloman, închis în odaia d-sale, ar fi spus: mi-a dat Dumnezeu avere, nu-mi pasă de unde, mi-a dat Dumnezeu frumusețe, nu-mi pasă de unde, mi-a dat Dumnezeu destul, mă mulțumesc cu atât, să zică bogdaproste, voi trece pe sub lumina soarelui ca un triumfător într'o mahala (*râsete*), ca un triumfător la curse la Jockey-Club (*râsete*). Când însă a greșit, e atunci când a spus: mai îmi trebuie să fiu triumfător și în politică; să fiu de pe acum, când ne-o muri trei șefi, să fiu numit eu moștenitor. A făcut o mare greșală din punct de vedere politic, pentru el, dar pentru noi și pentru țară a făcut foarte bine, căci altfel rămânea un om fără păcate, dar nici rău, nici binefăcător; acum este un om cu păcate dar binefăcător (*râsete, aplause furtunoase*).

Cine a produs mișcarea aceasta? Numai ambițiunea lui a produs această mișcare care, dè, fatal trebuia să se întâmple și fără această ambițiune, dar bine că a produs-o mai repede decât trebuia. Și noi venim în orașul în care s'a închis ca un boier de prin veacurile de mijloc, noi venim cu o armată a țării întregi și-i zicem: boierule, o să ieși afară de acolo să ne dai drumul să intrăm! (*aplause prelungite, râsete*). Și cu atât mai mult îl somăm să iasă de aci, când știm că toți cetățenii vor să fie cu noi și nu știu cu ce mijloc mai țin câteva porți închise. Lasă că o să le deschidem noi; căci nu cu deschisul banilor se pot lua cetățile, ci cu deschisul inimii, dar cu deschisuri. Cu altceva nu se pot lua cetățile (*aplause prelungite, repetate*).

Noi nu venim aci la prima luptă, noi venim după triumfuri și d-voastră trebuie să deschideți cetatea în interesul d-voastră; și boierului să-i spuneți: stăi pe loc, cum ședea pe vremea lui Nicu Constantinescu. În ajunul alegerilor întreba pe Nicu Constantinescu: amicul meu — de sigur să-l ademenească, — fratele

meu, Nicule, ce e mâine? — Apoi dè, ce să fie? Bine. — Cine o să iasă? — Apoi nu știi cine o să iasă la colegiul I? Și a doua zi Izav ieșea printr'un blid de linte. Apoi nu se cumpără toată lumea cu un blid de linte (*aplause*). Noi venim aci după ce am biruit și luptăm cu un partid care a fost biruit și luptăm în orașul d-voastră cu un om care vrea să fie șef dinainte, al unui partid care acum e deja pierdut, un partid stins (*aplause*). Șefii fug pe la țară și subșeful vrea să mai vie aci. Nu mai poate: imposibil să mai vină aci. O să-l urmărim și o să-l scoatem de aci și să-l trimitem peste Dunăre (*aplause zgomotoase, râsete*). Căci, dacă nu rezistă toată țara avântului tinerelor generațiuni, cum o să reziste un cavaler dela Buzău contra țării întregi? Peste puțință (*aplause prelungite*).

Sunt bătuți pe toată linia; sunt ajunși în halul acelu țigan din poveste, care a fost întrebat de un român: am auzit că v'ați bătut. — Și ce bătălie încă! Grozavă! Război strașnic. Ei erau o sută, noi o sută; dela ei a căzut unu, și dela noi a rămas unu; tantoii pe tantoii! (*râsete, aplause*). Așa fac și ei: din toată țara au pierit și a rămas Marghiloman la Buzău (*râsete, aplause*). Și toate aceste succese ale noastre, cari nu sunt ale noastre, sunt ale țării întregi, condusă de spiritul lui Tache Ionescu. O țară întregă poate să aibă nevoi, nenorociri, dorințe, speranțe, dacă n'are un spirit directiv luminat, cum este omul acesta, nu poate să facă nimic (*aplause prelungite*). Și ne impută că am biruit; cu ce? Nu cu forțele noastre proprii, ci cu nemulțumiții. Apoi, ați răușit la Vaslui cu nemulțumiții, cu conservatorii, ați răușit dincolo cu nemulțumiții carpiști, dincolo cu nemulțumiții liberali. Da, firește, cu nemulțumiții, dar cu cine? Cu mulțumiții? (*aplause prelungite*). Uite, frate, auzi judecată politică și omenească! (*râsete*). Apoi da, nu râdeți, că vă vorbesc foarte serios. Am răușit cu țărani cari sunt nemulțumiți. Sub pretext ca să se mulțumească proprietarii au nemulțumit pe țărani. Am răușit cu proprietarii nemulțumiți. Sub pretext de a se mulțumi țărani, au nemulțumit pe proprietari. Am răușit cu cârciumarii nemulțumiți. Sub pretext de a se combate beția, au nemulțumit pe cârciumari, au distrus o clasă socială. Totdeauna sub pretext de a se mulțumi o clasă s'a lovit în cealaltă clasă opusă și numai de a se menține prostul sistem că în țara aceasta, mediocritățile,

impertinența boierească, iar nu voința națională trebuie să domine (*aplause zgomotoase*). Nu, nu impertinența, ci meritul; nu pretențiunea boierească, ci numele care și-a făcut omul acesta ilustru (*ovațiuni*). Nu averile moștenite, ci averile câștigate cu merit, fiindcă acelea sunt produse numai ale unei familii, iar celelalte sunt produsul puterilor națiunii întregi (*aplause*). Cu nemulțumiții, firește! Dar cu nemulțumiții s'au răsturnat templele păgânești și s'a ridicat crucea d'asupra munților; cu nemulțumiții aceia cari sufereau cruzimi, lipsa de rușine, tirania păgânească și lipsa de adevăr filosofic și social; cu nemulțumiții, firește! Cu nemulțumiții s'a răsturnat tirania catolică în Germania și s'a înființat Germania de astăzi. Cu nemulțumiții s'a răsturnat tirania bourbonică în Franța și Franța întregă s'a sculat ca să proclame în fața lumii întregi uimite, că un popor de oameni desculți, poate să strige în fața lumii și să întroneze drepturile omului (*ovațiuni*). Firește că nemulțumirile celor ce suferă au să-i strivească și să stoarcă din fundul acelor suflete dorința pentru mai bine și pentru dreptate (*ovațiuni*). Prin nemulțumire a fugit omul acesta din club și prin o mai adâncă nemulțumire am ieșit și noi toți și ne-am găsit față în față lumea întregă a nemulțumiților, a celor cari veneau și a celor cari coborîm și cari ne-au întâmpinat. Acesta este astăzi partidul conservator democrat. Așa este partidul tachist. Dacă un partid se pecetluiește frumos, apoi nu se pecetluiește mai frumos decât cu numele omului care a luat stindardul în mână și cu prețul vieții și viitorului lui, s'a pus înainte și a plecat și merge înainte de, frică. Că dacă n'o merge au să-l zdrobească valurile ce vin după el (*ovațiuni prelungite*).

Nemulțumiți? Apoi nemulțumiți sunt toți în țara românească astăzi. Nu mai merge cu sistemul de astăzi; nu mai merge cu sistemul clubului închis, de unde unul să poruncească la doi, trei; doi, trei să poruncească la patru și patru la douăzeci și patru și așa mai departe, și lumea să tacă. Degeaba de întrebă: ce sunt legea tocmelilor agricole, legea administrativă? ce sunt aceste reforme? Nu știe cineva de unde s'au poruncit? De unde? Din nori (*aplause*). Nu mai merge să poruncești numai din nori; trebuie să ne coborîm pe pământ, și omul acesta este cel întâi om politic pe care îl văd coborînd, după Ion Brătianu, și ca un frate când este vorba înainte de a da bătaia, ca un general ilustru

când e vorba de a obține victoria, merge cu noi și nu se desparte de noi un minut (*aplause prelungite*).

D-lor, știți de unde provin nemulțumirile?

În clubul Vanicu, acel club celebru, cât de puțini au mai rămas, încă sunt nemulțumiți. Da, da, sunt nemulțumiți, pentru că spun părerea mea de rău, încă au mai rămas acolo nemulțumiți, căci ar trebui să fim oameni absurzi să credem că toți oamenii să aibă curajul să vină după d-l Take Ionescu. Au fost suflete slabe, căroră le-a fost teamă de nu știu ce, și au mai rămas încă câteva acolo unde nu este decât supunere oarbă, fără judecată, și cu lipsă de demnitate intelectuală (*aplause*). De câte ori întâlnesc pe vreunul, — căci le sunt prieten —, îl întreb: dar tu ce faci? Ce, n'ai ostenit?

Oftează! Ah! dacă m'ar da și pe mine afară! Și atunci le zic așa: în loc să te dea ei afară, d-ta să le dai cu piciorul și să pleci. Așa a făcut Take Ionescu, căci în definitiv, fii drept și spune că nu te-a dat afară! Nu mai umbla cu cochetării, le-ai dat cu piciorul undeva și-ai ieșit afară, așa da!

Și știți cum îi compar eu pe acei nenorociți, cari sper încă că în curând se vor noroci? Ați văzut d-lor, într'o curte un vultur cu aripile tăiate, plimbându-se printre rățoi, claponi, cu corset și cu pantaloni? (*mare ilaritate, aplause*), încât ați văzut, el care sboară după natura lui, în sborul său imens încât vede și Carpații și Dunărea, acel vultur stă în curte așa de umilit, și când vrea să umble e disgrațios și seamănă de departe cu o broască râioasă, deșelată, cu o reptilă infimă (*mare ilaritate, aplause prelungite*).

Să sperăm că în curând, și acelor nemulțumiți o să le crească aripele și o să se ridice, bine înțeles nu la înălțimea acestui vultur care sboară dedemult, încât poate să vadă de acolo în jurul lui de nevoile poporului românesc (*aplause prelungite*). Până atunci să ne mulțumim că, în raza depărtată către care trebuie să țintească națiunea este un vultur cu cruce în cioc care sboară foarte sus, să-l urmăm (*aplause prelungite, strigăte de trăiască*). Uitându-mă la el văd că acesta este Take Ionescu. Niciodată să nu-i cadă aripele! (*aplause prelungite, ovațiuni, strigăte de «trăiască», urale*).

LA TURNU-SEVERIN

Domnilor, oamenii aud adeseori câte o sută de ani o vorbă, se învață cu vorba și nu știu ce conținut are vorba aceea (*ilaritate*).

Tot aud de vorba aceasta: *conservator, conservator, conservator (ilaritate)*.

Nu râdeți, că nu e glumă ce vă întreb eu (*râsete*).

Il rog pe cel mai convins dintre d-voastră să răspundă. Conservator vasăzică păstrător, a conserva însemnează a păstra și conservator vasăzică păstrător. Vasăzică, când zici partid conservator, însemnează partid care păstrează, în deosebire de alt partid care zice: nu vreau să păstrez, ci vreau să schimb.

Eu gândesc că vorbesc destul de băbește, ca să mă înțeleagă orișicine (*mare ilaritate*).

Apoi când zic partid conservator într'o țară, înțeleg partid conservator care să păstreze țara aceea, nu să-și păstreze nepoții, pe finii și nașii slugilor, pe oamenii care le procură din mahalale fel de fel de plăceri, care le șterg ghetele lor, copitele cailor lor, care cu o generațiune înainte le prindea cai de pripas și mai târziu cresc pui de iapă englezească (*mare ilaritate*).

Ce va să zică partid conservator românesc?

Să-mi păstrez grajdurile, neamurile, ifosele, neghiobia mea și a familiei mele, ori să-mi păstrez inteligența țării întregi și munca țării întregi? (*mare ilaritate, ovațiuni*).

Și presupun că aș vrea să păstrez sinceramente, eu, țara întregă. Mă simt eu capabil singur să o păstrez și pe ea să nu o chem să se păstreze singură? Cum se poate vorba asta? Eu să zic: sunt în stare să mi-o păstrez, și voi neghiobi ce sunteți nu vă mai ocupați de soarta noastră (*mare ilaritate*).

Capul meu și al lui papa, al meu și al jokeului și al aceluia pe care îl plătesc să țină discursuri neghioabe sunt suficiente să țină națiunea întregă (*mare ilaritate, ovațiuni*). Dar la aceasta răspund: ia ascultă-mă, boierule, dar și tată-tu și bunică-tu și gineri-tu și toți nepoții tăi nu sunteți de ajuns pentru țara aceasta întregă, care trebuie să fie păstrată; trebuie să fii nebun, ca să crezi că o păstrezi cu un lacăt ruginit. Adică atâta vreți? Și de aici a venit buba; de aici mucea, care era în corabie, a vrut să dea pe ăsta afară din corabie (*mare ilaritate și ovațiuni*). A zis mucea

lui papa: apoi Take prea ne duce pe apă, papa; ia să-l aruncăm pe Take în apă. L-au aruncat în apă, Take e deasupra apei și lor le-a venit apa la gură (*aplause*).

Acum îl cheamă pe Take înapoi ca să le scape corabia. Poate să-l cheme; înapoi nu se mai poate. A ieșit din valurile acele largi și să se întoarcă nu se mai poate, fiindcă s'au deslănțuit elementele populare și e bine că s'au deslănțuit (*ovațiuni furtunoase*).

Omul acesta este un noroc pentru împrejurările de astăzi și împrejurările de astăzi sunt în norocul lui (*ovațiuni*).

În asemenea împrejurări trebuia un om ca Take Ionescu și pentru un om ca Take Ionescu trebuiau aceste împrejurări; dacă nu erau împrejurările acestea, Take Ionescu trebuia să joace de lopătar într'o barcă de cântăreți care să cânte cu mandolina pe lacul Cișmegeiului (*râsete*).

Nu e vorba, alaiurile acestea în bărci pe lacul Cișmegeiului sunt frumoase la 10 Maiu, dar viața are valuri, este un ocean, și dacă nu este cuminte cel care se pune în capul bărcii, se dă de-a-rostogolul (*mare ilaritate, ovațiuni*).

Prin urmare s'au deslănțuit elementele, pentrucă nu se putea altfel. Cu sistemul lui papa, a lui tanti, nepotul cutare și jokeul cutare, nu putea să meargă la un loc. S'a umflat buba și trebuie să plesnească. Nu se mai putea, căci dacă e un corp sănătos, sângele sănătos trebuie să gonească, și gonește puroiul acela și se însănătoșează singur (*ovațiuni*).

Ce s'a întâmplat acum un an cu revoluțiunea, fiecare din noi poate să aibă fel de fel de păreri, bune, rele. Firește că a fost rău, că s'a întâmplat nenoricirea; nenoricirea nu poate să fie bună. Însă nimeni nu poate să spună că astfel de rele se pot întâmpla degeaba.

Ba, că au fost instigatori, dar la un om nemâhnit nu se poate să aibă trecere numai instigațiunile și să facă ceea ce s'a întâmplat. Dacă ai corp sănătos și te străpungi în braț trebuie să iasă sânge curat, nu trebuie să fie puroiu.

Și aceste împrejurări dacă s'au întâmplat, te rog să mă ierți, nu te laud, sincer te admir, căci lauda ar fi o rușine și pentru mine și pentru meritele tale: dacă în acele împrejurări nu era un om și acel om este astăzi în capul nostru, Dumnezeu știe ce se întâmpla (*ovațiuni*).

Noi o știm, că atunci un om politic de douăzeci de ani își bătea capul să distrugă partidul conservator, pe câtă vreme acesta de douăzeci de ani își bate capul să facă din partidul conservator un partid popular.

Știm că acel om, care de patruzeci de ani nu face decât un joc nenorocit, ceruse intervențiunea armatei străine în țara românească. E adevărat sau ba? (*ovațiuni*).

Acest om publicase într'o gazetă jidovească dela Viena (care s'a publicat întâia oară) și acea scrisoare nici nu s'a publicat întregă, avea și o ștersătură; ce cuprindea acea ștersătură nu trebuie să vă spun d-voastră, căci ar fi afară din cale disgrațios; nu numai că se vorbea rău de națiunea românească, dar vorbea cum nu a mai vorbit nimeni până acum de dinastia noastră (*ovațiuni*).

Acei domni spun că am venit aci cu paralele lui Mochi Fișer, că mi-am făcut haine la copii cu paralele lui Mochi Fișer, hai?! Că Take Ionescu, Bădărău și toți suntem vânduți la alianța universală izraelită, și Bădărău a rămas Bădărău; se ruga acel domn de un jidan, ca să-l împrumute și Bădărău nu s'a amestecat, a chemat acasă pe jidan și s'au pupat bot în bot ca să-i scape de faliment pe un nepot (*ovațiuni*).

Nu vreau să abuzez de răbdarea d-voastră, ci vreau să termin. Se pare că în țara românească împrejurările mari s'au deslănțuit, elementele populare au venit la suprafața vieții publice; acelea care cu drept cuvânt zic să nu păstreze nimeni această țară: noi o păstrăm, căci țara suntem noi, ea prin noi și noi prin ea ne păstrăm și e bine, e un mare noroc că în momentul acesta s'a găsit un om ca d. Take Ionescu care să se pună în fruntea acestui curent, ca elementele deslănțuite să pornească pe o cale normală și să nu strice, să dreagă ceea ce trebuie să conserve adevăratul partid conservator (*ovațiuni*).

Limitele viitoare, granițele unde să se sfârșească viața omenească și a națiunilor numai Cel de sus le cunoaște, numai Dumnezeu; însă fiecare națiune care se respectă și simte că are în ea inimă și suflet, trebuie să dorească ca încontinuu să se îmbunătățească, să ajungă la cele mai mari binefaceri ale civilizațiunii păstrându-se pe ea însăși ca o națiune deosebită, trebuie să se hotărască a da concurs civilizațiunii lumești pentru ca să profite și ea de toată civilizațiunea lumească (*aplause prelungite*).

În momentele de astăzi, e încă o dată mare noroc că avem un astfel de șef și îi zic adresându-mă lui: șefule, fericit este omul politic și mai ales un om politic de talentul politic care-l ai, când a avut noroc de asemenea împrejurări; și fericite sunt împrejurările cari au avut noroc de un asemenea talent. Ești un om de geniu politic, pune mâna pe inimă, șterge-te pe frunte și un moment să nu te dai înapoi, căci ar fi păcat să scapi un așa de frumos moment istoric (*ovațiuni nesfârșite*).

TOAST LA PLOEȘTI, 9 MARTIE 1908

Domnilor, vreau să fiu cât se poate mai scurt.

Voci: Mai lung!

Atunci să-mi faceți o concesiune, fiindcă iar trebuie să deschid o paranteză. Mi s'a tăgăduit, în ultimul timp, — mă iertați, vorbesc fără metodă — când am făcut un articol pentru d. Take Ionescu, acum în particular, nu s'ar putea mai potrivit cu vremea (*aplaude furtunoase*) — parcă îi prooroceam! Dar ce se amestecă ăla, un artist, în politică? Bine, o dată merge să înghiți un compliment, așa pentru ca să te atragă (*ilaritate*), o favoare; dar când am auzit și al doilea compliment ca să-ți atragă o favoare — știți că complimentele mă ambetează: nu este permis unui artist... Așa? Atunci am răspuns, dacă artist însemnează a respecta gramatica românească o dată, de două ori pe săptămână, atunci sunt artist (*ilaritate*). A, dar atunci pe bucătăreasa, care nu respectă de două ori pe săptămână gramatica, nu o nedreptățești? Să-mi tăgăduiți dreptul de cetățean de a mă amesteca de două ori pe săptămână în politică? Cum, dacă am învățat gramatica, nu mai am dreptul să fac politică?

După această parentesă, d-lor, eu am spus-o șefului, și la Iași și acum și d-voastră și ori de câte ori voi fi în mijlocul partidului o voi spune, pentru că nu sunt sătul de a o declara: noi oamenii de litere și de cultură am fost totdeauna considerați în Țara Românească ca niște elemente tolerate cum sunt pe pereții salonului acum tolerate decorurile de hârtie și care mâine vor trebui să dispară. Aceasta se înțelege că nu era destul de convenabil pentru noi, și eu din nou am zis: de ce să nu facem noi și politică? Am voit să facem politică și atunci ni s'a pus alter-

nativa: d-le artist, vrei să fii arnăutul boierului cutare? Atunci se înțelege am spus: sunt literat, am învățat gramatica elementară (*mare ilaritate*), n'am să învăț să umblu cu spală-varza, d-le boier (*mare ilaritate*).

A trecut multă vreme și s'a întâmplat să se formeze acest partid conservator-democrat, în care un literat, măcar că știe gramatica românească (*ilaritate*), măcar că nu vrea să fie arnăut boieresc, poate să se găsească cinstit și onorat în fața d-voastră, alături cu acest om ilustru (*ovațiuni*). Și vă mărturisesc drept, că aceasta m'a măgulit până în fundul sufletului nu atât pentru mine personal, cât pentru dragostea mea personală (*aplause entuziaste*), pentru acea clasă de oameni care fac și ei servicii țării, care și ei sunt agenți de cultură; care fără să fie financiari, negustori, industriași, joacă un rol pentru ridicarea treptată a națiunii acesteia (*ovațiuni furtunoase*).

Așa dar acum că mă aflu în fața d-voastră și fiindcă mă aflu în fața d-voastră, mi-aduc aminte cu pietate de ziua aceea, în care am plecat din acest oraș; eu ca copil, care nu aveam, d-lor, — și nu vă-o spui ca să mă laud, ca să trag consecințe favorabile pentru mine — nu am, d-lor, decât 4 clase primare pe care pot să le justific (*ilaritate, aplause*). Și să vă spun pentru ce nu am decât 4 clase primare. Văzând că de aci încolo se îngroașă lucrurile, mi-am zis: mai bine să trec la școala lumii, unde nu sunt stabilite examene (*ilaritate, aplause*) și m'am strecurat așa de bine, că mie, omul acesta, îmi face onoarea și-mi dă mâna ca un inferior al lui, dar cu iubire, și atunci când Take Ionescu a hotărît să părăsească o baracă în care era captiv, în care era condamnat să nu poată face nimic și să intre pe calea largă a destinului lui, am spus: în sfârșit, fac și eu politică. Și-mi scria un prieten și-mi spunea: nu te duce la Take Ionescu. Inșă, cum poșta dela București la Berlin vine rar, când am primit scrisoarea prietenului meu, era târziu, căci eu scrisesem d-lui Take Ionescu să mă înscrie și pe mine în partidul conservator-democrat, și m'a înscris. Mulțumesc, șefule! (*aplause, ilaritate*).

Domnii mei, eu sunt un om, care când mă poștește cineva la masă nu cer să mă pună în capul mesei, ci cer să mă pună la coadă (*ilaritate, aplause*).

Știți pentru ce? Pentrucă mă tem ca nu cumva să mă pună

într'un loc, în defavoarea locului și în favoarea mea; căci o persoană trebuie să stea la un loc unde să fie în favoarea locului și în defavoarea lui.

Take Ionescu are o masă largă, populară; când el mă primește la masă, în coada mesei are să mă pună, dar o să zică: Caragiale e bătrân; îl pun la coada mesei, dar îl tratez ca pe un mesean.

Nu mă duc în casa boierească, unde sunt mese strimte, și unde cel care te pofteste să zică: băiatul acesta să se ducă la bucătărie (*aplause*).

D-lor, sunt nepotul unui bucătar arnăut și prin atavism am groază, am oroare de sosul prăjit (*mare ilaritate*).

Și nu aș fi în stare nici la o casă împărătească să mă duc și să fiu trimes la bucătărie (*aplause, ilaritate*), pentru ca a doua zi să am dreptul să mă întâlnesc cu un mitocănaș de speța mea (*mare ilaritate*), să-mi spuie: unde ai mâncat aseară? Sub acoperământul unei case boierești. Și când m'o întreba: Sub ce compartiment, să-i zic: Adjo, monșer (*mare ilaritate*). Numai la masa mitocanului mă duc și la masa lui stau unde o vrea să mă puie, căci, oriunde voi sta, mai mic decât cum sunt n'are să mă facă; dar la bucătăria boierească n'am să mă duc niciodată (*mare ilaritate*), tocmai de aceea pentru că bunicul meu era bucătar arnăut și bucătăria mă scârbește și rolul de arnăut m'ar scârbi și mai mult (*mare ilaritate*). Prin urmare îmi fac o datorie sufletească.

Ridic toastul acesta lui Take Ionescu, nu pentru că este șeful partidului; șefia nu a luat-o el, i-ați dat-o voi. Gloria o dă viitorul, reputațiunea i-a dat-o trecutul. În sănătatea lui de om de inimă, care îmi permite, mie literat, să stau alături de el la o așa splendidă manifestațiune! (*ovațiuni furtunoase*).

ALT TOAST

Părinte! Sunt mulțumit în sufletul meu că văd un preot românesc, vorbind ca un preot european; sunt mulțumit din suflet. Eu știu ce rol are biserica în lumea aceasta, și văd în d-voastră că biserica noastră, grație legii lui Take Ionescu, grație popoului acestuia a ajuns să aibă reprezentanți așa de onorabili ca Sfinția Voastră.

Sunt copil al Ploeștilor și mi-am făcut instrucțiunea cu slovă popească, în curtea bisericii Sf. Gheorghe; am tocat la biserică

și am tras clopotele cu dragoste. Prima slovă care am învățat-o a fost cu dascălul dela biserica Sf. Gheorghe. Incât, părinte, prin cuvintele sfinției voastre ați pătruns până în suflet pe un bătrân de cincizeci de ani, ați atins cele mai adânci coarde ale sufletului meu, atât de mult încât îmi face onoarea ca să vă auz. Vă mulțumesc pentru dragostea și speranța care ați sădit-o în sufletul meu, că națiunea aceasta are încă organe de viață și de progres, nu cum cred unii că trebuie să fie sub epitropie pentru vecii vecilor.

Și acum să-mi iertați, după solemnle vorbe care le spusei, să termin făcând o mică digresiune.

Pe Take Ionescu îl cunoaște lumea ca orator; îl cunosc și eu ca orator și om cu cultură juridică. Eu îl cunosc însă pe calea aceasta mai puțin.

Il cunoaște lumea ca om de politică externă. Eu am putut să-l cunosc în Berlin. El a venit în Berlin ca să dea mâna cu împăratul. Vă mărturisesc că mi-a fost frică să dau mâna cu el (*ilaritate*). M'am dus la otel, dar la otel era o mulțime de jandarmi. Intreb: ce este? Mi s'a spus: e aci d. ministru Take Ionescu. Atunci mi-am zis: nu mă bag cu asemenea mărimi (*aplause, ilaritate*). Il prind eu în Țara Românească (*aplause prelungite, ilaritate*). A început lupta. Unii l-au acuzat că a făcut loteria. El zice că nu a făcut-o. Il cred, pentrucă au făcut-o alții. L-au acuzat de conversiune. El se laudă cu dânsa. Nu mă pricep la finanțe (*mare ilaritate*).

Dar e un lucru la finanțe la care mă pricep: a făcut o emisiune de gologani și emisiunea veche a retras-o din circulație. Adică înțelegeți d-voastră (*aplause, mare ilaritate*).

Dar gologani peste gologani este o avere și atunci și-a zis: ce dracu, trebuie să-i dau câtva timp ca să se retragă din circulație vechia emisiune; și i-a dat trei luni, și i-a mai dat trei luni și în definitiv s'a retras. D-le șef, îți urez ca în cât mai scurt timp să scoți gologanii din circulație (*mare ilaritate*). Să isprăvim odată cu dublu sistem, în care pot să se amestece și gologani bulgărești și chiar dela Papa dela Roma. Incă o dată: să-ți trăiască noua emisiune, pentru prosperitatea economică și intelectuală a țării (*aplause furtunoase, mare ilaritate*).

I. L. CARAGIALE

NOTĂ LA CUVÂNTĂRILE LUI CARAGIALE

Cuvântările de mai sus, au fost păstrate de d-na Alexandrina I. L. Caragiale și înmânate regretatului P. Zarifopol, pentru publicare, în ediția completă a *Opereilor*, de sub îngrijirea sa. Când, după sfârșitul neașteptat al eminentului editor, ne-au fost încredințate materialele din arhiva familiei Caragiale, enumerate în *Prefața* dela vol. I din *Opere*, am observat lipsa cuvântărilor. După repetate răscoliri, printre hârtiile defunctului nostru predecesor, am fost asigurați că discursurile mult căutate au fost restituite familiei Caragiale și că au pierit desigur într'un incendiu recent, care consumase o parte din clădirea fiicei marelui scriitor. Ne-am resemnat cu această explicație, mulțumindu-ne a publica, în vol. V din *Opere*, un toast politic, din 1896, după înscrierea radicalilor lui G. Panu în partidul conservator, și trei discursuri politice, din anul aderării lui Caragiale la acțiunea lui Take Ionescu. Puțin după apariția volumelor IV și V, cu prilejul unei alte cercetări a materialelor rămase în păstrarea d-nei Ștefania P. Zarifopol, am avut norocul să dăm de un teanc de hârtii, conținând dispărutele cuvântări. Bucuria noastră a covârșit regretul de a nu fi găsit, mai din vreme, prețioasele texte. Le înfățișăm ca pe niște inedite, deoarece oficiioasele conservator-democrate din epocă, le rezumă în câteva rânduri. Cu aceste documente, ținem să precizăm, nu se completează dosarul oratoriei politice caragialiene, deoarece militantul neofit ținea câte un toast, paralel cu fiecare din cuvântările lui, în localitățile străbătute în turneele din Martie și Mai-Iunie 1908. Singurul toast stingher, neprecedat de cuvântare, *et pour cause*, a fost rostit la banchetul oferit lui Take Ionescu de organizația din Vâlcea, la Râmnicul-Vâlcea, în ziua de Sfinții Constantin și Elena a aceluiași an. Acest toast nu ne-a rămas. Dintre cuvântările publicate acum, nu ne-a fost cu puțință să stabilim locul și data toastului ultim; avem un slab indiciu, de a-l fixa la Ploești, în aceeași zi cu precedentul, după identitatea hârtiei, a caracterelor dactilografice și a spațiului marginal, dintre prima filă a acestui toast (celelalte trei file sunt scrise de mână) și foile celuiilalt toast; numai că acest indiciu nu ne pare a constitui o dovadă că I. L. Caragiale ar fi luat de două ori cuvântul la același banchet. Rămâne loc ipotezei că dactilografal, sau unul

dintre dactilografii însoțitori ai turneului, a fost întrebuințat în două localități deosebite, la reconstituirea toasturilor.

După aceste prelabile lămuriri, să rememorăm împrejurările politice și dispoziția de spirit a lui Caragiale, care l-a adus în rândurile noului partid conservator-democrat.

În urma răscoalelor țărănești, s'a înfăptuit a doua fuziune dintre « junimiști » sau « constituționali » și conservatori. Prima se realizase la 8 Iulie 1900, a doua zi după constituirea guvernului Carp și sub președinția lui Gheorghe Gr. Cantacuzino (Nababul), dar se desfăcuse după căderea cabinetului, în anul următor. În Ianuarie 1908, partidul unificat sub conducerea autocratică a lui P. P. Carp își votează statutul și își alege comitetul executiv, cu nesocotirea lui Take Ionescu, plecat în străinătate. Reîntors, fruntașul conservator trage consecințele, rupându-se de partid și proclamându-se șeful lui, apoi reorganizându-l cu un program mai înaintat și cu denumirea de conservator-democrat. Adunările politice atrag un mare număr de partizani și o afluență necunoscută în cluburile conservatoare.

Caragiale privea dela Berlin, ca un spectator dezinteresat, zvârcolirile vieții publice din țară. Deși membru nedemisionar al partidului conservator, se simțea mai mult înafara decât înlăuntrul grupării. Până la părăsirea țării (1904), nu fusese niciodată folosit de ai săi, cu excepția lui Barbu Delavrancea, care-l numise, sub primariatul său (1899) membru în comitetul Teatrului Național și-i dăduse câteva însărcinări sau delegații culturale. Caragiale nu ierta partidului, căruia îi consacrase talentul polemic în campania jurnalistică dela *Epoca* (1896-1897), de a-l fi ținut mereu în margine. El dorea un rol activ și urmărea mandatul de deputat, pe care-l obținuse dela liberali, fostul său camarad de redacție dela *Moftul Român*, Anton Bacalbașa. De altă parte, simțea cum Delavrancea, omul politic, derivat din literatură, avea să ajungă curând ministru. Deputăția nu era mare lucru pentru recompensarea unui Caragiale, dar « boierii », se vede, gândeau că un umorist nu are ce căuta pe băncile parlamentului. Această desconsiderare îl rodea și îi stârnea porniri de revoltă împotriva ifoselor patronilor săi politici. De aceea, în vorbire și în scrisori, nu-i mai scotea din ciocoi. Poate că, la Berlin, nici nu și-ar mai fi făcut sânge rău cu neizbutirile lui politicești din țară, dacă vechiul său prieten,

Delavrancea, nu i-ar fi trecut pe sub nas, făgăduiala unui mandat. Corespondența acestuia, cu perspectiva deputăției, promise dar nerealizate, redeșteptase ambiții ațipite. Când s'a serbat jubileul dela 1906, un alt sârguincios corespondent, Vlahuță, sub stăpânirea sentimentalismului sămănătorist, înfățișa festivitățile din țară, din perspectiva antitetică a mizeriei țărănești. Firește, Caragiale, citind astfel de misive, cu răbufneli ale urii de clasă, nepotrivite cu duiosul poet, nu adera la acest mod elementar de abținere. Răscoalele țărănești, izbucnite sub conservatori și reprimare de liberali, au deșteptat însă într'însul, latențe vechi de reacțiuni ideologice și de resentimente. Liberalilor le opusese, în comediile lui politice, o atitudine de critică junimistă, perfect concordantă cu gândirea unui Titu Maiorescu, Petre Carp și Mihai Eminescu. Prin introducerea pe nepusă masă, a unor instituții politice de împrumut, și prin vorbăria goală, cu lozincile liberalismului apusean, liberalii noștri au oferit un câmp de observație pentru marile creații caragialiene. De aci s'a tras persecuția academică împotriva dramaturgului, învinuit de calomnierea țării și de imoralitate. Incolțit de potențații liberali ai înaltului for cultural și despărțit de junimiști, după publicarea articolelor *Ironie* și *Două note*, Caragiale a crezut a-și face un cuib la conservatori. După ce a văzut că se înșelase, s'a lepădat, încet-încet, de noii săi tovarăși, care-l țineau și ei la carantină, nesimțind în el un cîrac statornic. În aceste dispoziții, deopotrivă defavorabile celor două partide istorice, l-au surprins evenimentele din 1907. Cu o ură teoretică a liberalismului și cu resentimente vii împotriva conservatorilor, a ajuns să simtă social, ca și Vlahuță. Nu ascundem, așa dar, că în componența ideilor reformiste, exprimate în broșura 1907, *din primăvară până'n toamnă*, a intrat o logică afectivă, foarte intimă și esențială. De altfel, ca o dovadă că I. L. Caragiale nu era în măsură să judece rațional procesele sociale, stă prestigiul lui Racovschi, mărturisit de Luca I. Caragiale, în amintirile sale.

Caragiale s'a lăsat influențat de impetuosul agitator socialist, cu care era în corespondență. Față de propunerile din textul inițial (*die Zeit* de la Viena) și în deosebi cu referire la apelul la Rege, ca factor hotărâtor, în octroiarea reformelor, Racovschi i-a sugerat alte concluzii, de esență democratică: votul universal și împrumutarea. Ascul-

tându-l, Caragiale și-a asigurat o poziție mai limpede decât aceea din începutul studiului său social-politic, care nu încredința un rol activ țărănimii. După cum era de prevăzut, broșura lui Caragiale n'a fost luată în serios de partidele înfierate cu o aprigă concisiune. În schimb, ea a avut un enorm succes de vânzare și a impresionat puternic publicul intelectual. Îndârjit de conspirația tăcerii, din cercurile politice, încurajat de senzația stârnită în public și mărită prin anonimatul fabulelor politice publicate în *Convorbiri* (în anul următor, *Convorbiri critice*), Caragiale se vede promovat gânditor politic, temut de amândouă marile partide și calculează exploatarea succesului său. În scrisorile lui către un alt vechi prieten, d-rul Alceu Ureche, își strigă ura și triumful, bucuria de a se ști un factor în prefacerile politice ale țării, un dărâmat al Constituției « arhondologice », al « sacro-sanctei » noastre Constituții. La ruperea în două a partidului conservator, așa de norocos întreprinsă de Take Ionescu, Delavrancea caută să-l țină pe loc, motivându-și totodată sentimentele de devotament față de partid. Este însă prea târziu : Caragiale s'a hotărât să meargă cu cel mai tânăr, cu biruitorul, pe care îl proslăvise într'un articol uitat din 1896 și semnat doar cu inițiala sa, C (în *La Roumanie illustrée*). Trimițându-și articolul, în traducere, la *Opinia* din Iași, oficiosul takist al lui Bădărău, nu uită o prudentă recomandare : nici o laudă pentru scriitor, ceasul este numai și numai al lui Take, al șefului, căruia i-a trimis adeziunea telegrafică. După înscrierea sa, măgulitor primită, se grăbește să-și întrerupă odihna, care fusese și o vacanță politică, neroditoare. Aleargă în patrie și se adaugă, modest și ascultător, cortegiului impozant cu care noul șef străbate țara, în vagoane speciale, dela un cap la altul. La fiecare întrunire, e solicitat să vorbească și se supune bucuros ritualului, de a tămâia pe șef. Cu seriozitate și cuviință, variază față de ceilalți vorbitori familiari și în loc de « șefule », găsește formula « domnule șef ». Ca un vechi elev al claselor de conservator, joacă pe scenă, cu o artă magistrală a mimicei și a dicțiunii, simulând elogierea vechilor conservatori, cari au făcut un așa de mare serviciu țării, împingându-l pe Take afară din partid. Cum ar fi luat naștere noul partid, dacă autocratul dela Clubul Vanicu s'ar fi purtat altfel cu domnul șef, omul zilei? În fieful lui Marghi-loman, Buzău, Caragiale înfruntă pe emeritul proprietar de cai și

are galeria cu dânsul. Monoideismul lui se înverșunează însă împotriva lui Carp, căruia îi trece în revistă principiile conservatoare, împrumutate din Anglia, ca să le întoarcă în răs. Are cuvinte de sinceră laudă față de Ion C. Brătianu, pentru potolirea jacobinismului din partidul său, și cu acest prilej se ridică la o adevărată formulare a politicei, ca mecanică socială. De obicei, fie că vrea să determine convingerile, printr'o oratorie plastică, fie că nu stăpânește dialectic ideile, cercetează « băbește », cum însuși spune într'un loc, deosebiriile programatice. Ca un povestaș încercat, autorul *Schițelor nouă* își distrează auditoriul cu pilde și snoave, ba cu motive lirico-folklorice, ca în basmul celui ce s'a deșteptat după un somn de o sută de ani, ba cu anecdote și zicale populare. Publicul este încălzit și se destinde, după expunerile plicticos teoretice ale belferilor sau arguțioase ale avocaților, ascultând oratoria sfătoasă a unui meșter al cuvântului, « scurt și cuprinzător ». Caragiale nu rostește discursuri, ci alocuții de umor direct, irezistibil. Neîncetat stârnește râsul și e aplaudat « la scenă deschisă ». Sunt improvizații și, probabil, ca toate improvizările reușite, bine pregătite de acasă, rostite cu aerul firesc al spontaneității. O singură dată se simte pregătirea discursului, la lumina lămpii: când înșiră, la Buzău, seria nemulțumirilor colective, din istoria universală. Cu același prilej, mai anevoios inspirat, aduce amintirea livrescă a vulturului din cotețul găinilor, și încheie extravagant, asemuindu-l pe domnul șef, cu vulturul din stema țării, cu crucea în cioc.

Cuvântările mai ne opresc luarea aminte prin câteva note autobiografice. Cea dintâi reproduce o veche mistificare: legenda pusă în circulație de Caragiale, că n'ar fi absolvit decât patru clase primare. De fapt, era absolvent de gimnaziu, dar ținea să i se prețuiască cu atât mai vârtos meritele, de autodidact ideal.

O confesiune cu totul inedită și foarte prețioasă este aceea în care precizează că a învățat buchile la școala popească și că a bătut toaca și a tras clopotele, în curtea bisericii Sf. Gheorghe din Ploești. Intr'adevăr, nu i se găsesc urmele, la Școala Domnească, decât din clasa a II-a primară. Ultima destăinuire privește coborîrea lui, dintr'un bunic, bucătar. Faptul este exact, dar nu stăruim asupra acestui element biografic, care comportă un alt cadru și coroborări documentare. Cât despre naționalitatea acestui

bunic, dat ca arnăut, ea se cuvine examinată cu răbdare, înainte de a ne rosti cuvântul. Este însă deosebit de semnificativă pornirea neobișnuită, către confesiune, a unui atât de închis autor, sub raportul autobiografic: ea se lămurește prin ambianța prietenească, în care vorbitorul răsfățat, și-a deslegat limba, călcându-și riguroasele principii clasiciste, de a nu vorbi niciodată despre sine însuși și de familia lui.

ȘERBAN CIOCULESCU

CRED INTR'UN DUMNEZEU

Cred într'unul Dumnezeu al oceanelor,
Apele ce 'n temelii nu se văd,
Cred într'unul Dumnezeu al pământurilor
Rupte 'nfricoșat de prăpăd.

Și într'unul Domn din limanele fulgerelor,
Dintre care numai unele cad,
Neagră, când țintind oastea tânără-a îngerilor,
Crește-o labă 'n sus, dela iad.

Cred într'unul Domn mare-al patimilor
Care n'au zăgaz nici văzduh,
Pe deasupra a tot, lin, în furia valurilor,
Taie-un fir de-argint Sfântul Duh.

Peste toate orcanele-adâncurilor
Trece 'n înaltul cerului, dalb,
Sbor cu crucea 'n spadă, al Arhanghelului . . .
Cade-un negru fulg și-un fulg alb.

TATĂL NOSTRU

Gol m'am pomenit, păcătos și flămând,
Patimă-am târît până 'n fundul pământului,
Dar m'am potrivit cu 'ntreșeserea vântului
La un cântec mare, aiurând.

Nu am învățat glasurile vreodată,
Însă uneori tainic ți le-am cântat,
Atât de palid și de cutremurat,
Ca un copil ce este gata să cadă.

Ca un rob rătăcit într'o mare pădure,
Te-am cântat plin de spaimă între arbori tăcuți,
Și nici azi, printre brazii în grămezi doborâți,
N'a 'ncetat buza 'n plâns să murmure.

Te-am iubit câteodată atât de frumos
De-am uitat prin copaci sarcina răvășită,
Făr' să vreau să-ți cerșesc, ți-am făcut, în ispită,
Cânt în pana îngerilor, melodios.

ACUM M'AM VINDECAT

Eu umblu 'ncet, cu genele-aplecate,
Plin de-un auz profund și infinit,
Și, pe sub genele neridicate,
Cu-un mare văz ce mi l-ai dăruit.

Pe drum tăiat în flacăra-am picat,
Și-am stat, lovit de moarte, o vreme mare,
Dar tu mi-ai spus o vorbă, după care,
O, Doamne, după care m'am sculat.

Prin dulcea ta lumină trec acum,
Răsunet fără de pace aici pe vale,
La fiecare pas răspunde 'n cale
Corn grav cu toate tainele din drum.

Prin somn cât am plutit m'am judecat
Străin la casa mea, și-am stat de o parte,
Păzea un înger, sus, cu semn de moarte;
Acum m'am vindecat.

LA DREPTUL TĂU JUDEȚ

La dreptul tău județ voi fi și eu,
Voi zice: Acel porumb cu sbor mai greu,
Ce lasă-un nor spre moarte, e duhul meu.

La mine cât rămase pe pământ,
A stat precum o pasăre 'ntr'un vânt,
Cu pana-abia lovită de pământ.

Și-acum se 'ntoarce 'ncet din greul joc,
Se 'ntoarce pocăit la sfântul loc;
Primește 'ncetul fum care-a fost foc.

M I S T E R

Totul este de necrezut
Când stau nopțile și aprofundez:
Cum mai pot să cred ce-am văzut?
Cum să nu mai cred ce visez?

Luna-i iar prin foc, cu 'nfloriri de mireasă...
Dar giganticul plop de mătasă,
De alarmă, de mântuire, de aur?
Dar nebunul acest' de luceafăr?
El m'a ajuns și 'n casă.

Eu, de fiecare om de pe stradă,
Crunt mă leg, mă desfac, mă cutremur,
Pentru roșul și nesfârșitul galben amurg, galben tremur,
Steaua care-o iubesc mai cu foc gata-mi șade să cadă.

Poate de-asta sunt și eu fericit: Cine are
Pentru vis deșteptare și-uitare?!
Să rugăm pe Dumnezeu, așa, dar, cu 'ntreită cântare.

MIHAIL CELARIANU

M A R G O T

— R O M Ă N —

I

Când părăsești șoseaua Iașului, după ce ai trecut de Budăioasa, rateș așezat, cumva, de Ruși, la răspântie, pentru schimbul cailor de poștă, un drum de care, bătătorit de umblet, înflorit pe margini, duce la curtea boierului dela Cosmești.

Bătrânii spun că a fost cândva, acolo, schit de călugări, veniți pe jos dela muntele Athos. Și trebuie să fi fost așa, căci se vedeau, pretutindeni, urme de oameni pricepuți, legați statornic de răzeșia primită în danie.

Clădirea mare, albă, cu pridvorul sprijinit pe coloane de piatră, se zărea de departe, acoperită cu tinichea nouă, ce scânteia în apusul soarelui să gândești că arde. Casele se proiectau pe o pădure de fagi seculari, se oglindeau în iazul micuț, situat la o bătaie de pușcă în vale. Vara, seca uneori, de i se vedea fundul negru ca de ceaun, în care se bălăceau copiii plini de noroi ca dracii, iar femeii cu poalele în brâu, dibuiau crapi, ascunși în nămol, ce lunecau ca în glumă, printre picioarele lor negre, scurte, trainice, ca niște stâlpi de pod. Spre seară, vite însetate, clătinându-se leneș, coborau dealurile, să soarbă în silă, apa clocită, cu botul înverzit de mătasea broaștei.

Din fața casei, din marginea scârilor îmbrăcate cu scânduri de stejar, pornea în vale, până la porțile deschise, iarnă, vară, o livadă cu pomi de soi : meri domnești, peri văratici, nuci arși de trăsnet, tufe de agrișe, de smeură și de pomușoară.

Dinspre grajdul așezat la poartă, se auzea în răstimpuri răcnetul pândarului ager, tolănit la umbra unei clăi de fân mirositor :

« Mmăă! ei, taci tu că vin eu la voi amuș ». . . țintind să umple lumea de groază. Dar ștregarii, sprinteni, cu buzele învinețite de cireși amare, își vedeau mai liniștiți de treabă.

În pridvor, conu Iorgu Dumbravă, stăpânul moșiei, purtând haine largi de alpaca și pecetar de argint pe degetul arătător, sorbea alternativ, tacticos, din cafea și țigaretul gros de chihlibar inventariind zările. Uscat, cu nasul ca un plisc de vultur, cu muștăți stufoase, vorbea cumpătat, se purta cu oamenii autoritar și drept, chinuit de gândul că femeia, duduca Marghiolița, nu i-a dăruit băiat, care să-i moștenească averea, să-i poarte numele, cum cerea, pe atunci, mândria boierilor. Avusese, la începutul căsătoriei, e drept, o fată, bălaie, numai lapte și trandafiri, dar care vai! se aruncase într'o fântână din cauza unei iubiri zădărnice. Bătrânul continua să trăiască, oftând, așteptând moartea, purtând în suflet păcatul de a nu fi îngăduit dragostea copilei, pentru băiatul unui răzeș, socotit de năeam prost.

Conu Iorgu apropia șaptezeci de ani și nu călătorise cu trenul. Se ducea la Vaslui, mai rar la Iași, toamna, când vindea grâul, cu trăsura cu patru cai îndemnați domol, trii . . . , trii . . . , trii, trii, de Ion vizitiul, ce dormita pe capră.

În târg, în ajunul sărbătorilor, se oprea la domnu Vasile, bărbier din ulița mare, care-l spăla pe cap cu apă caldută, ce picura cu chiverniseală dintr'un ibric turcesc, spânzurat deasupra capului. Apoi îl bărbierea meșteșugit, în timp ce el gemea ușor, ca în comă, plimbând limba în gura fără măsele, umflând obrajii să prindă briciul, ascultând noutățile povestite amănunțit de meșter.

— Să vă fie de bine, coane Iorgule!

Boierul se ridica suflând năvalnic, ieșea în stradă învelit în șubă, ferindu-se de lunecușuri, târguia dela băcănia lui Mendel hribi, untdelemn, măslina și, pregătit de postul mare, pleca cu sania, prin ninsoarea domoală, încheind cruci de ajutor în sunet de zurgălăi, fără să se mai abată, ca de obicei, pe la cafenea.

Nu îndrăznea. Pățise rușine mare! Nevasta îl făcuse tată, din nou, după douăzeci de ani de sterilitate.

Răs nu altceva!

În zadar încerca moșneagul să meargă drept, să calce dârz, să pară verde. Nu-l credea nimeni. Simțea că se șoptește, că lumea își dă cu coatele în urma lui, prindea răsul ce înveselea ochii trecă-

torilor. O rupsese cu vecinii, nu se mai arăta nicăieri. Și când ducea Marghiolița, sfioasă, îi punea în brațe, plodul negricios, cu funduliță roșie prinsă, de deochi, în frunte, mârâia, uitându-se strâmb, ca dulăul la un blid fierbinte.

— Ia-o mă rog dumitale !

Nu mai avea chef de vorbă, nici foame, nici somn. Nu mai ieșea în pridvor. Se ofilea, în ietac, ca un pom bătrân, mutat din loc. Slăbea văzând cu ochii. Se împărtăși înconjurat de servitori pleșuvi, împietriți de milă, de femei cu mâna la gură care îl căinau, neclintite, afirmând, pricepute, că și-a înghițit veninul, în timp ce el se pierdea fără semn de durere, mistuit de scârbă ca de un jar ascuns.

Pe patul de moarte a chemat pe ducea Marghiolița și trecut de sudori reci, cu autoritatea gravă a omului care se desparte de bunurile lumești, i-a poruncit, trăgându-și sufletul :

— Șezi în genunchi... Nu vreau să știu ce ai făcut... Să fi fost băiat, calea vaea... Te iert... Iartă-mă și dumneata...

Și închise ochii, lipsit de prieteni, de partidele de preferanță, de slujbele bisericești, de corul mitropoliei și Sfântului Spiridon, nemângâiat că i se stinge numele.

Ducea Marghiolița i-a sărutat mâna, l-a întins pe masă în antreu cu ușile deschise, cu fața întoarsă spre zările în care purtase o viață întreagă priviri lacome, punându-i în palmă un pitac să treacă podul. Apoi a cernit pridvorul, a împărțit tulpane și lumânări, s'a îmbrăcat în doliu, ștergând lăcrămi pocăite. Sobor de preoți i-a cântat « veșnica lui pomenire » în bocetul slugilor. Un car cu patru boi negri l-a dus, prin mijlocul satului, spre locul de veșnică odihnă în ograda bisericii.

Și s'a sfârșit !

Ducea Marghiolița, legată la cap, continuă să-și vadă de treabă ca de obicei. Nu se ținea vinovată. Se măritase, cum se obișnuia, pe atunci, în neștire. Bărbatul, cu douăzeci de ani mai mare decât ea, îi inspirase mai mult respect decât dragoste. Spunea chiar că vara nu-l sufere din cauza căldurii și iarna pare un sloi de ghiață. Dar sfătuită de maică-sa — așa se duce casă ! — nu ieșea din cuvântul lui.

Iși petrecea timpul cu pregătirile de iarnă, cu lucrul de mână, în tovărășia slugilor credincioase. După moartea Olimpiei, fată

bălaie, numai lapte și trandafiri, din care își făcuse o prietenă, pierduse curajul. Trăia, nedreptățită de bărbat, care socotea, negustorește, că nu e de prăsilă. Toamna, când se umpleau hambarele, când botezau copiii slugilor, o măsura cu priviri dojenitoare.

Superstițioasă, bănuind amestecul necuratului în căsnicia ei, ducea Marghiolița, muncită de gânduri, sfârși prin a dori arzător să capete băiat. Se ruga la icoane, ținea posturile cu strășnicie, dădea acatiste pe la mănăstiri. Țigănci, pricepute în descântece și buruieni de leac, se perindau în zadar pe la curte. Anii treceau fără nădejde.

Plină de amărăciune, sfătuită cumva de cumetre, ori dusă numai de capul ei, pentru liniștea casei sau poate de teamă să nu piardă moșia pe care el amenința s'o dăruiască bisericii, hotărâtă « ce o fi să fie », ducea Marghiolița a înădit la curte un diacon, țigan tânăr cu tului de barbă, pripășit în Cosmești, naiba știe de unde.

Acatistele și diaconul îi ajutaseră numai pe jumătate. S'a ales tot cu o fetiță, rușinând bărbatul, pornind gura lumii.

— Pedeapsă dela Dumnezeu se vede !

.....
Sătulă de urât, ducea Marghiolița a arendat moșia lui Marcu, evreul de casă al răposatului, și s'a mutat la Iași.

Harabale acoperite cu rogojini și halaturi de cânepă, în frunte cu vătăjei să le deschidă drumul, au cărat gospodăria, o viață de oameni, cuprinsă în scrinuri și sipete, vrafuri de scoarțe și pânzeturi, putini și boloboace, apoi cadre « Erupciunea Vezuviului », « Trecerea Dunărei sub privigherea generalului Cernat » și portretele domnitorilor. In coada convoiului, învelit în șaluri ca un bolnav de măsele, venea încet, clătinel, așezat pe o coastă, într'un car cu trei perechi de boi, pianul cu coadă ce-și arăta dinții galbeni, ca un cal mort, străjuit de slugi necăjite care purtau în brațe lămpi și borcane de murături.

Lucrurile vechi sunt prietenii scăpătați de care nu mai facem haz, ba care ne rușinează chiar cu familiaritatea lor.

Coana Marghiolița a vândut ce nu-i trebuia, a cumpărat mobile de care credea că nu se mai poate lipsi și s'a instalat la oraș, în casele de zestre, cu odăi mari cu ferestre ferecate, cu ograda îm-

prejmuită ca o cetate. Tocmise pentru fetiță, — Margot — guvernantă, o elvețiană zdravănă, care urma cura lui Kneipp, iar dela Cosmești aduse bucătar, spălătoreasă, jupânească, vizitiu, rândaș de grajd, chelar și argat de curte, care tăiau lemne, cărau apă din dealul Ciricului, în fine găinăriță, o toantă șchioapă, stricată de vărsat. În casă, avea fecior, un tânăr sfios, palid, spân ca o fată mare, cu guler deschis, cu părul clae. Costache zicea bonjur și mersi, primea musafirii, servea la masă și pleca ochii când vorbea cu femeile.

După un an încheiat dela moartea lui conu Iorgu, duduca Marghiolița a deschis săloanele, cu mobilă din lemn de trandafir: oglinzi cu ghirlande și îngerăși, canapele cu tapițerii de preț, porțelanuri, marchize cu nasul frânt, păstorei cu fluerăse, câteva bronzuri, covoare turcești și persane.

În ietac, candela ardea în fața iconostasului cu Maica Domnului, legată în argint, încadrată de sfinți cu plete și bărbi cuvioase, cu degetele ridicate în semn de blagoslovire, purtând în spinare date strămoșești, scrise cu slove cirilice:

« Această icoană a fost dăruită în anul 1754 Iulie în 10 dzili de vornicul Mihalache Dumbravă precum și de fimeia lui Catinca și sfântită de preotul Pavel — dela Maica Precista, întru pomenirea lor ».

Duduca Marghiolița primea musafiri în toate zilele, persoane simandicoase, femei măritate, cu care se întreținea vorbind gros, fumând mult, judecând oamenii, dând sfaturi și rețete, stând pe canapea slabă, dreaptă, a-tot-știutoare, fără greș, ca un judecător de rai. Pe la asfințit, treceau în sufragerie, cu rude sărace, pe la coada mesei. Serviciul începea, condus de duduca Marghiolița, cu sprincenele încruntate, cu porunci aspre, ca o manevră. Mâncările dezbatute îndelung, seara, înainte de culcare, cu bucătarul încremenit în prag, porneau rusește, cu zacuscă: icre negre, ghiudem de Botoșani, sardele, măsline, cu mastică grecească și rachiu de anison, după care veneau în ordine tradițională: supă, sorbită în tăcere, rasolul cu hrean, iar după musacale și fripturi felurite, se înșiruiau aluaturi grele, catafuri, sarailii și baclavale în foi subțiri, udate cu vinuri vechi, albe și negre, privite de comeseni în zare, băute pe îndelete, ținute pe limbă ca să se bucure de aroma lor, înainte de a le încălzi stomacul.

La sfârșitul mesei, guvernanta, *froila* cum îi ziceau servitoarele, prezenta pe Margot, cu zulufi făcuți pe fus, cu rochiță de mătase, cu pantofiori *mordoré*.

Cocuța făcea compliment, săruta mâna osoasă a duduicăi Marghiolița și se retrăgea, împărțind bezele, copleșită de urări și laude, urmărită de un St. Bernard cu limba scoasă și de un motan obraznic care își plimba coada pe la nasul musafirilor, în timpul mesei.

— Pa, Cocuța, paa !

— Cam slăbuță !

— Se mai îngrașă !

— Are urechile cam mari...

— Ochii mănâncă urechile... Când ai să spânzuri mata de fiecare câte o moșie, te asigur eu, n'are să se mai cunoască.

După masă treceau în salon să ia cafeaua mirositoare, cu tacâm de filigene, chisele cu șerbeturi și pocale cu tutun Kir. În fine se întindeau mesele de joc. Bătrânii jucau ghiordum, cu galbeni lucitori, împrăștiati pe masă, provocându-se cu viclenie:

— Parali, ghioreli ?

La o parte pe divanul acoperit cu macate de damasc și suluri de lână, cu horbote lucrate, de urât, la țară, în nopțile lungi de iarnă, duduile, grămădindu-se friguroase în jurul gazdei, își ascultau norocul ghicit în cărți, de vre-o bătrână, care le prevestea, pe rând « drum lung, bucurie și dar de bani, dela un crai de tobă, mai cu zăbavă, din pricina unei femei, oacheșă, sprâncenată... ».

Duduca Marghiolița se scula târziu. Slugile o spălau ca pe un copil, o pieptănau, îi tălmăceau visele: « curcan de visezi, căpitan arată ». În urmă, luând cafeaua, asculta întâmplările de peste noapte, judecând procesele cu toane.

— Sabernalu s'a înădit la cuibarul găinilor... Nu se mai dă dus dela ușă.

— Dar tu ce păzești? Să-l pălești cu un ou fierbinte pe la bot...

— Trebuie să potcovim caii !

— Hai du-te, ce mai stai !

— Săru' mâna, duduică, fă-ni mata ci-i vra, da eu, decât să pățesc rușine, mai ghini spun curat, m'am apucat și am spart o farfurie di celi buni...

— Ai merita să te pun gios și să-ți trag la... — duduca Marghiolița nu se rușina să-i zică pe nume — până nu-i mai vidé... Dar te iert pentrucă ai servit bine la masă... Când m'oi duce în târg am să-ți cumpăr un tulpan, să știi...

Da tu ce te bocești ca o mireasă, că doar nu mai ești cop-chilă...

— Săru' mâna, duduca, ș'o bătut joc de mini... ăăă, hă, hă, hăă !

— Cine ?

— Costache... ăăă, hă, hă.

— Când ?

— A doua zi de Crăciun, o zăs că mă ie și dacă am rămas grè...

— Ieși, marș, să nu te văd... Unde ți-au fost mințile ?

— Dacă el o zăs că mă ie...

— El e băiat... Dar tu proastă ai fost să te potrivești lui?... Cum de nu ți-ai păzit capul?... Ia vezi, Catinco, fă-i ceva, mă rog ție, să n'o mai văd bocindu-se și te-oi mulțami...

Și tu, ticălosule, ce te-ai dus peste fată ?

— Dacă nu mai era loc pe cuptior !..

Duduca Marghiolița, nu era risipitoare, nu cheltuia mai mult decât obișnuia o moldoveancă de familie.

Dar moldovencile de familie aveau atâtea cheltuieli !

Casa nu era grea. Marcu trimetea dela țară putini cu brânză, chiupuri de unt, lemne și păsări. Dar eghemoniconul, bată-l să-l bată, costa mult. Nimicurile la modă erau scumpe: pălării, evantaiuri, bijuterii, dantele și ghiordumul — parali ghioreli ? — la care pierdea în familie serile, din ce în ce mai gros. Feredeele vara, Parisul iarna, cu cheltuieli sporite de nepriceperea ei, de viclenia negustorilor, Parisul de unde cumpăra, de bună credință, majolice patinate autentic, zei păgâni înverziți cu pensula și bucăți untdelemnite din crucea mântuitorului. Apoi toaletele, trăsurile și bacșipurile ce rămâneau de pomină, în fine rudele scăpătate, nepoată rușinată de inferioritatea ei, nepot ștregar, frumușel bată-l pustia, slăbiciunea duducai Marghiolița, copiii vărului ei, dinspre mamă.

Tatăl lor, Jenică Stolnici, încercase ingineria la Paris unde jucase, după cât afirma, cancanul, la Moulin-Rouge, cu Jules Dubois, ajuns mai târziu ministru, care îl introdusese și la

clubul regal. Aici, povestea el adesea, pierzând o sumă de bani, două mii de franci, pe care nu-i avea asupra lui, a cerut răgaz, s'a înapoiat în țară, a vândut moșioara moștenită dela părinți și întorcându-se la Paris a plătit datoria în aplauze generale, lăsând la clubul regal și restul. « Parole d'honneur ».

Ușuratec, se căsătorise cu o artistă culeasă la varieteu care se impuse repede societății ieșene, cu prestigiul limbii franceze, cu îndrăzneala străinului expatriat, fără trecut.

Doudou fu primită pretutindeni, tratată dela început, cu familiaritatea proprie moldovenilor, firi blajine, îndelung asuprite, care caută instinctiv, prietenia tuturor.

Toți se încercau să vorbească franțuzește, încercând să imite pe Doudou, care le răspundea înjurând românește stricat, cu accent tonic, cucerind bărbații. Femeie cu experiență, cocheta cu toți, de preferință cu bărbații care puteau fi de ajutor lui Jenică. Habar n'aveau de copiii lor, de Isabela și René, născuți la Paris, îngrijiți acum, de hatărul băiatului, de duduca Marghiolița.

De altfel, viitorul lor era asigurat: vorbeau franțuzește.

Jenică Stolnici știa numai să râdă. Râdea de ceilalți și de el.

« C'est un enfant », spunea Doudou. Era în adevăr, deși tomnatec, copilul răsfățat al Iașului. Trecea, salutat din toate părțile, oferea, ca la Paris, brațul său ocrotitor, duduilor să treacă trotuarul, sau palma, la iuțeală, un covrigar, pentru că împiedica circulația. « Mișălule ! .. »

Mână spartă, ajutat de Doudou, risipitoare și ea, trăiau pe datorie, dar nu se lipseau de nimic. Jenică avea talente de societate: recita monologuri, întorcea popa la écarté oricum ai fi tăiat cărțile, conducea cadrilul, desfășurându-l, de-a-lungul camerelor, prin coridoare și pe la bucătărie, în hazul slugilor înfocate, cu comenzi răsunătoare ca la « Moulin Rouge »: *Suivez !*

Viața pentru el era somn cu prolongée, mâncare bună, vin vechi și dragoste nouă, prozaică.

Datorită acestor dispozițiuni, conul Jenică Stolnici, cunoscut în toată Moldova, avea numai prieteni. Guvernul l-a numit profesor de canto, iar mai târziu, prefect de poliție, fiindcă era de familie, post pe care l-a păstrat ani de-a-rândul, trecând în fruntea paradei, cu mantaua pe umeri, sigur de el, în trăsură deschisă, la sărbători naționale.

Dar ce e frumos nu durează. De revelion, la balul dat în saloanele prefecturii, înfierbântat de « Cotnar », rămas în scenă la spartul cadrilului, porni să joace French-cancan, în uniformă de intendent colonel, cum purta, pe atunci, prefectul de poliție, cu gesturi deșuchiate, în fața lui Doudou, care îndemnată de amintiri și de șampanie, pierzând orice prudență se căznea să-i doboare jobenul, luat dela garderobă, aruncând piciorul, scuturând volanele în nasul bătrânilor, care își aminteau Parisul.

Duoucele, autohtone, se retraseră, tare scârbite, indignându-se în antru.

— Ai văzut, dragă?!

Ofensat, generalul interveni la București. Neavând încotro, prefectul județului, înmormântă pe conul Jenică Stolnici într'o sinecură la Spiridonie, Pantheonul feciorilor de familie scăpătați din partea locului.

După moartea lui Doudou — dintr'un accident — Jenică Stolnici, căinat de cucoane, continuă să trăiască, bine, scria la gazetă, era invitat în toate părțile, la masă și la soarele. Iar când la onomastice, cu chef prelungit, lua chitara din mâna lăutarilor să cânte, în familie, cu voce din cap:

« Da-că în doo-uă zăci di toamni,

« Feeeeee-ri-și-ri... »

Duduca Marghiolița ștergându-și nasul îi strecura, câțiva galbeni, cu ochii umezi, discret, să nu-l *bleseze*, în timp ce el cu gândul la « Bolta rece » își potrivea cravata în fața oglinzii, încercând să aprecieze suma după greutate.

Boierii moldoveni aveau evreul lor, om credincios, tratat cu prietenie și cafea, consultat cu folos în ceasuri grele, care păzindu-le interesele își rotunjea averea, controlat în glumă.

Când rămânea fără bani, nădejdea duducai Marghiolița era la Marcu și cum lucrul se întâmpla des, Marcu era totdeauna bine venit.

— Bună dimineța.

— V'ați sculat de amù?

— Ce faci?

— Trăiesc?

- Ce mai nou ?
- Toate bune.
- Când pui la secerat ?
- Seceratul o început . . .
- Iese, iese ?
- Și dacă nu iasă, arendă tot trebuie plătită . . . Mata ești sănătoasă ?
- Slavă domnului.
- Buun !
- Am nevoie de niște parale . . .
- Multe ?
- Să-mi dai două mii de galbeni.
- Să vedem, să caut . . .
- Măine.
- Așa di grabă îți trebuie ?
- Plec.
- Undi ?
- La Paris.
- Buun. Atunci să ne socotim . . .
- Las, că ne-om socoti la toamnă . . . Nu știi mata, toamna se numără bobocii . . .
- Eu v'am mai dat, parcă ceva . . .
- Nu-i nevoie să-mi amintești.
- Așa ? . . buun . . . Dar pădure nu vrei să vinzi ? Ce ții acolo o limbă de pădure ? O tai și crește . . . Nici nu trebuie să-ți bați capul . . . Mergi la tribunal și-ți numără banii.
- Eu nu primesc bani la tribunal . . .
- Vrei acasă ? buun !
- Câtă pădure este ?
- Trei sute de fălci toată socoteala . . .
- Vrei arvună, îți dă arvună, vrei toți banii, îți dă toți banii . . .
- Cât dă pe falce ?
- Zece galbeni, cum se vinde pis' tăt locul. Îți convine ?
- Da.
- Buun . . . Spune mata să tragă trăsură. Cocuță doarme ?
- Nu doarme.
- Am mușteriu și pentru moară . . . Vre să cumpere feciorul lui Aizig . . .

- Moara n' o vând.
- Dici nu vinzi moară?
- Pentrucă nu vreau.
- Buun. Și pentru ce vinzi pădure?
- Pentrucă nu pot s' o păzesc. Sunt toți niște hoțomani.
- Ai dreptate! Nie nu mi-o spart crâșma de două ori? Chiar nici n'am să mai țin. Săru' mâna. Trec și mâine... poate te mai gândești... Ce-ți trebuie moară?

Pentru femeile tinere copilul reprezintă păpușa « de adevărat ».

Cum îl naște, mama cere să-l vadă, îl culcă lângă ea. Abia întremată îl scaldă, gelosă pe cei dimprejur, îl înfașă, îl adoarme în cântece, gata să plângă, să rădă o dată cu el, alarmează casa, vecinii, când a reușit să exclame, deslușit, tare, victorios, pentru întâia oară, ta-taa!

Duduca Marghiolița nu-și mai amintea graiul copiilor. Când ai albit, nu-ți mai arde de joacă. Se rușina că e mamă. Năpăstuiua fata, învinuind-o cu gândul că a uzurpat locul băiatului, dorit o vreme pătimaș. Creștea pe Margot rece, ca o pedagoagă engleză. Dar pentru a-i ține rangul nimic nu era prea scump. Frăulein o aducea îmbrăcată ca o prințesă, să repete, când se deștepta duduca Marghiolița:

— Ich küsst' die Hand... Haben Sie gut geschlafen?

După care, sărutată temperat pe frunte, capăta o bomboană, din cutia încuiată în scrin de răul slugilor.

Ceremonia se isprăvea repede.

— Hai du-te și te joacă.

Copila pleca oftând, dar se răzbuna pe femei, săcâindu-le, luându-le dela treabă, trimețându-le, capricios, încoace, încolo, după nimicuri, bătând din picioare, plângând exagerat, fără lacrimi, când nu se grăbeau să o asculte, dezlănțuind ocările duducai Marghiolița, furioasă că nu se poate odihni.

— Proasto, dă pace fetei!

— Duducă...

— Sst!

Slugilor nu trebuie să le dai nas, gândea duduca Marghiolița, închizând fereastra.

Vara, când pleca la feredee, copila era lăsată în seama rudelor — Stolnici cu tot neamul lui — și a dădaiei, femeie crescută în casă, de care nu se ferea duduca Marghiolița. Cunoștea secretele și slăbiciunile stăpânei, muncea ca o roabă, răsplătită cu resturi de mâncare, cu rochii ce nu mai erau bune de purtat și cutioare cu poze. În schimb dădaia se bucura de considerația poporului din ogradă, pentru care intervenea, când duduca Marghiolița era în toane bune și se obrăznicia, încurajată de vorbele auzite în casă, cu musafirii care veneau prea des și mâncau mult.

Fata creștea, lipsită de alintările mamei, de cuvintele drăgălașe, care plămădesc sufletul copiilor. Fără tovarăși de seama ei, se juca singură, serioasă, ascultând precoce, neobservată, șaptele musafirilor.

De obicei, duduca Marghiolița se gătea în rochie de catifea, pleca la vizite cu nasul pe sus, roșită, pudrată, în cupeul cu cai vineți, cu moș Ion în livrea, cu fecior — Costache — gogeamite om, pe capră.

Intr'o zi, pe la toaca de seară, o călugăriță, Mère Zélie, superioara institutului Sacré-Coeur, veni în vizită pe jos, cu ochii plecați, cu mâinile ascunse în mâneci, însoțită de econoamă, sora Angela. În termeni aleși, cu amabilitate încântătoare, invită pe duduca Marghiolița la serbarea de fine de an, sfârșind măgulitor: « Prezența dumneavoastră, scumpă doamnă, ar fi o încurajare pentru noi și o recompensă pentru dragii noștri copii »...

Primind invitația, duduca Marghiolița defilă pe dinaintea publicului, condusă de Mère Zélie, la locul de onoare.

Corul capelei intonă bucăți religioase, eleve cuminți recitară, linse pe cap, poezii nevinovate, jucară un act din: « Les Précieuses Ridicules », după care urmă o distribuie generală de cruciulițe și cordoane, de cărți aurite și chipuri de sfinți, toți sfinții din calendarul catolic.

Petrecută de călugărițe până la scară, duduca Marghiolița se urcă în trăsură și dispăru onorată.

Toamna, retrase pe Margot dela Grandjean, școală primară franceză, vestită în Iașul de altădată, unde fata urma dela o vreme, dusă și adusă de Fräulein cu cupeul, și o instalează la Sacré-Coeur.

Cu această împrejurare, duduca Marghiolița vizită localul, dormitoarele, bucătăria și cămărilor, dărui comunității, într'un

acces de milostenie, un vagon de grâu și zece stânjeni de lemne, oferi o butie cu vin și doisprezece curcani episcopului, și se retrase binecuvântată, trecută în cartea de aur, după ce obținuse favoarea, cu totul excepțională, șopteau maicele, ca Margot să poarte uniformă de culoare albastră, explicând că nu mai poate suferi negrul care îi amintește moartea lui conu Iorgu.

La Sacré-Coeur, Margot era prietena colegelor, răsfățata maicelor, ștrengărița, lăsată de capul ei, fiindcă nu aveau ce să-i facă. Uneori, superioara, Mère Zélie, sătulă de reclamații, îi ridica, severă, onoarea de a purta, un timp, cruciulița de sedef. Dar Margot se ținea de ea, o cuprindea de gât, făgăduia tot și se întorcea, sărind într'un picior, dosind cruciulița să n'o vadă fetele.

Și Mère Zélie o privea indulgentă, murmurând, nevinovată, în urma ei: « il sera beaucoup pardonné, à ceux qui auront beaucoup pêché ».

Margot recita, la producțiuni școlare, în rochie Watteau « Pater noster », mângâiată de episcop cu lacrimile în ochi, — doisprezece curcani — recoltând premii în admirația generală.

Dar fetele cresc, cum numai ele știu să crească. Duduca Marghiolița se pomeni într'o vară cu fată mare, brună, sveltă, neastâmpărată. Sfatul familiei, — Jenică Stolnici, — socoti că e timpul s'o trimită în străinătate, pentru a-i desăvârși educația, să învețe nemțește și la pian în vederea căsătoriei. Duduca Marghiolița căuta mai ales un motiv să îndepărteze guvernanta, pe froila, care întărită de cura lui Kneipp se agăța de gâtul lui René prin toate ungherele.

O lună de zile a cutreierat prăvăliile, a cumpărat olandă și dantele, a lucrat în casă albituri ca de mireasă. Marcu i-a procurat galbeni cu *zimți*, dădaia a pregătit coșul cu merinde și au plecat, conduse la gară de slugi, de rude scăpătate, de Isabela și René care, frumușel, bată-l pustia, reușind să stoarcă o lacrimă, când a sărutat mâna bătrânei, căpătă trei galbeni să-și cumpere, spunea el, niște cărți de școală.

La München, ținta călătoriei, unde ajunse cu durere de cap, duduca Marghiolița instală pe Margot la Werker, pension aristocratic, condus de miss Krohner, fostă educatoare a principeselor Hesse-Darmstadt. Spre satisfacția duducai Marghiolița, Margot se găsi deodată la cot cu aristocrația germană, între ducese și

baroane rumene, cu părul împletit virginal, cu nume istorice, răsunătoare.

Curtea împărătească ocrotea institutul d-rei Krohner, atri-
buindu-i grija de a face din d-rele baronese, femei de casă, să le
învețe, pe lângă sonatele lui Mendelsohn și knix-ul de rigoare,
cum se îngrijesc copiii și se așează gâsca pe cartofi. Iar ca recreație,
cântând mezzo-voce «Schlaf' mein Kind» și «Die Wacht am
Rhein» să brodeze artistic, cu litere gotice, sfaturi bătrânești:

«Cine soțul își iubește
«Spală, coasă și gătește»,

precept cu care se onorează femeia germană, dar nu convenea lui
Margot, care avea cu totul alte năzuințe.

D-ra Krohner era practică. Programul cuprindea șezători cu
invitați de neam, cavaleri cu talie fină, cu guler înalt și monoclu,
care după ce dansau Kreuz-Polka, se declarau gata să pună la
picioarele moștenitoarelor de latifundii, pe lângă inima și sabia
lor, o chelie prosperă, câștigată în cabinete particulare.

Așa a cunoscut Margot pe Otto Hanner, student în medicină,
tânăr, rău inspirat, care îi prezentă buchetul de logodnă, tocmai
când un flașnetar vagabond măcina, sub ferestrele deschise, cân-
tecul la modă, cunoscut fecioarelor din pension:

Du hast mich nie geliebt
Du hast mich stets betrügt
Du hast mein Herz gestohlen,
Der Teufel soll dich holen.

Râsul fetelor a zădărnicit speranța tânărului Otto.

De altfel, miss Krohner nu da prea mare importanță acestor
nebunii, pe care le vindeca glumind.

Actorul Ritter von Possart secera, pe atunci, inimile baro-
neselor, interpretând rolul principal în drama «Die Jungfrau von
Orleans». Pentru a stinge epidemia care amenința să cuprindă
pensionul, miss Krohner l-a prezentat fetelor la o șezătoare și
văzându-l de aproape pacientele s'au vindecat.

În vacanța mare, elevele străine, care rămăneau în pension,
își ocupau timpul exercitând la pian bucăți clasice, învățau călăria
în manej și uneori făceau excursii prin împrejurimi, de preferință

la Garmisch, unde duceau o viață familiară călăuzite înțelept, priceput, de miss Krohner.

Fetele se plimbau pe alei îngrijite, citind cărți, discutând, deșteptate, viitorul și bărbații, însoțite de tineri cumsecade cu care legau cunoștință trecătoare.

Directoarea le oferea de regulă un Gabel-Frühstück modest, în aer liber, șuncă și bere sau spre seară cafea cu lapte cu unt și pâine de casă. Disciplinate, așezate la umbră, fetele împlteau ciorapi pentru săraci, în timp ce una din ele le distra citind poezii și romane de seamă. Se înapoiau înflorite, sănătoase, vesele. Rânduite pe peron, așteptau trenul, pe care Margot, sărind din coadă, îl lua cu asalt, privită pieziș, dezaprobată sever, în șoapte, cu mirare compătimitoare, de miss Krohner și colege.

— Um Gottes Willen! aber wie ist es möglich?

Și pentru a sublinia greșeala, se desprindeau, automat, la rând, să se urce liniștite, în vagon. Margot înregistra lecția, rușinată.

Era fericită. Trăia într'o lume nouă. Reputația școalei, tratamentul egal, disciplina acceptată bucuros, ar fi făcut poate, pe nesimțite, din copila zburdalnică, ușuratică, năvălită, o femeie, de curaj, cu deprinderi sănătoase de ordine și economie.

Dar anul de încercare, hotărât între directoare și duduca Marghiolița, lua sfârșit.

Neliniștită, Margot îi scrisese rugând-o s'o mai îngăduie un an. Răspunsul nu fu cel așteptat.

(Va urma)

GH. BRĂESCU

ESCHIL: ORESTIA

ORESTE SE'NTOARCE LA ARGOS

(Hoeforele, v. 124-345)

Electra:

Subpământene Hermes, mare crainic
al morților și-al muritorilor,
plinește-mi ruga, fii și solul meu,
și cere zeilor de sub pământ
— marturi uciderii părintelui —
să nu-mi nesocotească rugăciunea
și s'o asculte și Pământul însuși,
că toate nasc din el și se hrănesc
și 'n sânul lui se 'ntoarnă iarăși toate.
Eu morților aduc prinosul ăsta,
îl chem pe tatăl meu și lui mă rog:
« Ai milă de Oreste și de mine !
Să fim din nou stăpâni în casa noastră:
azi suntem oameni fără căpătâi,
vânduți de-aceea ce ne dete viață...
Te-a 'nlocuit pe tine cu Egist,
tovarăș și părtaș la crima ei,
pe mine ca pe-o roabă mă socoate,
pe-Oreste de averi îl despuiară,
iar ei, trufași, au rodul muncii tale !
Fă ca Oreste să se 'ntoarcă-aice,
așa mi-i ruga: împlinește-o tată !
Iar sufletul să-mi fie mai pios
și mâna mea să fie mai curată
decât e sufletul și mâna mamei.

Aceste-s pentru noi; iar pentru ei,
să vie, tată, un răzbunător,
să moară ucigașii, că e drept !

Eu doar pe vinovați i-am blestemat.
Cu voia Zeilor și-a Gliiei și-a Dreptății,
de sub pământ, doar bine dă-ne nouă. »

Așa mă rog, vărsând din apa morții...
Voi întovărășiți-o cu suspine
și imnu 'n cinstea morților, cântați-l !

Corul :

Să pice 'n țărână
izvoare de lacrimi...
Stăpănu-i țărână,
stropiți-l cu lacrimi.
Mormântul ni-i sprijin,
el e pentru noi
tot binele, toată durerea.
Prin lacrimi vom frânge puterea
prinoaselor celor spurcate...
Stăpâne ascultă,
ascultă 'mpărate,
prin negura grea
ce-acopere inima ta.
Ah, vie odată Izbăvitorul,
palatul acesta să-l scape,
s'apuce lancea,
să 'ntindă arcul scit,
ca să țintească drept,
să 'nșface sabia
să deie lupta,
piept la piept.

Electra:

Pământul a sorbit libațiunea,
deci tata a primit-o. Dar veniți
de vă mirați cu mine laolaltă.

Conducătoarea corului:

Vorbește iute; inima mea bate.

Electra:

O buclă se găsește pe mormânt.

Conducătoarea corului:

Bărbat s'o fi adus, sau vreo copilă
cu mijloc strâns în castă cingătoare?...

Electra:

E lesne de ghicit, cu toate-acestea.

Conducătoarea corului:

Invață-mă, deși sunt în vârstă.

Electra:

Nu-i nimenea îndreptățit s'o facă?

Conducătoarea corului:

Acei ce ar fi trebuit s'aducă
prinoase ca acesta, ni-s dușmani.

Electra:

Vedeți, șuvița asta seamănă...

Conducătoarea corului:

Cu care alta? Asta vreau să știu.

Electra:

Cu părul meu: aidoma-i culoarea.

Conducătoarea corului:

Să fi adus Orest, în taină, darul?

Electra:

Șuvița-i părul lui Orest leită.

Conducătoarea corului:

Cum de 'ndrăzni să vie până-aici ?

Electra:

Vezi bine că prin altul o trimise,
ca semn al dragostei pentru părinte.

Conducătoarea corului:

Mă podidește plânsul, când gândesc
că nu-i va mai călca picioru 'n Argos.

Electra:

Și eu am suflet plin de-amărăciune
și parcă simt în pieptu-mi un cuțit...
Când văd șuvița mă îneacă plânsul
și lacrimile năvălesc puhoai.
Cum vrei să cred că altul are'n Argos
un păr asemenea cu-al lui Oreste ?
Vezi bine, nu-l aduse ucigașa,
ea, mama ce-și urăște pe copii
atât de mult, că nu-i pot zice mamă.
Dar mă sfiesc să cred c'al lui e darul,
al celui mai scump mie dintre oameni...
Și totuși cum mă mângâie nădejdea !...
De ce nu poate bucla, ca un crainic,
să-mi spulbere cu-o vorbă îndoiala ?
Să știu că pot cu scârbă s'o azvârlu
de e tăiată depe-un cap vrăjmaș,
sau de-i a lui Oreste, pe mormânt,
s'o 'nmănunchez cu-a mea, spre cinstea tatei.
Ci zeii ne știu chinul; să-i rugăm
ca niște marinari prinși de furtună...
Ei, dacă vor ne scapă de peire
și dintr'un bob înalță un copac.
Dar iată și un semn mai limpede:
văd urme de picior, și sunt la fel.
da, sunt asemenea cu pașii mei...
De două feluri urmele s'arată :

fără 'ndoială el cu un tovarăș.
 Călcâiul, talpa, tot piciorul, uite:
 când le alături, sunt aidoma
 cu urmele lăsate-acum de mine...
 Simt mintea mea că 'ncepe să se piardă
 și mă cuprinde-o grea neliniște...

Oreste înaintează. Pylade rămâne câțiva pași în urmă.

Oreste:

Te roagă zeilor să-ți îplinească
 dorințele de-apururi ca pe-aceasta.

Electra:

Imi împliniră zeii vreo dorință?

Oreste:

Cel mult dorit este 'naintea ta.

Electra:

Știi tu pe cine îl chemam din suflet?

Oreste:

Pe-Oreste îl chemai în rugăciune.

Electra:

Și zici că ruga 'mi fuse ascultată?

Oreste:

Eu sunt Oreste: alt om n'ai mai drag.

Electra:

Străine, vrei să-mi pregătești vreo cursă.

Oreste:

Chiar mie însumi mi-aș întinde cursa.

Electra:

Tu râzi de mine și de chinul meu.

Oreste:

Durerea ta e și durerea mea.

Electra:

E-adevărat? Vorbesc cu el, cu-Oreste?

Oreste:

Cu el vorbești și mai nu-ți vine-a crede,
iar adineauri când zăriși șuvița,
— ofrandă a îndurerării mele —
prinsese aripi sufletu-ți voios...
Când urma pașilor zăriși în țărână,
ți se părea că mă privești aeeva.

Ia pune-acum șuvița asta 'n locul
din care-a fost desprinsă... Ia privește:
vestmântul meu lucrat de mâna ta:
nu mai cunoști desemnurile-acestea
pe care 'ntr'însul le-a țesut suveica?
Stai, stăpânește-ți bucuria, soră;
aici în casă, știi, ne sunt dușmani
acei ce-ar trebui să ne iubească.

Electra:

O, tu neprețuite, tu nădejdea
și mântuirea casei părintești,
vai, câte lacrimi plâns-am pentru tine!...
Iubite frate, ești viteaz și tare:
recucerește tronul tatălui.
Tu, din iubirea mea ai patru sferturi:
îmi ești ca și un tată și tot ție
îți dau iubirea datorită mamei
— urită astăzi și cu drept cuvânt —
și ai și partea sorei crunt jertfite,
și tu-mi ești încă frate de credință
și-un loc de cinste-mi vei reda 'ntre oameni.
Să ne ajute Forța și Dreptatea
și Zeus cu ele, decât tot mai mare.

Oreste:

Zeus, Zeus, aruncă-ți ochii-asupra noastră!
 Azi puii vulturului sunt orfani
 (pe el l-a strâns în noduri o năpărcă)
 și mor de foame fiindcă nu-s în stare
 s'aducă prăzi la cuib, ca tatăl lor.
 La fel suntem, Electra și cu mine,
 copii orfani și izgoșiți de-acasă.
 De lași să piară pe urmașii celui
 care-ți aduse-atâtea sacrificii,
 ce mâini au să-ți mai pregătească praznic?
 De lași să piară puii acvilei,
 prin cine mai trimiți la oameni semne?
 Dacă usuci tulpinele regești,
 au cine să-ți jertfească la altare,
 în zilele de datini sorocite?
 Ajută-mă, că tu poți renălța,
 deși-i surpată astăzi, casa noastră.

Conducătoarea corului:

Voi paznicii căminului patern,
 tăceți, copii, și fiți cu ochii 'n patru,
 că poate vă aude cineva
 și spune tot stăpânilor, pe care
 vedea-i-aș morți pe-un rug de brad în flăcări!...

Oreste:

Cu noi e forța marelui Apollo
 și nu ne va trăda 'n primejdie.
 Oracolul mi-a poruncit s'o 'nfrunt...
 I-aud și-acuma glasul ca de tunet:
 îmi înghețase sângele în vine
 când îmi vestea ce chinuri mă așteaptă
 de nu voi urmări pe ucigașii
 părintelui și, după legea lor,
 pe cine a ucis nu voi ucide,
 și nu-mi voi lua averile 'napoi.
 De unde nu, a zis, plăți-voi însumi
 cu viața și cu chinuri fără număr

durerile iubitei noastre umbre.
 El mi-a descoperit pedepsele
 pe care zeii cei de sub pământ
 le-ar revărsa înfuriați asupra-mi:
 asalt de fălci de fiară 'n carnea mea,
 și lepra măcinându-mi voinicia
 și părul meu albind pe răni deschise.
 Și zeul mai vorbea de Erynii,
 cu ochi de foc holbați în întuneric,
 cum ar veni 'mpotrivă-mi, asmuțite
 de sângele nerăzbunat al tatei.
 Când morți dintr'un același sânge strigă,
 întunecatele puteri din iad
 — delir, turbare, spaimă 'n bezna nopții —
 toate-l împung și-l stăpânesc pe om,
 îl biciuiesc cu bici de-oțel în carne,
 până-l gonesc afară din cetate.
 El nu mai are locul lui la ospăț,
 nu poate-aduce jertfe celor morți,
 mânia nevăzută-a tatălui
 nu-l lasă să se-apropie de-altare
 și nici o ușe nu i se deschide.
 Târziu, hulit de toți, fără prieteni,
 el moare-uscat și fără pic de sânge,
 din hoitul lui nu mai rămâne-o urmă !

Cum să nu cred aceste prevestiri?
 Dar chiar dacă n'aș crede, nu-mi las gândul.
 Căci tot mă 'ndeamnă: zeul cu porunca-i,
 durerea după tatăl meu ucis,
 averile-mi răpite și dorința
 de-a mântui pe 'nvingătorii Troiei
 de stăpânirea a două muieri.
 Căci celălalt și el e tot muiere,
 cum o s'o afle fără 'ntârziere.

Conducătoarea corului:

Pe Zeus, măritelor Parce,
 să faceți să fie Dreptate.

O plată ea vrea pentru toate
 și cere cu vajnică gură:
 « La ură răspunde cu ură ».
 E-o vorbă de trei ori bătrână:
 « Pentru sânge, sânge culege,
 Ispașă pentru fărădelege ».

Oreste:

Părinte, sărman părinte,
 cu ce dar, cu ce cuvinte
 să pătrund până la tine,
 în adâncul ce te ține?
 Intre bezne și 'ntre soare
 stau ne'nfrânteale hotare.
 Doar un bocet mai rămâne,
 spre cinstirea ta, bătrâne,
 a ta și-a copiilor
 alungați din casa lor.

Corul:

Copilul meu, sufletul morților
 nu-i nimic de colții focului
 și ura lui trăiește mai departe.
 Când cel ucis se vaietă din groapă,
 s'arată iute un Răzbunător,
 și lacrimile celor care-au dreptul
 să ceară răzbunarea unui tată,
 îl mână, îl îndeamnă, îl zoresc
 și nu se poate împotrivi chemării.

Electra:

Ascultă, părinte,
 și plânsu-mi fierbinte.
 Azi glasul-și îmbină
 odraslele tale
 și-un cântec de jale
 pe groapa-ți suspină.
 Goniți amândoi

și fără de stare,
ești loc de-alinare
doar tu, pentru noi.
Părinte, ne spune
mai e vreo scăpare?
Veni-vor și vremuri mai bune?
Sau nenorocirea ne va răpune?

Conducătoarea corului:

Dar zeii dacă vor, mâhnirea de-astăzi
pot s'o preschimbe mâine 'n bucurie,
și 'n loc de bocet pe-un mormânt, s'aducă
un cântec de izbândă în palat.

N. I. HERESCU

P R Ă V A L E - B A B A ¹⁾

Neamul Machedonilor se învecinează în vechime cu neamul Damaschinilor. Arme și ulcele cu vin au zăngănit, sunat și strălucit în mâinile străbunilor.

Scripca lăutarilor își mai aduce aminte, când s'arată poteca lunii în codrul nopții, și astfel zice :

Foaie verde de pelin
De pelin și ibrișin
Vin de unde-i numai vin
Maci de sânge de păgân
Cine vin fără suspin ?
Machedon și Damaschin
Că așa li-i dat tain
De tătucul cer creștin
Bând ploscuța de-a călare
Gâl-gâl-gâl prin iarbă mare
Tot zorind din zare 'n zare
Peste dealuri și ponoare
Peste ape și răzoare
Unde-i zvoană la hotare.
Paloș, flintă și chistoale
In desimile tatare
Ș'apoi iarăși de-a calare
Cu ochiri iscoditoare
Și moartea la cingătoare.

¹⁾ Fragment de roman .

Alelei, tu fată mare,
 Sai zvârlugă în chicioare
 Lasă fusul în fuioare
 Zvârle coada pe spinare
 Și aține-te în cale.
 Busuioacă, sprintenoacă
 Cu obraz de promoroacă
 Numai bună pentru gioacă,
 Cu gura ca fragele
 Rùmenele, drăgele
 Cu părul ca murele
 Albastre, negruțele
 Pântec ca ploscuțele
 Galeșe, plinuțele
 Și țâța ca merele
 Să turbe muierile.
 Năltuță ca nalbele
 Sprintenele, dalbele
 Fragedă ca zorile
 Când se coc cireșele
 Mânile cu florile
 Râsul cu viorile
 Dinții ca oițele
 Când dau garofițele
 Pulpe ca ulcelele
 Mijloc ca inelele
 Ochioasă ca stelele
 In apa fântânelor
 Năiboasă ca ielele.

Du-te, fată-hăi, plocon
 Că s'aude mândru zvon
 De copită și de om.
 Ia-ți cofița inimii
 Cu zmeura sângelui
 In calea voinicului.

Frunzuliță de pelin,
 Albă ca pânza de in

Zboară prin miros de fân
 Sau de floare de salcâm
 Fă-ți cruce și stuche 'n sân
 Să nu-ți hie ceas hapsân
 Foaie verde de Rumân
 Că din sus vin și tot vin
 I'auzi cum alungă lin
 Vin de unde-i numai vin
 Maci de sânge de păgân
 Cu crucea ascunsă 'n sân
 Și musteața 'n șfichi hain
 Machedon și Damaschin.

Dă-te, fată-hăi, plocon
 Că-s ca doi feciori de Domn
 Crăișorii lui N'Adorm
 Damaschin și Machedon.
 Ieși-le pe la răscruci
 Unde-i dorul cu năluci
 Ca o apă din uluci.
 Ochiul lor mi te apuce
 Brațul lor mi te ridice
 Trapul lor mi te hurduce
 Geana lor mi te furnice
 In trupșor să 'nceapă bice
 Gura lor focul să-și pice
 Inima să ți-o despice.

Foaie verde ciucure,
 Unu-au fost la luptă gre
 Tot unu la dragoste

Foaie verde de trifoi
 De trifoi cu patru foi
 Fată-hăi cu umeri goi,
 Să vii calare la noi
 Cu cozile între doi
 Din pănuși de păpușoi

Pe șeaua voinicului
 În bătaia vântului
 Pe creasta pământului
 Cu steaua buricului.

Pe drumurile de strună ale cântecului, în ceasurile adânci ale lunii, când vinul lucește în pahare și candelile ard asemeni în cimitire, — ei vin din nou pe locurile timpului lor, maci de sânge de păgân.

Aprigi și Damaschinii, strașnici și Machedonii, cu sabia virtuții în teaca păcatului. Mari iubitori de moșie, de vin și de muiere. Și viața lor atinsă de ispite și sufletul lor pornit pe drumurile fără de întoarcere aveau nevoie de rugăciuni.

Cine să se roage? Femeile lor, săracele. Și dacă Damaschinii mai aproape de moarte decât de viață, nu lăsau decât văduve cu câte-un pui de Ștefan, — semința Machedonilor rodea și fete. Unele urmau calea mamelor, iubind și înmulțindu-se; iar altele, măcar câte una din fiecare generație, luau drumul mănăstirii, grijind de-acolo, în genunchi și veghe, sufletele cumpliților strămoși.

Când cea din urmă dintre Machedoni, Domnica, a venit la maică-sa, cu sfială albă din spre trandafir, i-a pupat mâna și i-a șoptit că i-i drag un băiat, surorile ei mai mari erau de mult călugărițe — Maica Macrina și Maica Onufria — lăsând-o singură pe mezina lor în ursita lumească.

— Și cum i-o fi zicând? s'a încruntat Coana Săftica.

— Ștefan Damaschin.

— Da ce-i casa mea, fată-hăi, cimitir? Două la mănăstire și una la văduvie!

— La văduvie?

— D'apui cum altfel? Doamne, iartă-mă. Parcă tu nu știi afurisenia Damaschinilor? Aiștia nu-și ieu mirese; ei lasă văduve. Nu-mi trebuie ginere strigoi, nici fată gospodină de candelii.

Și coana Săftica Machedon, cu toate că Domnica a plâns în poala ei, n'a vrut să audă de una ca aiasta. Intr'o dimineață însă s'a trezit fără Domnica: plecase noaptea, luându-și calabălăcul. Fără să pregete, coana Săftica a dat fuga la Foișorul Văduvelor. Dar totul era închis, mut. Și lumina părea încuiată în ogradă. Ștefan Machedon fugise cu Domnica.

— Ducă-se, a oftat cu afurisenie coana Săftica, și s'a tot dus și ea după celelalte fete la Mănăstire, devenind Maica Serofia.

Ștefan și Domnica s'au cununat — iureș — într'un sat, ș'apoi Domnica l-a urmat pe Ștefan în pădurea lui: și ea mireasă cu frunză și cu lună nouă. Casă de bârne, în inima pădurii. Un an, Domnica a fost stăpână și roabă, iar Ștefan, robul Domnicăi și stăpânul pădurii. Se ducea la treaba lui călare, pe poteci de el știute, și venea cu chiot. Domnica îl aștepta singură, fără frică — dragostea nu-i un început de vitejie? — la lumina unui foc de vreascuri, care făcea să-i crească umbra, pe sub crengi, cu inima, spre cel care venea ca dintr'un cântec spre « fata lui de taină »: așa-i spunea bărbatul aspru și puțin la vorbă, din neamul tăcerilor de sub cruci. Uneori o lua cu el călare, noaptea, când tăcerea-i naltă până 'n stelele lui Dumnezeu. Ea se strângea dulce la pieptul lui și se lăsa dusă. Ii era drag cu sfâșiere. Toate stelele căzătoare spuneau c'asemenea-i viața Ștefanilor. Uneori, fericită, i se umpleau ochii de lacrimi în galopul nopții.

— De ce plângi? o întreba.

— Fiindcă-s proastă.

Dar el știa de ce plânge sub teiul înflorit al stelelor, și-i era și mai dragă, tânără, albă, fată de taină rătăcită ca un funigel în galopul ursitei lui.

Odată i-a adus un pui de căprioară: să-i ție fetei de urît.

Spuneau ei, privindu-l: puiul nostru.

Cu el erau trei. Și alături de ochii lui, dragostea lor se îmbuna, uitându-și luptele, într'o evlavie blând odihnitoare, ca sub candelă aprinsă de pădure.

Dela o vreme, Domnica a priceput cu trupul vorba cea veche din poveste: « Și Domnița a căzut grea ». Trupul ei își plecase deodată aripele sprintene; cu dragostea oprită și închegată în el, se îngreuiase spre pământ, rodit.

N'a spus. A gândit, a visat, ș'a așteptat, ascultându-și trupul adâncit până în sufletul strămoșilor.

Intr'o noapte, Ștefan n'a mai găsit puiul de căprioară.

— Unde-i?

— I-am dat drumul în pădure.

Mâna Domnicăi a lungat de pe frunte fulgerul mâniei lui. Apoi obrazul ei a zâmbit cu ceață:

— Iți vine alt pui: al tău.

Și după șoaptă, capul ei s'a plecat ostenit pe umărul bărbatului. Ștefan a tăcut, boltit în el, cu brațul strângându-și taina. Era ceas târziu de noapte neagră, depărtat viscolită de Calea-Robilor.

Omul gândea. Pădurea cu frunza și vietățile ei; cerul cu stră-mileniile și stelele lui; pământul cu mormintele și primăverile lui; omul, între toate, cu zilele lui ca iarba câmpului, venind de demult cu viața morților, făcându-și punte peste moarte cu cei din el purceși. Și Dumnezeu, în taină și cu taină, peste toate: peste om, peste pădure, peste cer, aprins între cele stinse.

«Tatăl nostru carele ești în ceruri...» începuse gândul lui Ștefan Machedon. Buzele tăceau, dar rugăciunea gândului răsuna în bătaia inimii ca un mare pas veșnic peste necuprins. Acolo, în miezul fetei lui de taină începea viață nouă, venită din el și din Ștefanii Damaschini. Erau de față toți Ștefanii, și parcă și el era între ei, în pădurea puiului...

— Ștefan.

Numele celui nenăscut, rostit de fiul celorlalți Ștefani, a răsunat straniu în veghea umbrelor.

Domnica a tresărit, cu mâinile deodată sloi, căci ochii ei duși printre stele știa că lumina Ștefanilor e candela.

— Poate că-i fată, a oftat ea.

IONEL TEODOREANU

ALBĂ CA ZĂPADĂ

Lui BAMBI

Numai de ieri seară
In codru de vară,
O floare rară, sub o nalbă,
Doar me o fecioară prea albă,
Albă ca zăpada de albă.

Ciute, veverițe, licurici
O 'mpresurată ciulind, clipici:
— Obraz de zăpadă
Ce n'a stat să cadă!...
— Mândră i-i făptura
— Frumoasă-i ca mura!
— Păru-i adie cum fâneața
Inrourată dimineața...
— Hai să ne-o înfrățim pe viață
Și s'o facem pădureață —
Zise Licurici
Către Moș Arici.
Dar din somn, Albii ochi clipiră:
Sbughind — jivinele-o tulină...
— O, iepuraș cu bot fremătător,
Stai! nu mai goni de zor...
Speriat brotăcel! Căprioare!
Suflete și inimioare,
Nu fugiți de dalba fecioară!
Eu vreau să vă fiu surioară

Și 'ntre noi să nu mai fie
Decât basm și sindrofie !

D'atunci Alba Zăpada
Impărăți cireada,
Penele copacilor
Și neamul gândacilor.

Dar într'o bună zi,
Iepuraș iscodi
O colibă cu pitici:
Cu cei șapte pitici.
— Acolo s'ar cuveni
Alb' a se adăposti !
— Conac din dulci turte...
— Cu grădină și curte...
— Iatac și perne de puf...
— Și coperiș de stuf !
S'o mânăm din pădure
Muma să n'o fure...

Așadar mari și mici
O duseră la pitici.

Cei șapte când aflare,
Tare mult se mâniară;
Dar apoi se 'mpăcară
Intr'o viață ușoară.

Ci iată din ceață
Pășind ca o rață,
Pleoștită, șireată,
Cu lațe de vată
Scuturând mătreață,
Gâfâind a greață
Spurcata ! Năpârca:
Baba Hârca-Hârca
Are un ochi sașiu,

Dintele candriu.
 Pe nas poart' un coș
 Și 'n mână un coș.
 C' un glas ca de vioară,
 Trăgând fata pe sfoară
 Strigă cât gura o ține:
 — Mere, pere și afine!

Alba — ca Eva ieri
 Amăgită iară de meri,
 Ia Poama cea frumoasă
 (Inlăuntru veninoasă)
 Și mușcă dulce moarte

 Așa avu ea parte!

 În înverzit sicriu
 Sub cleștar: ca ins viu —
 Sta Albă ca Zăpada...

Jur împrejur livada
 Cu maci și stânjenei,
 Pitici, șapte holtei,
 Cu codrul cu jivine
 Plângând-o cu suspine!...

Dar mări s'arată
 — Fecior după fată —
 Alesul: Frumos Făt
 Spre Fata d'Omăt.
 El mi-o 'mbrățișează
 Cu-o vlagă vitează:
 Alba se 'nviorează
 Se îmbujorează,
 Ochii luminează!

A fost cununie
 Cum n'o să mai fie:

Greerii, furnicile
Râșii și pisicile,
Codane și cornute,
Stufoase chiar și slute
Prinzând mirii 'n roată
Făcură horă lată.

Asta-i povestea toată.

BARBU BREZIANU

M I S S

Geo plecase de acasă mai de vreme ca de obicei, strâns în palton și cu pași ca de răufăcător pe scara îngustă, nesigură, răsucită.

Trăise o zi proastă, de neastâmpăr și presimțiri. Nu știa de unde vin. Nu cunoscuse, până atunci, sentimentul acela curios de panică, de nesiguranță și așteptare încordată, deși n'ar fi putut spune ce primejdie îl amenința sau ce veste rea trebuia să-i vină. Primejdia sta la pândă aproape. O bănuia în ziduri sau dincolo de ele, după draperii ori după uși, în atmosferă sau numai în el. Parcă tremurase undeva o aripă. Ii simțise fâlfâitul pe frunte și-o păstrase, tot timpul, în șuvița de păr ce-i luneca peste ochi și-l împiedica să vadă. Tresărise, la cel mai ușor zgomot și așteptase, nemișcat. Avea impresia că va veni cineva să-i bată cu pumnii în ușe ori să se plimbe pe coridoare și prin sufletul lui, ca o fantomă.

Viscolul de afară mărise spaimetele.

— Noaptea pierdute și băuturile tari, desfrâurile și scandalurile, singurătățile și tristețile, toate încep să se răzbune! Toate vor fi plătite, odată! Așa va veni nebunia, într'o inserare blestemată ca asta...

Geo se încăpățânase să învingă neastâmpărul, să rămână stăpân pe el și pe gânduri și încercase, ca să uite de presimțiri ori numai ca să le supună, să scrie ori să citească, să-și aducă aminte de ceva vesel, să caute o carte de care nu avea nevoie sau să revizuiască manuscrisul studiului uitat de câteva săptămâni pe birou.

Totul fusese zadarnic.

Scos din fire, aruncase cărțile, renunțase la amintiri și la iluzia că ar fi posibil, prin voință, să-și stăpânească demonii din gând și începuse să se îmbrace repede, scuturat de frig.

Strada lui singuratică fusese îngropată de nămeți. Casele mici și albe, ale cavafilor bucureșteni din alte timpuri, stăruiau în viscol și noapte, ca niște vite îngenunchiate la un izvor al întunericii. Un afiș, deslipit de pe un gard, se zbătea — prins între șipci — ca un suflet. Felinarul era aprins, cu siguranță, dar nu se mai vedea, în pulbera cu ace a viscolului. Nici în case nu mai erau aprinse luminile. Bătrânii de pe ulița lui tăcută și săracă se culcaseră odată cu găinile sau muriseră toți, dincolo de ziduri, ca niște captivi în subteranele unei cetăți fără nume.

— Singur, pe o vreme ca asta și în pustiul unei străzi pe care numai amintirile au rămas vii — murmurase Geo — mai ales când te gonesc de acasă umbrele și presimțirile rele, nu-i deloc de mirare să simți cum trece moartea pe lângă ziduri și prin tine. Scris a fost, se vede, să nu scap de mahalaua asta mărginașe, să mă înconjure la plecare și să mă întâmpine la întoarcere, mizeria și urâtul. Firește că nu port nici un semn în frunte, dar în priviri și în cutele obrazului meu țipă sărăcia și plictisul, revoltele și disperările mute din lumea asta mică și speriată de zvonul orașului mare. Duc cu mine o tristețe pe care prietenii puțini dela centru și mai cu seamă stricații dela bar nu o pricep și aduc, în fiecare revărsat de zori, în beția ce-mi împletește pașii, un gust amar de risipă și de viață trândavă, pe care cei de aici niciodată n'au s'o binecuvinteze. Leg două lumi și mă macin între ele, neînțeles, fără niciun rost. Am rămas și am să mor ca un străin — pentru unii și pentru ceilalți tot așa de străin. Doamne, unde sunt primăverile entuziasmului, ale încrederii în mine și ale dorului de muncă?

Geo deschisese ochii, mari și umezi, în plin viscol. Nu-i mai păsa de frig. Ridicase capul, ca o sfidare a vremii și trecuse prin nămeți și peste lunecușuri drept, cu pași de cocostârc melancolic.

Ajuns în bulevardul larg, Geo a avut impresia că se reîntoarce în viață dintr'o vale a plângerilor și a pestilențelor (bănuise, sub zăpada ce-i acoperise strada, grămezile de gunoi uitate din toamnă în șanțuri și stârvurile de câini și de pisici zvârlite și lăsate să putrezească în drum) și respirase adânc, înviorat. Orașul îl întâmpina cu reclame luminoase și cu vitrine în care bunul gust al negustorilor adunase tot belșugul pământului și toate ispitele vieții. Statuile se profilau, în viscol și pe fundalul cenușiu al depărtării, albe în lumina reflectoarelor. Săniile cu caii voinici

sub valtrapurile lungi și în cântec de clopoței, reînviau un pitoresc din vremuri romantice, în ciuda elegantelor taxicouri cu radio și a tramvaielor cu aspect proletar, de dube ambulante. Copacii erau niși, cu buchete albe pe crengi, ca într'o grădină japoneză.

Orășenii, în drumul lor spre casă — unii nepăsători de vreme, alții grăbiți, toți încărcăți cu pachete, ca în ajun de sărbătoare — dau bulevardului și străzilor lăturalnice un aspect de furnicar.

Rotondele și piețele din jurul statuilor erau mai animate ca de obicei. Glasul vânzătorilor de ziare se amesteca, într'un murmur îndepărtat ca de uzină, cu țipătul scurt și felurit al automobilelor, cu uruitul tramvaiului cu remorcă și cu semnalele vatmanilor, cu valsul oribil cântat undeva, poate într'un magazin de instrumente muzicale, și cu înjurăturile birjarilor înfolfiți în paltoane, cu capul pierdut în fulare de lână și căciuli pe vârful cărora se cocoțau, comic și inutil, pălării de vară cu borurile întoarse de vânt.

Viscolul estompa și mai mult contururile, în nuanța caldă, pufoasă, a cenușului uniform.

Acoperișurile imobilelor de piatră și ciment se pierdeau în pasere călătoare de zăpadă sfărâmată. Firmele luminoase de pe edificii păreau suspendate ori scrise pe cerul nevăzut cu roșu și albastru — cu flacări și fâșii de senin.

Bulevardul Elisabeta, în deosebi, era o revărsare de lumină, o simfonie de linii și colori, crescută parcă din vermina dela intrările cinematografelor.

Forfota pietonilor dela întretăierea bulevardului cu Calea Victoriei, ca și fuga de gânganii metalice a automobilelor, era cu greu disciplinată de roș-verdele și soneria puternică a aparatului semnalizator pe care-l comanda, dela distanță, agentul de circulație, ajuns — după câteva ore petrecute în viscol — o matahală albă cu sprâncene de zăpadă și țurțuri mici în mustață, ca un Moș-Crăciun al străzilor și al haimanalelor fără adăpost.

Furat de valurile mulțimii ce se revărsa peste trottoare ca un torent și copleșit ca niciodată, umilit aproape, de frumusețea orașului în noapte și viscol, Geo a strâns pleoapele, cu o rugă mută în el, și s'a lăsat dus la întâmplare, între oameni fără griji și întrebări în conștiință, dispuși să râdă și să se bucure, ca niște copii, că-i frig și nu-l simt, că nu le pasă dacă le aruncă vântul zăpada în păr.

— Doamne, unde sunt primăverile sufletului meu?

Geo întrebase un Dumnezeu pe care l-ar fi vrut închis în inima lui, rob și atotputernic, pentru că numai așa ar fi putut să se certe și să se judece cu el.

Cum știa bine că n'o să afle un răspuns, în el și cu atât mai puțin în forfota ce-l înconjură, se mulțumise să ridice din umeri și să suradă — un surâs uitat pe figură, ca o părere.

Toate gândurile sunt așa: prostești, inutile. Nu descurcă, nu lămuresc și nu schimbă nimic. Mai serioși, oricum mai practici, erau ofițerașii ce acostau femeile, fără alegere, cu un compliment șoptit în trecere, dacă nu cu o propunere de cele mai multe ori acceptată fără dificultăți, ori miile de negustori și de funcționari, de profesioniști ai lenei și ai afacerilor, pentru care exista numai bucuria acelor clipe de exuberanță. Purtau, în pachete, cadouri pentru o sărbătoare pe care Geo n'o aflase și nici nu era curios s'o afle și știa sigur că au acasă, în casa necazurilor mărunte și a desfătărilor vremelnice (iar vremelnicia asta nu-i supăra deloc...) un rost și un destin al lor, bun sau mai puțin darnic — asta nu avea nici o importanță, din moment ce luptau și puteau să creadă că mâine va fi mai bine ca ieri sau ca azi. Nici unul din ei, poate, nu se întrebase cum vede, cum simte acest « mai bine » și ce noroc visa să prindă de aripă. Așa trăiseră și așa se vor minți, dela o zi la alta, milioane de oameni, fericiți pentru că s'au născut și s'au resemnat cu cătușa și cu peticul lor de existență. Unde ajunsese el, care se încăpățănase să vadă dincolo de miopia tuturor, ce culme de gând atinsese și spre ce paradis îl purtau pașii din ce în ce mai șovăielnici? Cânta în el un rusnac blond și uriaș, ca în noaptea pe care-o petrecuse, cu ani în urmă, într'o cârciumă de târg basarabean: nicevo-nicevo-nicevo...

Neastâmpărul mulțimii începuse să-l enerveze: prea multe glasure și râsete nepăsătoare. De unde scăpase și unde se ducea turma asta aiurită, fără frică de asprimea vremii? Ce poruncă sau ce putere miraculoasă îi gonise pe orașeni în viscol? Cu siguranță că nici una din presimțirile și spaimile lui de acasă, poate nici o întrebare sortită să rămână fără răspuns. Glasurile urcau, furate de vânt: la noapte petrecem! Tineri și fete cu obrazul proaspăt în frig se chemau: la noapte petrecem! Lozinca era generală, gustul de beție și cântec ajunsese molipsitor. Tot orașul se va

bălăci în vin și în glume cu înțeleșuri, până în zori. Oamenii serioși se vor împăca încă o dată cu dușmanii, vor ciocni paharele și vor spune întâmplări cu haz sau vor face planuri de viitor, după ce au să-și ureze, unul altuia, noroc, iar îndrăgostiții au să îngâne alte jurăminte, îmbrățișați, în timp ce mamele vor surăde și se vor face că nu văd, complice cu viitorii logodnici în minciuna pactului matrimonial. Firește că în saloane va curge șampania și va rânji calomnia, ca să facă loc mai târziu desfrâului — cum se întâmplă totdeauna într'o societate ce-și respectă și apără blazonul.

Geo se oprise, rezemat de bara dela fereastra unei cafenele, furat de o imagine așa de pură că s'a simțit el însuși, câteva momente, ușor, eliberat, convins că viața mai are totuși un rost și mai poate fi frumoasă.

Văzuse undeva, aproape de cer, într'o mansardă ca o casă de păpuși, doi nebuni ruși din clocotul străzilor ca să trăiască — alături și stăpâni pe vis — adevărata sărbătoare a sufletului. El îngâna un cântec de dragoste, ca să mintă sărăcia și frigul, ori spunea versuri pline de răzvrătire, amenințând cu pumnul și cu tunetul glasului orașul întins la picioarele lui. Ea îl asculta înfiorată, fascinată și-l vedea cu o sabie de arhanghel în mână. Amândoi erau așa de tineri și frumoși, prin credința ce-i transfigura, că ar fi fost o crimă să-i trezești și să-i întorci în gloata de pe strada ta cu viscol și cu nesimțire. Liber erai, de altfel, să le strigi de jos, ca să-i aperi — tu, epava unui vis tot așa de imaculat odinioară — că din dragoste naște durere și că nu poți să răstorni, cu un vers în care torni revoltă și cu o amenințare ce-o cutremură numai pe fata de lângă tine, nici unul din idoli de lut și de aur ai nerușinării, ai jafului și ai îmbuibării. Tot așa de liberi erau și ei să te învăluie, de sus, cu privire olimpică și să nu te creadă. Simțeau, cum stau mână în mână și cu tâmpile apropiate, că îndeplinesc o poruncă.

Adânci și turburi, murdare de necurățeniile pe care le varsă în matca lor canalele subterane și șanțurile de scurgere ale târgurilor, apele se învolbură și își cresc valurile, lovesc, mușcă malurile și sapă un braț nou, lăaturalnic, în care își adună limpezimile.

Mia-Coca se lăsase convinsă că au și apele un suflet, dornic să răsfângă cerul și să adoarmă în fiecare noapte cu lună pe un prundiș auriu — un suflet pe care duhul adâncurilor luptă neîn-

cetat să-l smulgă din amestecul scursorilor din șanțuri și pe canale — iar Geo era sigur, acum, că viața face un joc la fel, păstrând într'o mansardă, cât mai departe de forfota mulțimii și cât mai sus, doi nebuni și o fărâmă de luminare — ca un colac de salvare pentru clipa când ea singură, falsificată, pervertită, nu s'ar mai recunoaște.

Scoasă pe stradă, ca o destrăbălată despletită ori îmbrâncită prin localuri de noapte, în desmăț, viața se va terfeli fără frică, strivind sufletele și amestecându-le cu praful și cu cioburile de sub mese. Toate vor fi, pentru ea, sfărâmături la care va renunța fără milă, din moment ce — în casa de păpuși de lângă cer — s'au întâlnit doi singuratici și au aprins o torță nouă.

Povestea va reîncepe, oricând, dela sărutul pe care fata îl va primi ca o împărțășanie.

— Adevărul îl putem găsi numai în gândul acesta — dacă mai avem ce face cu adevărul...

Geo se pomenise deodată singur, pe o stradă necunoscută. Unde era, în ce margine de oraș și cum ajunsese acolo? Uitase de când plecase de acasă. Parcă toată viața hoinărise așa, cu bărbia în piept și împotriva vântului ee-i biciuia tâmplele. Frigul îl scutura, pătruns până în oase. Un frig ce nu era al iernii. Tremurând, plecase aproape fugind spre centru, pe o stradă cu oameni ce se îndreptau spre casă, răsând sau spre localurile de petrecere, să se bucure o noapte de vin și mâncare. Urca veselie în cer săraci cu duhul și îngâna Mia-Coca, pentru ei, în alt magazin cu instrumente muzicale, același cântec de tavernă, viu, răscolitor. Toți orașenii vor petrece așa, cu cântare și vin, cu femei și prieteni. Tot orașul va fi în sărbătoare — poate tot pământul.

Numai el rămăsese fără tovarăș — uitat, pierdut între oameni dornici, mai mult ca niciodată, să uite.

— Singur, cum n'am mai fost singur vreodată!

Geo se compătimise.

Acum puțin îi păsa dacă trăia un moment de slăbiciune sau de întoarcere în realitate, la adevărul la care se închinau, fără să se întrebe de ce, numai toți muritorii cumiți.

Nu era pentru prima oară când se lăsa furat și dus de gânduri spre o margine de oraș, mirat, indispus de neastâmpărul și de bucuria fără rost și fără haz a mulțimii, ca să se întoarcă târziu

printre oameni, obosit, copleșit de singurătate, cu priviri speriate și însetat de vin, de sgomot și cântec, de un cuvânt sau numai de un surâs înțelegător, al oricui. Trăia în el, poate, ceva din melodramatismul aceluia 1900 ce-i inspirase studiul, o înclinare caracteristică firilor cu o sensibilitate fragilă de-a acorda importanță unor nimicuri pe care un om normal — dela bar sau de pe stradă — nici n'ar fi avut timp să le observe. Drama era în el, în felul cum privise și înțelesese viața. Vagabondajul prin vifor-niță și în noapte, gândurile bune și rele ce încercau să disprețuiască existența prin adevărurile pe care le cuprindeau sau s'o înfrumusețeze prin imagini, fuga de oameni și spaima de singurătate, toate erau ale lui și parcă numai pentru el, în nervozitatea fiecărui gest și în logica oricărei fapte. Așa cum erau ale lui și înțelesurile simple, limpezi, ce-l apropiaseră acum, cu alt suflet, de trecătorii mulți și modești, de cumiștenia din viața lor de credincioși săraci cu duhul, ca să fie a lor, până una alta, împărăția pământului.

Geo nu mai era singur.

Oricine, în oraș, i-ar fi întins mâna cu un zâmbet de recunoaștere și de bună urare. Mergi cu mine — îl îndemna pasul oricărui trecător — să împărțim vinul, bucuria și cântecul, frățește. Nici el n'ar fi cerut altceva.

Petrecere: oriunde !

Cântecul: oricare . . .

Geo nu mai regăsise animația de pe bulevarde.

Cetățenii serioși, familiști cu ticuri și pretenții de morală, respectau tradiția. Plecaseră acasă, să se bucure, lângă nevastă și între plozi, de masa plină cu bunătăți și de laudele invitaților, rude nepricopsite și fini cu ploconul adus pe tavă, ca pomenile.

Tinerii și cei fără căpătâi: pensionari rămași singuri pe lume, profesioniste de lux, craidoni cu monoclu și în frac, pictori exuberanți și scriitori timizi, actori cu sau fără angajament, dar tot așa de săraci și de nepăsători, străini bucuroși că au încă un prilej de petrecere, oameni de bancă și negustori burlaci, veniți la braț cu funcționare tinere, ademenite de promisiuni și scoase pentru prima oară « în lume », tipi fără identitate precisă și indivizi suspecti, umpluseră restaurantele, bodegile și cafenelele.

Geo intrase prin localuri, se strecurase printre scaune și mese, în căutarea unui prieten, dar nu întâlnise decât figuri șterse, anti-patice — consumatori la fel în fumul ca o ceață al țigărilor.

Patronii prinseseră de ziduri lanțuri de hârtie colorată și lampioane, ca în mustăriile de pe vremuri sau în sălile de bal dela marginile orașului. Femeile aveau confetii în păr. Serpentinele încurcau pașii sau rămâneau, prinse încolăcit, de gâtul bătrânilor joviali și cu pântec. Se destupau sticle de șampanie și era un miros specific, apăsător, de sosuri calde și de aer închis, de sudoare și vin, pe care Geo nu-l putuse suporta.

Preferase frigul înviorător de afară.

Orașul, în singurătatea fremătătoare a bulevardelor, era mai apropiat de sufletul lui.

Lumina din vitrine se revărsa pe zăpada ce împrumuta o căldură și o strălucire de mătase. Colonadele dela Cercul Militar se scâldau în roșul aprins, eroic, al reflectoarelor. Numai ceasornicul dela hotelul de peste drum, fumuriu și mare ca un ochi fără clipire de ciclop, măsura timpul pentru o lume veselă, amețită de vin și convinsă că n'o să moară niciodată cu adevărat.

Barul în care cânta Mia-Coca nu copiasc atmosfera de bălci a celorlalte localuri de petrecere din centru. Patronul, deștept și cu veleități de artist (desena vapoare grecești luptând cu valurile înspumate și portrete de generali, copiate mărit și în pătrățele după reviste ilustrate) renunțase la lanțurile de hârtie colorată și la lampioane. Anunțase din timp, prin afișe speciale, că rezervă mese pentru sărbătoarea ce se apropia și nu primise decât o clientelă recrutată din lumea selectă: bogătași risipitori, văduve serioase și de familie bună, cunoscute numai în anumite case tot așa de serioase, profesioniști ai dansului și întreținuți, mișiți, funcționari superiori dela anumite departamente, fabricanți și bancheri, președinți de consorții financiare și de consilii administrative și mai ales politicieni însoțiți de respectivele dame voalate.

Greul se lăuda că are local de lux și mai ales familiar, cu falsa modestie a șnapanului priceput să speculeze slăbiciunile omenești, și se crezuse dator, cu prilejul celei mai frumoase nopți a anului, să sacrifice timp și o parte din câștig — cât mai mică, dacă s'ar fi putut — ca să organizeze ritualul petrecerii în condițiuni care să dea o aparență de strălucire și de sobrietate în același

timp. Ghirlânzile de flori naturale fuseseră destul de scumpe, în adevăr, dar tocmai această scumpete îl îndreptățise să dubleze prețurile și să renunțe la «surprizele» pe care le promisese, tot prin afișe speciale, distinsei clientele. Alcătuisese, în schimb, un program de varietăți muzicale și artistice pe care-l trâmbițase cu emfază: numere excepționale, strălucite, aduse special și cu mari sacrificii din străinătate...

Bucureștenii, însă, fie ei domni ce se respectă ori scârbe mici, feminizate, cu cărare la mijloc și brățară, fie muritori de rând, lucrători romantici ori casapi sângerați, n'au chefuit niciodată după program.

Când a intrat Geo în bar, după miezul nopții, localul era tot așa de gălăgios și de infect ca și cafenelele și restaurantele din centru.

Mai mare era numai gustul de destrăbălare.

Serpentinele zburau de colo până colo și se înfășurau, strâns, pe umerii voinici ai dansatorilor și pe talia armonioasă a femeilor, ca o îmbrățișare trimisă de departe. Unele rotogoale, nedesfășurate în sbor sau cu traiectoria frântă de ziduri ori în capul celor ce umblau fără rost printre mese, picau în pahare și în sosul fripturilor. Stropiți, mesenii se uitau în toate părțile, furioși, să vadă cine are gust de glume așa de proaste, și reclamau patronului ori îi amenințau subalternii, prea enervați ca să nu uite neșterse pe figură, în păr și pe haine, petele de grăsime.

Cineva făcuse din fâșiile subțiri și multicolore, aruncate cu îndemănare pe policandrul de deasupra mesei, un baldachin pe care-l apăra cu surâsuri acre și amenințări, după împrejurări, de bețivii dela mesele învecinate, geloși cu înclinări temperamentale de distrugere.

Petalele și confetiile acoperiseră parchetul, ca un covor minunat pentru pasul mic și așteptat al unei cenușerese.

Femeile râdeau, cu o provocare în fiecare gest. Bărbații cântau, răsturnați pe scaune, iar orchestra încerca să domine vacarmul. Vinul roșu pătase fețele de mese și plastroanele. Șampania nu mai avea astâmpăr în cupe. Fructele erau mușcate cu poftă de mușterii fericiți că pot să râdă și să cânte cu gura plină.

Prietenii, recunoscuți întâmplător și de departe, se chemau cu porecle și cu urări de fericire și noroc, se îmbrățișau și se sărutau,

se onorau reciproc cu discursuri intermitente, țipete, clătinat pe picioare și cu paharul mereu umplut și golit dintr'o sorbitură, în timp ce nevestele sau amantele bătrâneilor cu parale, adormiți cu capul pe masă, dau peste mână și se supărau de formă pe tinerii ce uniseră temeritatea cu sentimentul mărturisit de adorare.

Comenzile erau strigate în silabe împleticite pe buzele leneșe, nesigure, iar chelnerii ascultau ceremonioși, tot așa de șireți ca și grecul ce le dăduse ordin, când a înțeles că n'a mai rămas nici un consumator cu capul limpede, să schimbe vinul și să multiplice, în nota de plată, sticlele de șampanie, după o normă stabilită de comun acord, ca să nu existe nici un motiv de suspiciune între stăpân și complicii lui, ce furau cu o îndemânare egală și dela patron și dela mușterii.

Căldura păstrase praful și fumul de tutun în straturi. Totul începuse, pentru ochiul turbur de băutură și somn, să fie șters, fantomatic.

Geo se oprise la intrare, cu pălăria trasă pe o sprânceană, într'o atitudine de ștregar răsfățat. Privise prin local zâmbitor, ca și cum la fiecare masă ar fi recunoscut un prieten și fluturase palma, ca un salut, spre grupul tovarășilor de petrecere. Niciodată nu apăruse în bar așa de bine dispus, niciodată nu i se păruseră femeile așa de frumoase, profesionistele atât de liliale și bătrânii de lângă ele așa de simpatici.

Mia-Coca se urcase pe estradă, să cânte și fusese întâmpinată cu aplauze și flori.

Geo se descoperise, o salutase ca pe tovarășii de petrecere, fluturând palma și rămăsese în picioare, lângă ușe, s'o asculte tot așa de bine dispus. Dar veselia nu ținuse mult. Tresărise fata dela bar, când l-a văzut, sau numai i se păruse lui? Oricum, observase o mișcare suspectă la masa prietenilor. Se aplecau unii spre alții cu figuri misterioase, să-și spună parcă o taină, și-i aruncau priviri ne sigure, speriate ori numai cercetătoare. Unul din ei îi arătase un loc gol și-i făcuse semn să-l ocupe, iar altul — mai nerăbdător — se ridicase și-i strigase peste capete, cu un gest larg de bun vestitor: a venit, mă — nu mai plânge, că a venit! Ceilalți, însă, îl trăsese răpede de mână și-l reșezaseră între ei, cu sila, ca să-l poată certa în șoaptă.

Tovarășii de petrecere — se gândise Geo — erau nebuni, pur

și simplu beți sau scrântiți la cap, ce-i apucase, de ce nu se mai astâmpărau pe scaune? Tocmai acum, când era așa de vesel, să plângă? Și pentru cine? De unde mai scosese și gluma asta proastă? Geo le-a răspuns, tot prin semne, că nu înțelege despre ce-i vorba, că-i e foame, dar o să mănânce mai târziu, pentru că acum o asculta pe Mia-Coca. Smintiții, însă, continuau să-și apropie capetele și să se agite. Gesturile lor mici, frânte, stângaci ascunse, erau de astădată pentru Mia-Coca. Fata cânta fără să-l piardă din ochi.

Geo ridicase din umeri, hotărît să nu le mai acorde nici o importanță.

Toată împletitura asta de primiri furișe, de șoapte și semne, de cuvinte fără nici un sens pentru el, începuse să-l enerveze. Se întâmplase, în adevăr, ceva? Căutase, în gând, ce s'ar mai fi putut întâmpla, în legătură cu el, cu vieța lui fără niciun căpătâi până atunci? Nimic — în orice caz nimic așa de serios încât să pună în mișcare doisprezece nebuni și o fată cuminte ca Mia-Coca. Atunci? Prietenii ar face bine să-l lase în pace.

Geo le-a întors spatele, supărat și-a aruncat paltonul, pălăria și șoșonii în brațele garderobierei.

Ceruse unui chelner o masă mică și cât mai retrasă, poate într'una din camerele separate ale barului. Nu mai era dispus de petrecere. Voia să mănânce, să bea un pahar de vin și să plece. Rămăsese, întâmplător, o boxă liberă? Foarte bine. Acolo să-l servească, dar repede și să nu spună nimănui unde se află. Simte nevoia să fie singur. Trist nu era, dar se săturase de nebuni cum erau cunoscuții dela masa cu semne și șoapte misterioase. Mai ales lor să nu le spună unde și-a găsit loc. Chelnerul să-i mintă că nu l-a văzut sau că-l zărise plecând, cu câteva clipe mai înainte. Orice minciună era bună. Numai să mănânce liniștit. Acum nu se mai speria de singurătate. Amintirile muriseră odată cu umbrele, iar gândurile îi erau cumiști, supuse. Oricum, prefera să rămână nesupărat, la o masă oarecare, decât să asculte aventurile stupide ale domnului Foufon, anecdotele deșuchiate ale spiritualului Tonel, ori impertinențele celui alt băiat deștept din bandă: domnul Dady, « prințisorul » sau « comoara mării » — două porecle ce nu-l supărau dar nici nu-l onorau.

— Friptura, vinul și nici o vorbă, că mă superi!

— S'a făcut, coane !

Geo se trântise pe un scaun, istovit, cu un oftat de ușurare : ajunsese, în sfârșit, la un liman !

Boxa era simpatică. Masa părea croită anume pentru un singuratic. Vasul de flori, înalt și subțire, avea o eleganță de lujer. Albastrul catifelat al draperiilor îi mângâia și încânta privirile. Lumina, însă, i s'a părut prea puternică pentru ochii lui prea plini de imagini culese de-a-valma, din orașul pierdut în măreția decorului de iarnă.

Cânta o femeie în boxa de alături, poate tot așa de singură ca și el.

Geo răsturnase capul pe spătarul scaunului și-o ascultase cu pleoapele leneș întredeschise ca să i se pară că vine cântecul de departe, parfumat de toată poezia necunoscutului.

— Durerea, poate, e singura urmă de dumnezeire în om. Oricum, e una din marile frumuseți ale sufletului.

Geo nu se îndoia că femeia ce cânta alături e frumoasă. Altminteri, bănuia el, nu i-ar fi fost glasul așa de cald, de limpede și vibrant. Muzica o oglindise în el transfigurată. Furat, începuse să îngâne melodia : mai întâi sfielnic (mai mult o împletire de sentimente în el) în urmă sigur și mai puternic, până li s'au contopit glasurile — ca într'o rugă numai a lor și pentru nici unul din oamenii ce se lăfăiau în bar.

Când a deschis ochii, după ce necunoscuta din boxa vecină tăcuse, iar vraja se risipise, Mia-Coca era lângă el.

Fata se strecurase printre draperii, se așezase pe un scaun și așteptase, privind-l cu o îngrijorare pe care nici acum nu avea putere să i-o ascundă. De ce nu venise, ca totdeauna, la masa ei ? Nu invitase pe nimeni, dinadins. Unde întârziase ? Uitase că-l rugase să n'o lase singură, în noaptea de revelion ? Nu știa că fusese îngropat încă un an și că era întâmpinat altul, cu cântece și vin ? Mia-Coca mărturisise : unica sărbătoare pe care n'o putea suferi ! Noaptea asta, la fel cu toate celelalte și totuși altfel : mai tristă, mai turburătoare, cu cât crește mai mult veselia în jurul tău. Simți cum se ridică în tine un judecător rău, nemilos, căruia nu poți să-i ascunzi nimic. Ce-ai făcut, te întrebă, cu viața și sufletul tău, tot anul ? Nimic. Asta-i tot ce ai de răspuns și te cutremuri. Fără voia ta întrebi : ce va fi, în anul care vine ? Nimeni nu

poate spune. Toți petrec și te vor la fel cu ei: nepăsătoare, bine dispusă, gata să bei cu oricine și să cânti, să râzi, să dansezi. Scapi împrumutând o mască. Alături de Geo, Mia-Coca ar fi avut putere să se prefacă, ar fi suportat mai ușor râsul celorlalți și glumele cu înțelesuri. Cine-l supăraseră, pentru ce o evitase? Niciodată nu-l așteptase cu atâta nerăbdare. Presimțise că i s'a întâmplat ceva. Să nu rădă: Sunt nopți blestemate, când « învie morții și te caută acasă și prin localuri ». Fata dela bar nu avusese curajul să-i spună adevărul dintr'odată. Firește că el o să se bucure, când o să afle, dar ea — o cântăreață ca oricare alta, în viața lui și nimic altceva — o să plângă. Nu știa de cine-i vorbise, nu aflase, nu întâlnise pe nimeni în oraș? Oare ce mai căutau morții — pentru că erau morți cei smulși odată din viața ei și mai ales din a lui — într'o lume ce nu le va mai surăde? Mia-Coca se gândise totdeauna, la cei plecați, cu sinceră părere de rău. Acum îi ura, fără voia ei, fiindcă veneau să stingă singurul strop de soare pe care l-au lăsat, odată, în urmă...

Geo se silise s'o asculte atent, dar înțelesurile din spovedania Miei-Coca se amestecaseră cu gândurile lui pline de alte adevăruri și furate de alte preocupări. Reținuse, din tot ce-i spusese ea, numai amănuntul că localurile de noapte din centru se gătiseră cu zorzoane, ca fetele de mahala, ca să serbeze revelionul și că prietena ce-i sta în față, sfioasă și înlăcrimată, era tristă pentru că trecuse încă un an fără să știe ce-a făcut cu sufletul și cu viața ei de până atunci. El a venit s'o mângâie și s'o asigure că nu-i nimic mai copilăresc decât să te amețești cu vin și pe urmă să ți se pară că vezi, ca în pozele ocazionale ale ziarelor sau ale revistelor ilustrate, cum trece în eternitate anul vechi, gârbov și bărbos, slab ca un pustnic hrănit toată viața numai cu lăcuste și cum vine anul nou dintr'o eternitate tot așa de probabilă, alb și copil cu burta goală, ca un Amoraș dar s'a pomenit — fără voia lui — povestindu-i tot ce făcuse în noaptea aceea, cu o grijă aproape bolnăvicioasă să nu uite nimic, nici un amănunt și nici o împrejurare, ca să fie cât mai bine înțeles și s'o convingă, astfel, de temeinicia adevărurilor lui de acum.

— Asta-i tot, fată dragă: o mâncare bună, vin, un somn liniștit, puțină prostie, mai multă nesimțire și... ne împlinim și noi

rostul pe pământ, nici mai buni și nici mai răi, nici mai proști și nici mai deștepți — fapte ale sfântului, după chip și asemănare.

Mia-Coca se lăsase furată de cuvintele și mai ales de pofta lui de petrecere. Fără îndoială, nu-i uitase pe morții ce « învie și te caută acasă și prin localuri », dar nu-i mai socotea așa de periculoși. Geo o încredințase că omul de eri fusese lăsat afară, cu amintirile, cu neliniștile și presimțirile spulberate în viscolul de pe bulevarde, iar Mia-Coca îl crezuse. Omul nou, surâzător, însetat de vin și de cântec, îi inspira încredere. Bănuia că rana lui veche începuse să se vindece. Miss nu-l mai interesa, poate. Murise odată cu amintirile ce se risipiseră în vârtejurile de zăpadă de afară. O uitase. Oricum, făcea și ea parte din trecutul pe care-l înmormântau acum, ciocnind întâiul pahar.

— Să bem, fată frumoasă, pentru morții purtați atâta vreme în noi.

Mia-Coca tresărise.

Geo se gândise la el, omul de odinioară, vorbind de morți, sau aflase în adevăr ceva? Știa că venise cealaltă și-l căutase sau răspunsese numai gândului pe care-l citise în privirile ei? Cum ar fi putut să-l întrebe? Dacă ar fi întâlnit-o undeva, în oraș, fără îndoială că nu mai venea singur și poate nici așa de voios, la bar. Nu scăpa așa ușor de ea și de prietenii ce plecaseră să-i caute urma. Era sigură, de asemeni, că nici unul din tovarășii de petrecere nu-i spusese ce se întâmplase în lipsa lui. Altminteri, nu ar fi stat așa de liniștit pe scaun, preocupat numai de paharul lui de vin și încântat că, de atunci încolo, va trăi pentru munca și pentru gândul sănătos al omului întors între oameni.

Singură, în cabină și pe estradă, cântând, Mia-Coca se întrebuse, prinsă de un tremur nervos pe care nu-l putuse stăpâni nici în clipa când îl văzuse apărând în prag: ce va face el, cum o va primi și ce-și vor spune când se vor întâlni, după o despărțire așa de dureroasă? Nu va fi, surpriza acestei revederi, o lovitură pentru sufletul lui și cum ar putea s'o înflăture, să-l apere? Miss nu se gândise la suferința pe care-o lăsase în urmă. Plecase, nepăsătoare și venise — cum plecase — fără veste, convinsă că Geo rămăsese același copil sburdalnic și îndrăgostit, gata să lege un fir pe care ea îl rupsesse cu atâta nepăsare. Rămăsese o ușuratică — de asta nu se mai îndoia nimeni, la bar — capabilă săucidă un om

cu cele mai nevinovat surâs pe figură. Nu se gândise și n'o interesa nimic. Avusese gust de petrecere și venise — cum vin furtunile și zilele cu soare. Te bucuri sau te ascunzi de ele — oricum, ești liber să te aperi, dacă mai ai timp. . .

Dacă ar fi bănuțit ceva, cu câteva zile mai înainte, Mia-Coca ar fi găsit un moment prielnic să-l prevină, ar fi avut vreme să-l pregătească. Acum nu mai era nimic de făcut. Fata dela bar se frământase, căutase — în panica momentului — un cuvânt potrivit, dar nu știa ce va răspunde și cum va reacționa el. Logic era să ridice din umeri, nepăsător, aflând de sosirea celeilalte și s'o asigure încă odată că nu mai are nimic să le ceară morților, dar n'ar fi fost exclus (un om curios ca el. . .) să plece nebun pe străzi și prin localuri, s'o găsească și s'o aducă pe brațe, în triumf, în mijlocul tovarășilor de petrecere. Asta, însă, nu trebuia să se întâmple, în nici un caz. Nu voia să-l arunce ea singură în cale.

Mia-Coca simțise cum i se strânge mâna pe o floare și cum o strivește, cu necaz, între degetele nervoase. O ura pe noua venită. Era gata să-i spună și lui Geo, fără nici o șovăială.

— O urăsc pentrucă abia adineauri, când am auzit că a sosit mi-am dat seama cât de mult te iubesc! Viața mea, destul de tristă și așa, n'ar mai însemna nimic fără tine. N'am să mai cer prea mult dela dragoste. Am să mă rescumnez, ca și până acum, să te aștept la bar și să petrec câteva clipe lângă tine, să-ți cânt sau să te ascult fără să clilesc și să te duc eu singură acasă — la tine — acasă și ca o soră, cum îți place să mă vezi — când te vor birui necazurile și vinul. Nu mă gândesc s'o înfrunt pe cealaltă (tu nu vezi că mă și sfiesc să-i pronunț numele?) pentrucă nu pot să lupt cu ea la tine 'n inimă. Nu știu dacă-i mai păstrezi, cu adevărat, o urmă de dragoste. Ce bun ai fi dacă mi-ai spune, fără să te 'n treb (nu simți că n'am putere să fac așa ceva?) dacă o mai iubești sau nu. . .

Mia-Coca băuse un pahar cu vin, să prindă mai mult curaj pentru spovedania pe care voia să i-o facă, dar gândurile se risipiseră din nou, iar cuvintele șovăiseră pe buzele ce tremurau, într'o împletire de sentimente rămase mai nelămurite, cu cât încerca să le facă mai înțelese. Repetase tot ce-i spusese până atunci, privind mereu spre local, în panică. Se făcuse târziu. Cealaltă putea să apară dintr'un moment în altul și ea nu găsisese încă un

cuvânt hotărîtor, în care să cuprindă toată frământarea și toată dorința pe care-o avea să-l țină alături, așa cum se întorsese din oraș: bun, încântat de flori și de cântec, de vin și de liniște, ca un copil. Nici un sacrificiu n'ar fi fost prea mare și nicio renunțare prea dureroasă, dacă ar fi putut să-i păstreze surâsul de atunci.

— Am să cânt, de azi încolo, numai pentru tine!

Fata dela bar nu găsisese altă dovadă de dragoste. Cântecul era gloria, florile și aplauzele, poate tot rostul vieții ei. Era gata să renunțe la tot și la toate, numai ca să nu-l piardă.

Geo urmărise, cu ochii întredeschiși, rotogoalele albastre ce se ridicau, din țigarea uitată aprinsă pe marginea scrumierii, spre tavan — cercuri mici, mai mari și tot mai sus, până se topeau în norul diafan din care se înfiripau și se amestecau figuri și păreri. Cuvintele Miei-Coca, ajunse până la el ca un ecou, nu primiseră răspuns. Nu mai era nimic de spus. Singur sufletul trăia, numai pentru el se conturau priveliști din rotogoalele de fum și pentru el era aroma tare a vinului și sentimentul acela de dăruire, de conțopire în petală și melodie.

Beția era, de asemeni, numai a sufletului.

Nu se pierde, însă, o noapte de petrecere numai pentru suflet și pentru morți pe care nu-i mai cunoaștem sau nu mai vrem să le știm de rost, atunci când nu-i urîm. Viața clocotitoare și scârnavă, ca în gândul celor desgustați ori plină de înțelesuri și desfătări, cum o cred cei mulți și cumiști poate, rămâne stăpâna capricioasă a ospăturilor.

Glasul ei crește peste râsete și fanfare.

— Fraților, cine-mi cunoaște și-o să-mi numere zilele, cine-o să mă adune din nopți și cântece, din revolte și renunțări — cine?

Barul fremătase un moment — se făcuse liniște.

Privirile căutau în toate părțile, pline de întrebări și nedumeriri, speriate. Atmosfera era apăsătoare. Cine, unde era nebunul, din ce inimă se rupsese strigătul acela de disperare, în care își ascunsese fiecare sfâșierile? Femeile cinstite și profesionistele, bețivii cu plânsul la comandă și dansatorii rămași umăr la umăr, în picioare, se priviseră lung și parcă de dincolo de ei. Trăiau o clipă neașteptată, de regăsire sub mască.

Geo se ridicase, clătinat în pasul pe care-l făcuse spre sticla de vin, cu paharul încheștat în mână. Ochii, înroșiți, se încruntau,

căutând să scurteze o depărtare deschisă prin ziduri și i se înfiorau buzele, ca într'un plâns tăcut, ascuns în el. Strigătul din bar se spărsese și se risipise în inima lui, ca niște ecouri pe care le fură vântul și tot el și le întoarce, din ce în ce mai melodioase și mai pline de înțeles.

— Cine-o să m'adune, cine . . . din nopți și din revolte, cine . . . în flori și în renunțări cine-o să mă recunoască — cine?

Geo se încovoiașe ca un animal slab în ham și duseșe pumnii la tâmpile, cu brațele tremurând de încordare, vrând parcă să miște, să mute, să ridice, să rupă ori numai să supună ceva. Se regăsisse: singuraticul de totdeauna, clocotind în mușenia lui prevestitoare. Desfăcuse mâinile, cu pumnii svârliți puternic în lături, ca și cum ar fi încercat să se elibereze, să împingă zidurile ce amenințau să-l strivească și gemuse, răsucit în el, cu o disperare în ochi pe care numai Mia-Coca a înțeles-o.

— Cine . . . din tot ce-a fost în mine blestem și surâs—cine?

Dar, în același gest de eliberare, un tânăr strigase în bar: dans — iar alăturile din orchestră, în ropotul aplauzelor, au dat o comandă scurtă. Perechile s'a înlănțuit din nou, în știutul amestec de fracuri și decolteuri, de uniforme și de mătăsuri.

Vinul a fost schimbat în cupe pentru cei rămași pe la mese și pentru bătrânii cu ochii blegi și mâinile grăسune uitate printre tacâmuri, ca niște lucruri de prisos.

Cheful reîncepuse — desmățul era din nou stăpân, în toată frenezia dansului.

Geo se îmbătase.

Mia-Coca îl rugase să rămână la masa lui, cât mai departe de gloată și de sgomot, dar el nu mai era copilul ascultător de mai înainte. Se întristase că nu ciocnise un pahar de vin, tocmai în noaptea de revelion, cu toți oamenii din bar și, în deosebi, cu prietenii. Ce avea fata frumoasă și cicălitoare cu el? De ce nu-l lăsa în pace? N'o să facă nici un rău. Vrea să fie vesel și atât. Avea gust, mai ales, să le spună celor din bar că-i vesel, că așa fusese și eri și acum o lună, totdeauna, dar nu băgaseră ei de seamă, ca niște proști. Oamenii? Acum oricine era amicul lui bun. Nu devenise și el un om ca oricare altul? Atunci de ce să fugă de frați, de ce să nu cânte în cor cu ei și să nu danseze? Nu avea nici o importanță că nu dansase până atunci. Putea să învețe.

Primii pași să-i arate cineva. Atât. Și un pic de curaj. Nu era strâmb și nici n'avea pântec, să se facă de răs. Dansul era în el și asta era mult — era totul. Vrea să fie un adevărat om de bar. Murise scandalagiul de ieri. Mai bine că murise. Altminteri, ar fi ajuns rău. Acum era alt om, nou, serios, liber să-și trăiască viața, laolaltă cu ceilalți, cum o simte și cum îi place.

Mia-Coca îl urmase tăcută, stăpănită iar de presimțiri.

Tovarășii de petrecere, în picioare la masa lor comună, îl primiseră cu aplauze ironice și cu imputări exagerate.

Geo a vrut să-și motiveze dispariția vremelnică. Luase o cupă de șampanie dela unul din ei și făcuse semnul convențional, cunoscut numai de cei din bandă, de atențiune (Foufon bătuse în masă, să se facă liniște, iar Tonel le ceruse gălăgioșilor: *silentium*...) dar n'a mai avut timp de discurs.

Dansatorii porniseră, ținându-se de mână și în ritmul vijelios al unei farandole, să ocolească ori să răstoarne mesele, să cutreere coridoarele și să sperie, cu strigăte și tropăituri, somnul babalăcilor.

Furată de vârtej, învârtită și îmbrâncită de colo până colo, în goana celor ce țopăiau, strâmbi de răs și încântați de ispravă, Mia-Coca s'a trezit, buimacă, în brațele ocrotitoare ale unui ofițer.

Când s'a întors, după ce se rupsesse farandola, la masa tovarășilor de petrecere, Miss era lângă Geo, de mult. Ea tremura pleoapele, poate luptând cu lacrămile, oricum copleșită de duiosia revederii. El încremenise cu paharul în mână, alb.

Mia-Coca se apropiase de ei sfioasă: un pas și încă unul, o privire speriată în toate părțile și încă un pas, mai șovăielnic. Uitase că se hotărâse să fie tare, să lupte. Nu mai rămăses în ea nimic din ura cu care se gândise la Miss, până atunci. Aștepta, sugrumată de panică și năpădită de întrebări: de unde și cum se strecurase cealaltă lângă el, unde stătuse ascunsă și cine-o dusese din nou la bar, cum îl găsisse, tocmai în momentul acela, singur? Ce va face el? Abia acum înțelesese lămurit de ce lupta dintre ea și Miss nu putea începe decât prin Geo și de ce una din ele trebuia să moară în sufletul lui.

Apăruse, odată cu Miss, o figură nouă la masă: domnul Fred — un individ spălăcit, înalt și uscat, cu genele albe și miop.

Miss venise cu el la bar, de vreme, îl lăsase ca pe un pachet pe un scaun, să se intereseze de Geo printre cunoscuți, și plecase cu el de mână, cum venise, să-l târască pe toate străzile și să-l poarte prin toate localurile, în căutarea iubitului de odinioară. Acum îl aruncase, ca pe un manechin, între Foufon și Tonel și nu-i mai acorda nici o importanță.

Nici domnul Fred, de altfel, nu se interesa de amantă. Găsise un pahar la îndemână și se juca, tăcut, cu el — prea lung ca să nu se cocoșeze pe masă și prea miop ca să vadă un chelner și să-i comande ceva. Dacă-l întreba cineva de unde vine sau ce are gust să bea, individul se rușina, privea ne sigur pe deasupra ochelariilor de aur cu lănișor și ridica paharul la frunte, ca și cum ar fi vrut să spună noroc. Nimeni nu izbutise să-i smulgă un cuvânt de pe buze. Nu răspunsese la nici una din aluziile răutăcioase pe care le făcuseră bețivii ce-l înconjurau. Speriat de râsul lor plin, sănătos, rânjise și dăduse din cap, parcă ar fi vrut să-i asigure că-i pare bine de cunoștință și iar ridicase paharul gol la frunte, ca o urare.

Miss nu mai era elegantă ca altădată și renunțase la gestul ei cunoscut de sfidare și răsfăț, de încântare de sine, care-i fusese așa de drag și de caracteristic. Tremura, strânsă în blană, și se uita în jos, ca și cum ar fi cerut iertare.

Geo nu se desmeticise.

Avusese senzația, în primul moment, că l-a smuls cineva din bar și din timp și l-a aruncat cu câțiva ani în urmă, în fața unei arătări cu masca pusă strâmb și aștepta să vadă ce-o să se întâmple, incapabil să facă o mișcare, ca să dispară vedenia.

— Geo, dacă ai ști — reușise Miss să articuleze — dacă ai ști ce dor mi-a fost...

Venise de departe, tocmai dela Oran. Avusese Fred o lucrare acolo, în port. O terminase de curând și plecaseră spre alt colț de lume, la altă muncă. Fred a fost gentil (că-l rugase ea frumos...) și se abătuse din drum, prin București. El e inginer sau antreprenor, oricum un tânăr foarte inteligent și de mare viitor.

Monsieur Alberti, pe care-l salută și ofițerii în port la Oran, i-a dat un certificat elogios și i-a promis că o să-i răspundă la scrisori și la ilustrate — dacă le-o primi...

Fred e foarte bine plătit (ia numai lucrări mari) și-i econom. Dacă are friptură și o pipă de tutun, e încântat. Tot ce câștigă îi lasă ei pe mână. Are încredere. S'a convins că nu-i ascunde nici un ban și nici un gând rău. Ar fi o ticăloasă să-l înșele. Geo să nu se întunece și să nu se mai uite la Fred așa de urît. Numai el a scăpat-o de foame și de boală.

— Față de tine, mami, n'am taine: m'a cules de pe drumuri. . .

Fred nu era aventurier ca James Littelton și nici canalie ca Bouboule.

— Cum am plâns, cât am plâns că te-am lăsat, ca să plec cu un tip ușuratic, fără inimă. . .

Miss îl cunoscuse pe James Littelton cu o săptămână mai înainte de a-l părăsi pe Geo, la un dancing. Poate să-i spună precis când și la ce oră. Ține minte foarte bine: Duminică după amiază, când i-a adus Geo brățara de aur. Plecaseră de acasă împreună (își mai reamintește?) și se despărțiseră pe Lipscani. Ea mințise că se duce la croitoreasă sau așa ceva (în orice caz, o minciună pe care el o crezuse) și intrase în sala de jos, la Cercul Militar. Aflase, îi spusese o cunoscută că-i dancing. Jură că nu știe că va fi James acolo — nici nu-l cunoscuse — dar era plictisită. Se dusese să se distreze. Atât. Auzise că între cinci și șapte seara vin tipi bine și era curioasă să-i cunoască. Fără niciun gând rău. Firește că a fost o ușurință, ce să facă? Toate nenorocirile încep așa. Ni se pare jocul frumos, nevinovat și ne trezim înlănțuiți, condamnați.

Littelton dansa.

Tânăr, athletic și blond.

Venise în București să-și vadă părintele, director la o societate petroliferă anglo-română și să-i facă o comunicare importantă.

O prietenă i-a spus tot ce știa despre el: bogat, inginer la centrala din Londra, plătit în lire și încântat de românce, aruncând banii pe cadouri și curtenitor, un adevărat gentleman. Pe urmă i l-a prezintat. Au vorbit, au dansat — tot așa de corect. Era simpatic, spiritual, fermecător. Când a plecat dela dancing, el i-a cerut voie s'o conducă. O plimbase la Șosea, cu un muscal, nu era un păcat. Așa a spus James și ea a surâs, sinceră: firește că nu! Când trecuse timpul? Se făcuse târziu. O masă la « Flora », cu un tânăr așa de fermecător și de corect, nu se refuză ușor. Mai ales că Littelton nu stăruise. Numai dacă-i face ei plăcere! Alt-

minteri, era dispus s'o conducă până acasă. Ea știa că Geo nu va veni în noaptea aceea. Masa copioasă, șampania, farmecul cu care o învăluia James, dinții lui albi și ochii albaștri, trupul cu mușchi de oțel, stângăcia de copil alintat cu care vorbea franțuzește (era așa de adorabil, mami drag...) — toate o amețiseră.

James Littelton nici nu încercase s'o sărute.

Adevărat gentleman...

Plecaseră dela «Flora» pe jos, prinși de mână și glumind, ca doi prieteni buni.

Era o vreme frumoasă, cum sunt nopțile bucureștene când ești tânăr și ține dragă vieța.

Littelton i-a vorbit de versurile lui, o plăcere, undeva în colonii, alături de o româncă încântătoare. La un moment dat, o întrebase, fără să acorde prea mare importanță cuvintele — mai mult ca o glumă — dacă nu i-ar surăde o călătorie în Anglia, firește cu popas la Paris. Merg la Londra și de acolo tocmai în Scoția, la o mătușă bogată, izolată în munții ei fantastici.

Miss nu-i răspunsese și nici el nu-i ceruse să-i spună da sau nu. Trecuse, indiferent, la altceva. Ea, însă, nu dormise toată noaptea. Dorul ei de ducă, visul de mărire, patima de lux și strălucirea orbitoare a bijuteriilor...

Pleca peste o săptămână, cu James Littelton, fără să se întrebe ce durere lasă în urmă, fără să bănuiască — amețită cum era de promisiuni — ce suferință o aștepta.

— La tine, în primul rând, trebuia să mă gândesc...

Visul, la Paris, ținuse câteva zile. James rămăsese tot gentleman, dar se întâmplase, într'o seară, ca Miss să adoarmă târziu, așteptându-l. El plecase în oraș, de vreme, la un birou de voiaj. Așa-i spusese ei, cel puțin. A doua zi, când s'a sculat, patul lui era gol. Se speriasse. Fără îndoială că se întâmplase ceva: un accident, poate o crimă. Păstra toți banii la el, un apaș îl urmărise...

Portarul hotelului o lămurise.

Domnul James Littelton venise în zori, își luase geamantanele (fusesse în apartament și ea nu-l simțise...) și plecase, spunând că doamna îl va urma cu un tren de noapte.

— Nici până acum n'am înțeles cum a putut să plece așa, ca un răufăcător...

Singură, în orașul acela uluitor și încă buimacă, desbrăcată,

aproape, vânduse blana și rochiile, brățara dela Geo și cerceii, ca să achite nota la hotel și contul la restaurant, era firesc să decadă repede.

Bouboule, un Adonis cu suflet de reptilă, a găsit-o într'o noapte în Place Saint-Michel, aiurită de foame, istovită (umbra de mult pe străzi, fără rost) și a dus-o la el, undeva, departe, în Montmartre, amanta și eleva lui docilă. Bouboule o înclua toată ziua în casă și pleca după afaceri. Nu îndrăznise să-l întrebe unde se duce și ce profesiune are. O învățase un dans, ceva de cabaret și-o pălmuia când uita o figură (îi cânta el din harmonică) sau nu voia să-i satisfacă toate capriciile. Uita, de multe ori, să-i aducă ceva de mâncare. Numai în batjocură o consola: lasă, c'o să mănânce destul de bine, când o câștiga bani cu meseria pe care-o învățase el...

Bouboule a plasat-o, prin alt proxenet, într'un lupanar din Bruxelles.

Miss nu putea să-i spună lui Geo sau nu mai voia să-și aducă aminte ce mizerie îndurase la « Zar la Mont » și în ce promiscuitate a trăit, până a găsit-o Fred — omul providențial.

Aflase că și Geo suferise destul, dar îl ruga să creadă că a fost mult mai strivitoare crucea pe care-o purtase ea, dela un capăt al continentului la celălalt. Târziu, mult mai târziu înțelesese ce-a însemnat Geo pentru ea și pentru singura ei dragoste, mare, adevărată, fără moarte. Sufletul ei schilod, din nefericire, n'o mai poate cuprinde acum. Totul se sfârșise. Numai strigoii se întorc și numai cine n'a suferit în adevăr nu are curaj să renunțe. Va pleca mai departe cu Fred, fericită că-și poate pierde urma și amintirile. Puțin îi păsa de ce vor spune, mâine, haimanalele din baruri și fostele prietene. Numai pe el, pe Geo din visul ce va rămâne, îl implorau să n'o disprețuiască. Toate lacrimile din lume și toate jurămintele ar fi zadarnice, acum. Să nu-i spună și să n'o mai întrebe nimic. Să-i întindă mâna (erau doar în noaptea de revelion, când se iartă și se împacă și cei mai aprigi dușmani) și dacă se poate, să-i permită să-l sărute pe frunte. Ar săruta prin el, pentru ultima oară, toată vieța ei de altădată. Pentru asta venise și pentru liniștea pe care i-o va dărui cuvântul de iertare.

Geo nu înțelesese sau i se păruse că nu pricepe nimic din romanul pe care Miss îl povestise simplu, în frânturi de viață și de

suflet — toată viața și tot sufletul ei, adunat în sfărâmături culese de pe toate drumurile și puse una lângă alta, la voia întâmplării, cuvintele sburaseră pe lângă el, căzuseră alături, iar figurile își amestecau liniile și se confundau: domnul Fred era artist în Montmartre și Bouboule anteprenor de lucrări, iar monsieur Alberti îl felicita pe tânărul James Littelton pentru că rămăsese gentleman și salvase o româncă frumoasă din lupanar...

Oamenii nu mai interesau. Toți rămăseseră departe, vinovați și de prisos — cum era de prisos, acum și individual cu genele albe. Nici unul nu ar fi înțeles câtă disperare era în privirile rătăcite pe care le ridica Miss spre fostul amant, așa cum nu înțelesese domnul Fred de ce nu poate Geo să se smulgă din împietrire, ca să facă semnul cerșit de înțelegere.

Miss se întorsese!

Miss era lângă el, dar n'o simțise aproape.

Sufletul lui n'o îmbrățișase și nici n'o recunoscuse.

Murise ceva, în amândoi.

Murise Miss pe care-o înfrumusețase el, prin dragoste: adorata pe care-o așteptase și plânsese, hoinara ce-i fusese tot ce era mai ales și mai statornic în el, tovarășa întâiului vis.

Geo făcuse ochii mari, până la durere, să vadă dincolo de masca pe care mizeria și depărtările lăsaseră urme adânci, dar nu găsisese nimic din icoana pe care-o păstrase atâta timp în el și nu izbutise s'o reîmprospăteze în gând, s'o înfrumusețeze pentru a doua oară. Sta, prostit, în fața unei umbre ce-i vorbise de Miss, dar nu i-o putuse învia în nici una din amintiri.

Miss nu se întorsese.

Miss n'o să se mai întoarcă niciodată, pentru el.

Niciodată: îngânau arcușurile pe coarde.

Niciodată: urlau bețivii dela mese, în râsul ce-i desfigura.

Niciodată...

Cuvântul îl duruse — o durere ce-i prinsese toate gândurile în vârtej și-i urcase sângele în tâmpile, încins, năvalnic.

Geo simțise cum se rupe ceva în el și cade — cum se sfărâmă, lăuntric.

— Nu se poate — strigase el, lovind în masă, orbește — asta nu se poate!

Sângele țășnise de sub palmă și-i acoperise degetele încleștate — se prelinsese printre cioburile paharului.

Fred, care dormise, tresărea, dar n'a putut să se facă mai alb decât era de obicei.

Mia-Coca povestise tot ce se întâmplase, simplu.

Fata dela bar nu-și tăcuse ura și nu-și ascunsese gândurile, dar nu uitase să laude sentimentul de adorare cu care se apropiase Miss de Geo. Nevoia ei de ispășire o înduioșase. Nu o mai ura. Se mustra, dimpotrivă, că n'o întâmpinase cu dragoste. Venise tocmai dela Oran, târînd după ea un Fred spălăcit și generos, ca să se împace cu oamenii și să-și retrăiască o clipă amintirile, mai înainte de-a porni spre moarte sau spre căminul amantului cu gene albe — tot una, pentru ea...

Nu putuse să moară sufletește până nu cerșise, ca o cuminecare, un cuvânt sau numai un semn de iertare.

Fred poate să fie un soț bun și n'ar fi de mirare s'o aștepte pe Miss prin orașele și rosturile îndepărtate în care o să aibă el lucrări, o viață destul de îndestulată.

Toate comorile din lume, însă, n'au să mai aibă niciun preț.

Adevărata Miss presimțise că moare și venise să-și adoarmă, pentru totdeauna, sufletul rănit lângă omul ce i-l crescuse și împodobise. Nimeni n'o înțelesese, nici unul din prietenii și dușmanii de odinioară nu-i spusese cuvântul așteptat cu atâta înfrigurare.

Sufletul ei nu putuse să moară — sufletul ei care nu mai trăia de mult.

Plecase cu el pe brațe, osândită să-l poarte așa până la sfârșitul sfârșiturilor...

Geo atât putuse să îngâne: sufletul ei, sufletul meu — până la sfârșitul sfârșiturilor...

GEORGE MIHAIL-ZAMFIRESCU

V E R S U R I

I

După ce am uitat meșteșugul scrisului,
mă îndrept spre condee
mai adevărat, mai simplu.

Am să scriu de sângele meu,
de femeia mea,
de tot ce s'a născut
dintr'o iubire mare.

2

Dacă n'aș gândi
ar urca fierea pământului
prin toate mădulele
și m'ar face mucigai sau ciupercă,
pajiște ori mușchi.

Dar gândurile se 'ncaeră
și fierea o beau pe 'ndelete —
și fierea pământului îmi dă sete
să râvnesc pământul
cu toți zăvozii anilor vieții.

3

Copilă, te-am adus lângă obraz,
ca lumânarea la care îmi citesc cărțile.
Mâna ți-am luat-o
și-o 'ntorc,

și-o arăt pe toate fețele,
ca pe-o filă.

Citesc în tine, copilă,
povești nemaicittite, foarte amare.
Ce iasme,
ce amnare,
duhnesc și scapără 'n filele tale,
că te mistui ca lumina lumânării pălită de ziuă,
că mâna s'a furișat ca o șopârlă?

4

Plângi somnul copilăriei
și toate libertățile și toate puterile de-atunci.
Plângi înțelepciunea dimineții tale
și 'mbătrânești în aduceri aminte,
mai repede decât trec clipele.
Plângi fierbinte.

5

Am ajuns cu tine la porțile cele mai înalte,
porțile după care nu mai sunt alte.

Am străbătut toate hățişurile
și vadurile,
ispitele
și iadurile.

In fața porților deschise
ai vrut alte tăceri și-alte dichise.

După ce-am obosit străduindu-ne
cu poftetele și ispitele toate,
ai cerut fluviilor alte vaduri
și iadurilor altă noapte.

6

Cere-mi luna,
dar iubește-mi bunătatea.

Cere-mi luna,
dar caută să știi ce vrei.

Poate că luna e mai aproape de noi,
decât ești tu de mine azi.

7

Desfă inima ca pe-o pafta
și miră-te de ce zăcea în ea.

Șterge prăselele vorbelor iuți
de bunătatea asta
pe care ți-o întind cu amândouă mâinile.

8

Obosim neștiind temeiul amarnicilor uri
și poposim în vetre cu jar.

De răi ni-s ochii suri
și 'n suflet stau plumbii ca' n șerpar.

Afară e seninul nețârmurit de tihnă,
risipele de hrană cu pită și odihnă.

9

S'au golit călimările și ungherele,
penițele s'au tocit, păianjeni s'au ascuns;
ferestrele au orbit,
bumbacul tăcerii s'a 'nfundat pretutindeni.

Un gând a despicat tăcerea
îndreptându-se spre tine.
Tu n'ai tresărit.

10

Mirările mă miruiiau odată,
astăzi mă aștept la orice.

Voiam odinioară câte ceva, mereu altceva,
azi învățăm împreună
să vrem din ce în ce mai puțin.

II

Poesia e din alice, din pumnale,
nu o mai scri pe masă
ci pe genunchi lângă furnale.

Scrisorile sunt de haz,
ție nu-ți mai scriu vreun dor discret,
îți spun, copilă, aprig în obraz,
că vreau să-ți sărut carnea
și vreau să te mângâi destoinic.

I2

*Va sta creșterea înainte de mugur
și ți-aș fi sorbit miezul cu sete.*

*Va sta creșterea înainte de floare
și ți-aș fi dat-o,
s'o aibi dela mine,
s'o porți la cingătoare.*

*Va sta creșterea în lut, în sămânță;
măcar noi să rămânem în aceeași credință.*

I3

Ceaiul s'a răcit,
tu n'ai mai venit;
ai gonit cu sulurile de hârtie,
ai învățat fără poftă și altă meserie.

Nările tale, pe care le răsfățam
cu glume sănătoase,
au mirosit a plumb în tipografii.

Când bați la mașină,
șeful uită să-ți dicteze,
că ți se uită 'n sân.

I4

Știai singura oră
în care ne puteam întâlni.

Știai umărul
pe care te puteai odihni.

Știai versurile din Eminescu
pe care le-am fi recitit.

Și totuși n'ai venit.

15

A trecut tinerețea pe sub fereastră,
nu mai avea un caiet cu poeme la subsuoară
și nu mai fluera ultima romanță.

A trecut tinerețea pe sub fereastră,
într'o rochie de stambă
cu florile căzute;
cu degetele înțepate,
cu pielea vânăată,
și-mi făcea cu ochiul
și râdea, —
râdea.

16

— « Cine ești? » Ai ajuns să mă întrebi, copilă.

— « Sunt omul neales
pe care tu l-ai ales! »

— « Cine ești? » Mă întrebi de parcă nu m'ai fi cunoscut.

— « Sunt omul de pâine
din care ai mușcat când ți-a fost foame! »

— « Cine ești? »

— « Sunt omul care te-a sărutat
și ți-a arătat viața! »

17

Caută clipele pe care le-ai risipit,
caută răutățile cu care m'ai izbit,
minciunile cu care-ai izbutit.

Caută, copilă, fereastra prin care te-am chemat,
caută toată puterea și cunoștința ce ți-am dat.
Caută.

ȘTEFAN POPESCU

UMANISMUL MEDIEVAL

Evoluția care «dintr'un popor de țărani a făcut un popor cu orașe prospere, cu un comerț activ și cu colonii înfloritoare, și a înlocuit un regim întemeiat pe agricultură printr'un regim întemeiat pe credit și pe bani» (Schmoller) și-a găsit expresia corespunzătoare în domeniul literelor și artelor. Populația orașelor care, o dată cu renașterea comerțului, face progrese necontenite și decisive, ia în mână, pe lângă conducerea vieții economice, și direcția mișcării intelectuale și artistice și-i impune spiritul raționalist, pozitiv și laic de care e însuflețită.

În conformitate cu spiritul de care e însuflețită această societate, s'a constituit un ideal de cultură, întemeiat pe glorificarea vieții prezente, pe sentimentul valorii naturii și a omului și pe studiul antichității clasice. Acest ideal, diametral opus ascetismului medieval, s'a numit *umanism*.

Cicero întrebuițase termenul de *humanitas* în sens de «educație». Admiratorii antichității clasice dela sfârșitul secolului XIV, înțelegeau prin *studia humanitatis* aspirația lor spre idealul culturii greco-romane, căreia îi atribuiau virtutea de a-i face pe oameni mai buni. Forma *humanista*, apare mai întâi în textele latinești dela sfârșitul secolului XV, apoi, pe la 1530, și în cele italienești. Expresia *umanism* datează din secolul XIX.

Cuvântul umanism are două înțelesuri deosebite: de o parte cuprinde ideea unei educații care-și propune să realizeze idealul de om desăvârșit, de altă parte înseamnă orientarea studiilor într'o anumită direcție, spre antichitatea clasică, în care tipul omului ideal s'a realizat mai complet. Ideea de *humanitas* care stă la baza acestei concepții, se completează deci prin credința că idealul de om s'a realizat o singură dată deplin și, prin urmare,

antichitatea e singurul izvor din care trebuie să se inspire orice sistem de educație rațională. Umanism și clasicism sunt sinonime. Arta, literatura, știința și limbile greco-latine sunt expresia integrală, clasică, a culturii umane.

În a doua jumătate a secolului XV, umanismul a luat accepția unei culturi « mai mult laice decât teologice » și a sfârșit prin a indica o cultură pur umană, în opoziție nu cu religia creștină, ci cu filosofia scolastică.

Dacă prin umanism se înțelege cultul antichității clasice, simțul formei artistice și conștiința valorii eminente a omului și a naturii, umanismul Renașterii n'a fost decât continuarea și desăvârșirea umanismului medieval. Coborînd până la primele secole ale creștinismului, Walser și Toffanin au arătat că niciodată antichitatea n'a dispărut din conștiința creștină. Pentru a putea lupta contra raționalismului de care era pătrunsă societatea antică și pentru a da o bază solidă doctrinei creștine, unii părinți bisericești, ca fericitul Augustin, Ieronim și Sfântul Clemente din Alexandria, s'au servit de filosofia și logica păgână. Chiar și părinții bisericești care, ca Tertullian, respinseră orice contact cu știința și arta păgână, au trebuit să admită studiul poezilor și filosofilor, fiindcă literatura și filosofia creștină nu existau încă. Transmis bisericii de Sfinții Părinți, cultul antichității clasice a devenit parte integrantă a culturii creștine. Pentru Lactanțiu, « căile credinței sunt identice cu ale culturii », iar fericitul Augustin a văzut în înțelepciunea păgână un sprijin pentru credința creștină: *Profani si quid bene dixerunt, non est aspernandum.*

Reprezentanții cei mai de seamă ai gândirii creștine au rămas credincioși acestei atitudini. Alcuin nu vede între creștini și filozofii antici altă deosebire decât « credința și botezul ». Socrate, Platon și Aristotel, iluminați de raza înțelepciunii divine, sunt priviți aproape ca discipoli ai lui Christos. Acordul între adevărul revelat și înțelepciunea profană e desăvârșit.

Dar, cu toată « renașterea carolingiană » al cărei protagonist a fost Alcuin, perioada cuprinsă între căderea Imperiului roman și începutul cruciatelor a fost o epocă de stagnare intelectuală. Abia în secolul XI, lumea occidentală se trezește din amorțire. Semnele prevestitoare ale unei reînnoiri apar în toate domeniile activității omenești. Comerțul se înviorează și, pe măsură ce se

dezvoltă, rupe îngrădirile societății feudale; cruciatele creează un curent intens și regulat între Occident și Orient. Apusul Europei, îndeosebi Franța, se îmbracă în « vestmântul alb al catedralelor », sculptura își face apariția în porticul bisericilor, limbile naționale își afirmă, față de limba latină, dreptul la viață prin creații superioare, cum sunt poemele epice și poezia provensală. În sfârșit, în secolul XI, se constituie scolastica, știința creștină la care în zadar aspiraseră Părinții bisericești.

Scolastica nu se mai mulțumește să accepte înțelepciunea profană ca un adaos subsidiar la adevărul relevant, ci își propune să interpreteze rațional credința și s'o dovedească cu ajutorul științei. Aplicând metoda dialecticii la problema raporturilor dintre credință și rațiune, întemeietorul scolasticeii, Anselm de Canterbury († 1109), ajunge la concluzia că credința e condiția prealabilă a științei, *credo ut intelligam*.

Impotriva acestei teorii, parizianul Abélard († 1142) susține că e ridicol să explici ceea ce nici tu nu înțelegi. Deviza lui e: *intelligo ut credam*. În conflictul dintre « realiști », care credeau în realitatea ideilor generale, și « nominaliști », care susțineau că ideea generală nu e decât un nume, Abélard se declară nominalist. El e pentru realitatea lumii sensibile, nu a ideilor. În *Sic et Non* el inaugurează metoda confruntării « autorităților » care deschide drumul cercetării critice.

Raționalismul latent în filosofia lui Abélard ia, la sfârșitul secolului XII, un puternic avânt sub influența averroismului. Filosofia scolastică nu cunoscuse pe Aristotel decât din *Organon* și tratatele lui Boetius. Arabii traduseră, încă din secolul VII, operele lui Aristotel și marele lor filosof Averroes († 1198) compusese un comentariu despre care Dante vorbește cu admirație.

În Sicilia și în Spania, creștinii descoperă filosofia arabă și ebraică și, prin mijlocirea acestora, reiau tradiția filosofiei și științei eline, care nu era cunoscută în Apus decât fragmentar, prin compilații de medicină, astronomie, matematici, etc. Filosofi spanioli, italieni și evrei traduc, în secolul XII, operele filosofilor greci și ale comentatorilor lor arabi în latinește. În același timp se formează eleniști care traduc direct din grecește. Gherard din Gremona († 1187), membru al Colegiului din Toledo, traduce *Fizica* lui Aristotel. *Metafizica* e tradusă, în 1210, după

un text grecesc adus dela Constantinopol, iar *Politica*, în 1260, de Wilhelm Moerbeke. « Marele comentariu » al lui Averroes e tradus în latinește.

Aceste traduceri revelă existența unei filosofii pur raționale. Operă a rațiunii aplicate lucrurilor sensibile, aristotelismul nu mai putea fi înfățișat ca produs al meditației asupra credinței. Discuția trece pe plan rațional, unde credința nu mai intervine decât din afară pentru a salva ortodoxia.

Izbuti-va Biserica să elimine sau să încorporeze aristotelismul în sistemul dogmaticii sale? Aceasta e marea problemă a scolasticii în secolul XIII. Cei mai mari doctori ai Bisericii catolice, Alexandru de Hales, Sfântul Bonaventura, Albert cel Mare, se consacră sarcinii de-a alege din opera lui Aristotel ceea ce e compatibil cu dogma. Pentru a înlătura contradicțiile dintre aristotelism și Sfânta Scriptură, Albert cel Mare stabilește o distincție între cunoașterea științifică și revelație.

Teologia, care acceptase serviciile filosofiei pentru a realiza acordul între credință și știință, nu putea admite existența a două adevăruri, fiindcă această convenție ar fi dus la emanciparea rațiunii. Criza care amenința teologia scolastică a fost evitată de Toma de Aquino.

Pentru Sfântul Toma, adevărul e unul. Adevărul științei și adevărul credinței trebuie să coincidă. Divergențele nu pot fi decât aparente, și ajunge o examinare atentă pentru a le înlătura. Dacă rațiunea nu găsește acordul nu rezultă că el nu există, ci că spiritul omenesc e prea slab pentru a-l descoperi. Aplicând aceste principii, dialectica lui Toma de Aquino a izbutit să înlătore contradicțiile între filosofia lui Aristotel și dogma creștină și să dea o explicație despre lume în care spiritul creștin a găsit, pentru moment cel puțin, satisfacție deplină.

Dar, încorporând filosofia lui Aristotel în sistemul dogmatic al Bisericii, Toma de Aquino a comunicat gândirii medievale esența eternă a umanismului: încrederea în valoarea naturii și a omului. *Summa theologica* conține o justificare a vieții și o glorificare a rațiunii, pe care Renașterea n'a avut decât « să le separe de scopul supranatural și să le raporteze la om, în loc de a le subordona lui Dumnezeu » (Gilson).

În sfârșit, îndreptățind rațiunea să distingă adevărul demon-

strabil pe cale rațională de adevărul indemonstrabil cuprins în revelație, Toma de Aquino a pregătit emanciparea filosofiei. În sistemul lui, rațiunea nu mai are cu credința decât un raport extern. Rațiunea nu mai face parte din substanța vieții creștine; funcția ei nu mai e de a se ridica la realitatea divină, ci de a se îndrepta spre cunoașterea lucrurilor sensibile, iar rolul credinței e de a servi rațiunii drept călăuză, fie interzicându-i concluziile incompatibile cu dogma, fie revelându-i adevărurile pe care nu poate decât să le presimtă.

Prin același raționament, Roger Bacon pune bazele empirismului. Și el admite că adevărul e unul și că rațiunea va ajunge de acord cu credința. Dar filosoful n'are să-și piardă vremea stabilind concordanțe subtile, fiindcă nici demonstrația cea mai concludentă nu produce certitudine, dacă nu e confirmată de experiență. « Raționamentul nu ajunge, dar experiența ajunge ».

Misticii francezi, în frunte cu Bernard de Clairvaux (1091-1153) se ridică împotriva metodelor uscate ale scolasticii și chiamă lumea învățaților la izvoarele credinței. Soluția problemei religioase stă în unirea credincioșilor cu Dumnezeu, care se află în inima tuturor lucrurilor.

San Francesco d'Assisi (1182-1226) a dus acest sentiment până la un sentiment de fraternitate cu toate creaturile. În « Cântecul soarelui », soarele, luna, focul, apa, pământul și chiar moartea sunt socotite fapte ale lui Dumnezeu ca și omul și, prin urmare, frații și surorile noastre. « Bindecuvântat fie fratele nostru soarele... Bindecuvântată fie sora noastră luna... Sora noastră moartea ! », exclamă poetul. Când Sfântul din Assisi predică, « surorile noastre pasările îl ascultă cu atenție, peștii încetează de a se mai mânca între dânșii și dau din cap în semn de aprobare, iar pasările se ridică, la sfârșitul predicii, în văzduh, formând o cruce ».

Lumea nu mai e o vale a plângerii; pământul e frumos, viața e plăcută și frumoasă, și inima Sfântului bate plină de recunoștință și iubire pentru creatorul nostru.

Misticismul acesta și-a găsit expresia cea mai sistematică în doctrina lui Ioan Eckhart († 1327) și, ca și empirismul englez, contribuie la emanciparea gândirii. Misticismul duce la naturalism și la panteism, și Biserica l-a condamnat, dar nu l-a putut împiedica să se răspândească în Nordul Europei.

Astfel, pe diferite căi, filosofia scolastică pregătește emanciparea individului. Prin simplul exercițiu al forțelor sale, rațiunea se orientează spre o interpretare naturală a omului și a naturii.

Dar mișcarea intelectuală care avea să ducă la critica filologică și la științele naturii, nu s'a schițat decât în cursul secolului XIV și n'a triumfat decât împotriva tradiției medievale. Incercarea scolastice de-a pune știința în serviciul credinței și de-a dovedi rațional adevărul revelației, a produs o contradicție care a ruinat scolastica. Dialectica aplicată aristotelismului a întărit rațiunea, i-a permis să ia cunoștință de natura, de mijloacele și de limitele ei, și, dovedindu-i incapacitatea de-a se ridica până la noțiunea existenței lui Dumnezeu, i-a asigurat ca menire cuhoășterea naturii și a omului.

Insuccesul thomismului de-a consilia credința și rațiunea e evident în secolul XIV. Duns Scot, Ockham și Nicolas Oresme definind condițiile de existență ale științei orientează gândirea spre « o știință pur matematică și experimentală, întemeiată în întregime pe demonstrații riguroase » (Gilson). Duns Scot definește, în termeni aproape cartesieni, criteriul dovezii: « A dovedi o propoziție înseamnă a arăta fie că e imediat evidentă, fie că se deduce în mod necesar dintr'o propoziție imediat evidentă ». La rândul său, Ockham proclamă superioritatea cunoașterii sensibile când e vorba de existențe și de fapte, asupra cunoașterii abstracte, care nu poate dovedi existența unui lucru. Iar Nicolas Oresme († 1386), care a tradus în franțuzește *Politica* și *Morala* lui Aristotel, anunță, în comentariile sale asupra *Fizicei* aceluiasi filosof, legea căderii corpurilor, rotația pământului și principiului geometriei analitice. « La terre se meut, et le soleil non », a spus Oresme.

Se pune acum întrebarea: de ce aceste descoperiri n'au dus, încă din secolul XIV, la constituirea științei moderne și a trebuit să așteptăm, până în secolul XVI, apariția lui Copernic și a lui Galileu ?

În primul rând, fiindcă anticipațiile geniale ale filosofiei anglo-franceze din secolul XIV nu se întemeiau pe studiul direct al naturii, ci pe mărturiile antichității, și aceste mărturii nu erau cunoscute decât indirect și fragmentar, întâiu din ceea ce păstrasă Părinții bisericești, apoi din traduceri nesigure, din com-

pendii și din comentarii ajunse în apus prin mijlocirea Sirienilor, Arabilor și Evreilor.

Dar chiar și atunci când știința greacă a devenit accesibilă prin operele ei capitale, cum a fost *Fizica* lui Aristotel, ea nu putea duce spiritul decât într'un impas, fiindcă *Fizica* lui Aristotel nu e greșită numai în principiile sale de bază, ci și în amănuntele sale.

Soluțiile ei la unele probleme de însemnătate capitală, ca de exemplu explicația aparenței bolții cerești și teoria elementelor sunt nu numai false, dar paralizante și fără viitor. Ca și Ptolomeu, Aristotel reduce mișcările corpurilor cerești la rotații de sferă în jurul pământului imobil. În privința elementelor, el acceptă concepțiile superficiale ale predecesorilor săi care distingeau, întocmai ca omul primitiv, trei stări principale ale materiei (solid, lichid și gazos), reprezentate prin trei elemente: pământul, apa și aerul, la care se adaugă al patrulea element, inexplicabil, focul. « Timp de secole, cele mai bune minți, obsedate de aceste pseudoexplicații, s'au muncit să deslege pseudoproblemele pe care le puneau, și au fost împiedicate astfel să se ocupe de probleme reale » (Langlois).

Enciclopedia aristotelică s'a impus cu atât mai mult cu cât prin ordonanța lui sistematică și prin virtuozitatea dialectică a autorului, a dat impresia unui corp de adevăruri, care explică rațiunea tuturor lucrurilor existente. Învățații și-au exercitat mintea asupra acestui tezaur de cunoștinți, constituit odată și pentru totdeauna, cu aceeași subtilitate cu care înainte comentaseră biblia. Ei n'au făcut deci decât să înlocuiască autoritatea Bibliei cu autoritatea antichității clasice.

În programul său de învățământ, Rabelais recomandă « cunoașterea faptelor naturii ». « Să nu fiem mare, râu, izvor ale căror forțe să nu le cunoști; toate păsările văzduhului; toți copacii, arbuștii și fructele pădurilor, toate ierburile pământului, toate metalele ascunse în adâncul prăpăștiilor, pietrele Orientului și Sudului, nimic să nu-ți rămână necunoscut ». « Apoi prin anatomii frecvente caută să dobândească cunoașterea celeilalte lumi, care e omul ».

Iată, veți spune, un program modern. Simplă iluzie. Rabelais nu recomandă studiul fenomenelor naturii decât pentru a le

compara cu ceea ce au spus despre ele autorii clasici. Când elevul lui, plimbându-se la țară, cercetează arborii și plantele, o face pentru a compara observațiile sale cu ceea ce au scris despre aceste lucruri Pliniu, Atheneu, Dioscoride, Iullius Pollux, etc. Chiar și la un autor modern ca Rabelais, care a trăit în secolul XVI, știința directă a naturii e subordonată erudiției clasice. Intre spirit și realitate se interpune textul clasic. Spiritul științific nu va putea triumfa decât atunci când superstiția antichității va fi fost învinsă — adică în secolul XVI.

ANDREI OȚETEA

RAINER MARIA RILKE

DIN « CARTEA ORELOR »

— FRAGMENTE —

Lumină din lăuntru-i sărăcia . . .
Tu care știi și-a căruia știință
E sărăcia și prisosul ei
Lasă săracii azvârliți să nu mai fie
Și una cu pământul de-amărăciuni făcuți
Alți oameni sunt feriți ca smulși deoparte —
Ei însă ca un soi de floare sunt —
Din rădăcini se țin — au miroș de melisă
Și frunzele gingașe, zimțuite.

Privește-i vezi cu ce-au asemănare
Ca în bătaia vântului se 'ndoaie
Și-odihna lor de altul parcă ar ține.
În ochii lor este sărbătoreasca
Intunecare a luncii luminoase
Pe care repezi ploi de vară cad.

Ei sunt străjuitorii ascunselor comori
Pe care le păzesc dar nu le văd vreodată —
Ca pe-o corabie adâncul — îi poartă.
Și sunt ca pânza 'ntinsă la nălbit:
Desfășurată și curată.

Au partea lor din marea suferință
Pe care am fărâmat-o 'n mici dureri

Al ierbii balsam și tăișul pietrei
 Le e destin și altul ei nu cer
 Și ca spre desfătarea-ți se perindă
 Așa cum mâini pe coarde trec ușor.
 Mâinile lor sunt mâini ca de femei
 Și potrivit unor materne legi
 Voioase sunt ca păsări ce clădesc
 Sunt calde când le strângi și 'ncrezătoare
 Iar când le simți sunt cupa 'n care bei.

E gură de statuie gura lor
 N'a răsunat, n'a respirat, n'a sărutat
 Și-i totuși dintr'o lume care a fost
 Intreaga, modelata 'nțelepciune a primit-o
 Și-acum se 'nvoaltă parcă totu-ar ști
 Deși nu-i decât simbol, lucru, piatră...

* * *

O Doamne, fiecărui dă-i moartea lui anume,
 Dă-i moarte tocmai din acea trăire —
 Ce i-a fost rost, nevoie și iubire
 Căci suntem numai frunză și 'nveliș
 Iar marea Moarte
 E rod și totu 'n jurul rodului-rotește.

* * *

Odată numai liniște deplină de i-ar fi,
 Ce-i întâmplare și nelămurire de-ar amuți,
 Răsetele din vecini de-ar înceta,
 Zgomotele din simțurile-mi veghea de nu mi-ar strica.
 Atunci cu gând din mii de gânduri strâns
 Până la marginile nesfârșirii-Ți Te-aș gândi
 Și Te-aș avea (atât cât ține-un zâmbet doar)
 Ca vieții 'ntregi din jur drept mulțumire
 Să Te dăruiesc iar.

* * *

Trăiesc acum când veacul se sfârșește,
 Se simte pagina măreață

Scrisă de Dumnezeu, de tine și de mine
Cum freamătă pe sus în mâini străine,

Se simte strălucirea filei noi
Pe care totul poate să 'nflorească —
Iar tainice puteri purced acum
Greu măsurându-se să se privească.

1899.

MARGARETA STERIAN

GÂNDIRE ȘI VIAȚĂ A POPOARELOR

« Viața trebuie să ne fie de acord cu gândirea », sună o cunoscută vorbă a bunului simț. Și dacă individul e sortit să se supună acestui precept, cu atât mai serioasă ar părea derogarea dela el a unui neam întreg.

Cu toate acestea s'ar putea foarte bine ca un anumit divorț între cuvânt și act nu numai să caracterizeze firea adâncă a istoriei unui neam, a unei configurații etnice, ori a geniului național, dar chiar să alcătuiască însuși principiul viu al desfășurării și puterii lor.

Un om de stat francez rostea, odată, acest lucru simplu și adânc: diversitatea e cea care face puterea Franței. Și totuși, se spune de obicei, Franța e țara lui Descartes, adică țara înlănțuirilor logice, patria continuității și a universalului. Literatura cea mai tipic franceză este una de conciziune și sinteză, o literatură valabilă pentru toate timpurile și toate locurile; istoria politică și economică a Franței reprezintă, pare-se, un efort din zilele lui Ludovic al XI-lea până la noi, spre a centraliza totul; Parisul a absorbit și absoarbe provincia; limba franceză suprimă, încetul cu încetul, pe toate celelalte ale Franței; meridionalul, Bretonul, Francezul din Nord sau cel din răsărit, oameni care, după cum se știe, n'au nimic comun, nici fizicește, nici moralicește, își părăsesc, spun unii, în cursul desfășurării istorice a rasei ori a individului, surprinzătoarele lor caractere regionale, spre a veni să se contopească în această amplă și formală conștiință logică, într'un cuvânt spre a veni să întemeieze această gândire plină de precizie și generalitate, pe care lumea o socoate ca fiind trăsătura cea mai limpede și glorioasă a spiritului francez.

Dar nu e oare vorba aici de un proces firesc, necesar chiar

la un asemenea popor? O diversitate, dacă nu vrea să se disolve și să cadă în anarhie, pare silită să se împlinească într'o sinteză, una cu atât mai strictă și mai cuprinzătoare cu cât diversitatea, inițială sau de fond, este ea însăși mai bogată.

Lucrurile totuși nu sunt chiar așa de simple. Problema ne rezevă anumite surprize.

Firește, sinteza obsedează Franța. Dar nu e vorba, poate, decât de o obsesie. Căci ea pare a rămâne întotdeauna o sinteză virtuală, un ideal niciodată atins, ideal pe care l-ar combate fără încetare o forță contradictorie, realizându-se în locul ei.

Dacă Franța ar fi fost cu adevărat, de-a-lungul istoriei ei, acest vast progres către o sinteză, către echilibru și măsură, către umanismul rațiunii despre care dă mărturie gândirea cea mai îndepărtată ca și cea mai recentă, am fi asistat efectiv la trecerea dela diversitatea haotică la organizarea sintetică, adică la disolvarea celei dintâi prin elaborarea celei din urmă; am fi putut vedea cum dezechilibrul și excesul slăbesc încetul cu încetul — negreșit, cu fluxuri și refluxuri — pe măsură ce progresează o anumită ordine *trăită*, analoagă celei care domină limba franceză, logica discursivă, ori conștiința ei clară, într'un cuvânt analoagă întregii existențe *gândite* a Franței.

Însă un lucru te izbește dela început: acest univers al inteligenței franceze n'a îndurat prea mari schimbări în decursul timpurilor. Încă dela Montaigne, ba chiar înainte, conștiința franceză e stăpână pe structura ei logică, structură înfățișând un soi de boltă cerească așezată deasupra varietății stufoase a regiunilor și raselor. O regăsim aceeași, la poezii, la dramaturgii, la romancierii, la moralisții, la oamenii de știință ai Franței, aceeași, de veacuri, în filosofia de rând a sufletelor celor mai modeste și mai felurite!

În această lume a ideilor nimic nu s'a schimbat. Firește, gustul echilibrului, acel bun simț plin de limpezime, acea stăruitoare tradiție a măsurii, acea surprinzătoare comuniune a conștiințelor în cadrul celei mai generale dintre limbi, toate acestea se vor fi purificat de-a-lungul epocilor și poartă, poate, cu ele, urma unei anumite decantări istorice. Dar nu e surprinzător să vezi trăsăturile de mai sus desfășurându-se, mai hotărît decât niciodată, tocmai sub domnia « Regelui Soare »; tocmai atunci când dezechilibrul amenință finanțele, politica, războiul; în momentul

chiar în care totul e fast provocător, pompă de neasemuit; tocmai în momentul în care totul stă sub semnul cinismului celui mai strălucitor și al neprevederii celei mai încântătoare? Tocmai sub domnia monarhului celui mai plin de excese, monarhul — spre a nu cita decât acest gest de necrezut — care revocă Edictul dela Nantes? De o parte, pasiunea unui Racine și eroismul unui Corneille, sintetizate și golite de tot ce era specific individual și incomensurabil în ele, datorită unui meșteșug estetic mai puțin subiectiv decât oricând, precum și unei limbi platoniciene la culme, pasiune și eroism încătușate în legi rigide, ca într'o geometrie universală a artei; de o parte încă, bunul simț de neînlăturat al unui Molière și al « Discursului asupra Metodei », iar de cealaltă parte, în Franța concretă, în *viața franceză*, ipertrofia de toate sensurile și incoerența!

Dar e vorba aici de o contradicție excepțională și caracteristică numai acelei domnii fabuloase?

Hotărât nu. Să ne amintim de cei o mie de ani de istorie franceză! Se întâlnește oare undeva o epopee mai variată și mai puțin « măsurată »? Aci găsești războaiele religioase cele mai lungi și mai crude din Europa; aci revoluția cea mai sângeroasă, revoluția titanilor; aci imperiul cel mai aventuros și mai nechibzuit, imperiul de basme.

Sunt acestea momente de tensiune accidentală? Iarăși nu! Franța a făcut toate experiențele, până la capăt.

Iată deci enigma: în timp ce *gândirea* franceză rămâne prin excelență statică, *viața* franceză desfășoară un destin de o bogăție dinamică și de un iraționalism fără seamăn. Sintezele, dacă reușesc să se alcătuiască în câte un loc, nu rezistă: ele se prăbușesc una după alta, ca ministerele din perioada celei de a treia republici, perioadă în care, totuși, se scriu unele dintre cele mai viguroase pagini de istorie a Franței. (A treia republică, cu parlamentarismul ei dezordonat, cu radicalismul ei fără conținut doctrinar, contradictoriu, empiric și difuz, întemeiază totuși cel mai trainic imperiu colonial francez, nu întâmpină nici o înfrângere timp de șaizeci de ani, câștigă bătălia dela Marna!)

Nu, echilibrul și măsura n'au domnit niciodată, în Franța, decât în lumea ideii și a cuvântului, în lumea *conștiinței clare*. Realitatea *subconștientă* a Franței, dinamismul ei creator, alcătuiind

însăși « trăirea ei », este o forță de diversificare, de libertate și dezordine. Religiunea care chinue creerul lui Robespierre, în toiul întâlnirii aceleia înspăimântătoare și sublime de temperament și grupuri, religiunea pe care o întemeiază el, în sângeroasa furtună careia nimic nu-i rezistă, este tocmai religiunea uscată și abstractă a rațiunii veșnice.

« Drepturile omului » se iscă din măcel și plutesc în chip de spectre. Napoleon, care răscolește totdeauna Franța și Europa prin cutezanța sa grandilocventă și fără de scrupule, același care merge drept spre prăpastie, dispune să se alcătuiască un Cod Civil. Tirania excesului trăit dă naștere, în chip paradoxal, cesteilalte tiranii, normative, a bunului simț. Și de aceea Franța își urmează dictatorul.

Nu vom stărui prea mult. Intr'un cuvânt, conștiința în act a Franței a fost, întotdeauna, teatrul întâlnirilor și paroxismelor de toate soiurile, în timp ce conștiința ei clară naviga, imper-turbabilă, peste apele limpide ale măsurii și ordinii ¹⁾.

E momentul să se pună capăt tuturor acelor judecăți sumare emise pe socoteala Francezului. O mie de ani de istorie n'au izbutit să facă pe un meridional să îndrăgească pe compatriotul său din Lille sau Nancy; cel dintâi și-a păstrat expansivitatea și toate trăsăturile mediteraneene, celălalt n'a pierdut nimic din caracterele sale de nordic. Dacă Francezul se revendică neîncetat de la rațiune, dacă inteligența și cugetarea sa sunt într'adevăr cele mai desăvârșite modele de raționalitate, existența sa în act, viața sa este neîncetat irațională și excesivă. Când e burghez, Francezul împinge burghezia până la cele mai îndepărtate limite, atingând tot ce e meschin sau util sau adânc în burghezie; când iubește libertatea, o face spre a îngădui instinctelor sale celor mai baroce să se manifeste; gândirea sa e universală, datorită limbii și hranei sale spirituale, iar în același timp el urăște « le sale étranger », « le métèque ». Fiecare știe că țăranul care vine să lucreze la Paris n'are decât o țintă, aceea de a reveni « dans son

¹⁾ Treceam sub tăcere anumite izbucniri romantice ale gândirii franceze, manifestări a căror stângăcie și artificial dovedesc bine că sunt importate. Și vom semnala faptul că muzica franceză nu există cu adevărat decât din clipa în care s'a intelectualizat, în perioada contemporană; mai ales de la Debussy încoace.

patelin »; fiecare știe că emigrantul dintr'un județ vecin este un străin de care te ferești și care sfârșește prin a fi luat la goană; ironia, batjocura necurmată a Francezului, din orice parte a țării ar fi el, chiar dacă e vorba de un naturalizat (căci ea e în aer, e contagioasă), acel «s'en-foutisme» al său ca și acea «rous-pétance» manifestată în toate prilejurile, nu reprezintă doar jocuri superficiale și inocente, sau, cum se mai spune, utile supape de siguranță, ci sunt expresia adâncă a particularismului francez, a libertății sale haotice, pe care o stânjenește prezența «celuilalt». Femeia cea mai serioasă ca și femeia cea mai libertină, savantul cel mai generos ca și licheaua cea mai ingenioasă; cetățeanul cel mai onest cu puțință ca și omul de afaceri sau politic cel mai venal; o multiplicare de orașe aleluind un singur oraș, Parisul, — toate conviețuesc în sânul Franței. Orișice străin se simte, în ciuda ostilității celorlalți, acasă la el aci, căci e loc pentru toate formele etnice, ca și pentru toate cetățeniile; fiecare își trage turta pe spuză lui! Totul e excesiv, în alb sau negru, totul e divers și divergent în viața franceză. Iar, în același timp, totul respiră sobrietate, proporție și raționalitate, în cugetarea și vorbirea franceză.

Un romancier, care mi-e prieten și care este, poate, în ceasul de față, autorul și stilistul cel mai tipic francez, cel mai cristalin, cel mai inteligent nuanțat, până într'acolo încât unii îl muștră pentru luciditatea rece a clasicismului său și armonioasa gingășie a penelului său, același romancier este, în viața sa cotidiană, un temperament neliniștit și înfierbântat, cu reacțiuni și gesturi întotdeauna pasionate, un îns uluitor și neostenit. În fața paginii celei albe însă, el se simte pătrunzând, ca prin farmec, într'o altă lume: lume riguros contradictorie celei pe care am putea numi dostoiewskiană și în sânul căreia trăește. Toți cei care văd în el unul din reprezentanții cei mai autorizați ai tradiției literare franceze, își dau ei oare seama cât de francez este el cu adevărat?

Reiese oare de aci că lumea cugetului, unde domină rațiunea nu este decât un miraj, un produs iluzoriu al visului? Dar atunci forța aceasta de dezordine și de necurmată diversificare ar sfârși de multă vreme prin propria ei dispariție într'o împrăștiere finală, în cine știe ce neutralizare haotică.

Franța însă, ca orice popor, ca orice individ din lumea aceasta, închide în sânul ei propriul său dușman, își are contradicția ei

imanentă, contradicție ce singură contează și singură îi face cu putință devenirea. Dușmanul Franței, oricât de paradoxal ar părea aceasta, este tocmai rațiunea, sinteza, ordinea. Forța de diversificare se lovește de cea de identificare; una e solidară cu cealaltă, în cadrul antagonismului dualistic ce alcătuește Franța. Iar caracterul specific al istoriei ei, al geniului ei național, sălășluiește în trecerea la act a acestei forțe de diversificare, prin refuzarea, prin virtualizarea puterii de identificare. Pentru că *viața* poporului francez este teatrul de expansiune al celei mai depline diversități de care e ea în stare, *gândirea* ei deschide neîncetat sfera posibilului, a virtualului și a idealului în vederea celei mai desăvârșite identități, care e totuși neîncetat înfrânată.

Iar naivitatea anumitor doctrinari, moraliști sau politici, care predică Francezilor continuitatea efectivă, identificarea reală, care se lamentează cu privire la desordinea franceză și preconizează cine știe ce dictatură totalitară, nu ne poate face decât să surădem. Să nădărdim că vocile lor n'au să fie altceva decât expresia acelei utile puteri antagoniste, a cărei înfrângere neîncetat repetată face însăși măreția destinelor franceze.

Dar se întâmplă la fel cu alte popoare? Tocmai la antipod, am putea găsi cazul tipic al Germaniei. Mare omogeneitate etnică; istorie relativ calmă și monotonă; gustul pentru « același », pentru grup, pentru uniformă, în viața concretă; o geografie prea puțin variată, cenușie; o existență zilnică tinzând la încadrare și disciplină, la comandament unic; într'un cuvânt o existență « reală », chibzuită și supusă, înțeleaptă și metodică. Pe de altă parte o viață « interioară » cu privire la care e aproape de prisos să mai semnalăm visurile excesive, toate nostalgiile după infinit; o conștiință nebuloasă, obscură și chinuită; o gândire ce a cunoscut toate aspirațiile și toate orgoliile; o îngrămadire spirituală nespuse de diversă, pe cât se poate de incomodă, aproape de fel sintetică; o limbă liberă și nuanțabilă la infinit, lăsată aproape la bunul plac al celui care o vorbește, al scriitorului și mai ales al filosofului, adică insul care folosește tocmai limba cea mai abstractă. Universul *gândit* al Germaniei, până la cele mai înalte speculații ale sale, se diversifică fără control, în așa fel încât unii dintre cugetătorii ei sunt intraductibili, ba chiar de neînțeles pentru

proprii lor compatrioți, într'atât de stăpânitoare e inspirația subiectivă și libertatea analitică a conceptelor. Nu se poate închipui o structură mai opusă celei a poporului francez.

Dușmanul Germaniei, dușmanul cel rodnic al geniului ei național, este analiza și diversitatea, iraționalul. Și, cu cât se uniformizează ea în act, cu atât năzuește să-și realizeze « rasa » ei unică și pură, iar cu cât e mai însetată de diferențiere a conștiinței, cu atât gândirea i se desprinde de orice cadru, de orice concepție universală, politică ori religioasă; cu cât știe mai mult « ceea ce vrea », cu atât cuvintele ce rostește surprind universul întreg, cu atât ia, s'ar putea zice, conștiință de o eterogeneitate halucinantă de rase, ideologii, religii și instincte, cu atât noțiunea ei despre lume devine mai « fascistă », în măsura în care expresiunea aceasta înseamnă lupta și incompatibilitatea metafizică a forțelor etnice, ireductibil eterogene și particulare unele față de altele.

Pe măsură ce Germania se închide diversității omenești, ea vede tot mai mult omenirea ca sortită unei iremediabile diversități.

În timp ce Germanul se simte puternic atras de factorul identificator și raționalizator din viața sa concretă, din existența sa trăită, cugetarea sa devine receptacolul iraționalității și al negației oricărei logici universale; în timp ce Germanul, luat individual, iubește pe vecinul său, venerează străinul, se simte în comuniune cu toți, în timp ce comunitatea cea mai vastă, departe de a-i stânjeni mișcările, îl integrează în sânul ei, conștiința sa lucidă e stăpânită de conflictele, ierarhiile și diferențierile dintre oameni și rase, ea neaspirând decât la un subiectivism eroic, ce apare altora ca o normă illogică.

Ca urmare, nu împotriva lumii se ridică, în chip conștient, Germania, ci împotriva diversității lumii; de aceea, « ochii sufletului ei » sunt plini de această diversitate. După cum nu împotriva lumii s'a ridicat sau se va ridica vreodată Franța, ci împotriva puterii de identificare, de sinteză, a acestei lumi; de aceea și este reprezentarea ei despre lume, una a dreptului rigid și a logicei stricte.

Căci viața este un dezechilibru și o necurmată eterogeneizare. Procesul morții începe cu neputința ei de a « schimba ». Nici un

biologist, oricare ar fi doctrina sa filosofică sau metoda sa științifică, n'ar putea nega aspectul acesta al faptului vital.

Structura dinamică a Franței își însușește aceasta. Germania o respinge. Ea năzuește să meargă în susul apei: și nu întâlnește altceva decât obstacole, pentrucă, vrând nevrând, și ea este parte integrantă a materiei celei vii. Dar această răsturnare îi îngăduie, după cum am văzut, să contemple, să scruteze, să ridice până la cugetare (în măsura în care lucrul e cu puțință), modul acela pe care ea nu poate și nu vroește să-l trăiască, adică tocmai diversitatea dinamică, nedefinită, a vieții. De aceea și este ea prin excelență patria poeziei și a muzicii, precum și a acestei enorme erudiții eteroclitice, ori producții filosofice, cu privire la care nu știi niciodată dacă-i deții toate meandrele și dacă i-ai atins cu adevărat substanța.

Dimpotrivă — iar acum lucrul e limpede — sufletul francez, faptul trebuie recunoscut cu toată bună credința, nu este poetic ¹⁾,

¹⁾ Vorbim, evident, ca în tot cursul acestui articol, în mod statistic; și atunci este incontestabil că poporul francez, în imensa sa majoritate, și chiar în clasele sale cele mai rafinate, nu cultivă poezia, nu o înțelege, nu are o nevoie naturală de ea. Ceea ce nu împiedică, ceea ce implică chiar, excepția, cu atât mai selecționată cu cât e mai rară. Poetul, în Franța, mai mult decât oriunde, este un izolat; poezia nu e citită aici decât de specialiști și de tineri. Destinul lui Rimbaud — ca și criza lui Renan, pe un alt plan, pe planul religios — constituie o experiență curentă, tipic franceză: numeroși sunt tinerii, adolescenții, care, la un grad mai mult sau mai puțin intens, au fost sediul acestei premature insurecții poetice și acestei mercantile cumințiri a vârstei adulte. Să precizăm, de asemenea, că vorbim aici de poezie în măsura în care acest termen semnifică un soi de activitate pasională, gândită și scrisă, care lichefiază, ca să zicem astfel, cadrele raționale. Ei bine, atunci, oricât de importantă — poate cea mai importantă dintre toate — ar fi literatura poetică franceză, răspunde ea oare acestei definiții particulare, care ne interesează aici? Versul francez, chiar cel mai romantic, se complace în cadrul formal al alexandrinului, al catrenului, al sonetului, care îmbrățișează, în identitatea lor ritmică, toate mișcările conștiente ale sufletului. Și, pe de altă parte, dacă privim cu mai multă atenție conținutul poemului romantic, nu suntem oare izbiți de această raționalitate afectivă care-l scaldă în revărsările ei pline de exces? « Et nul ne se connaît tant qu'il n'a pas souffert » ar putea simboliza natura adâncă a întregii poezii franceze, până chiar pe culmile ei cele mai romantice: nu suferința pentru ea însăși, ca o muzică, ca o voluptate metafizică slavă, de ex., dar suferința în vederea cunoașterii, mai mult, a cunoașterii de sine, adică a realității celei mai intime și mai fugitive (care chiar dispare,

nu e înzestrat pentru muzică, nici pentru filosofie. E un suflet mai degrabă arhitectural și pornit către pictură (iar aceasta mai mult chiar decât în artele plastice, în însăși arta retoricii); dar este, mai ales, pornit către știință. În sânul științei, și mai precis încă, în sânul disciplinelor fizico-matematice, spiritul francez se simte la el acasă. Limba sa, logica sa sintetică, tot ceea ce am văzut că se refugiază neîncetat către înălțimile spiritului, sub violența aceluia flux al mareei vitale franceze, totul se orientează către o realitate obiectivă, în care să domnească pacea și identitatea deducției matematice sau, în cazul cel mai rău, determinismul vreunui concept de materie inorganică și de lege naturală, extins la toate lucrurile. Gândirea franceză are groază de nou, de neprevăzut, de nedeterminat, în clipa chiar în care Franța este teatrul unei vieți neîncetat reînnoite, a unei experiențe întotdeauna de neprevăzut. Franța conștientă este, în chip incorigibil chiar înainte de Auguste Comte, pozitivistă, atunci când nu e realistă. Gândirea ei catolică e tomistă, protestantismul ei calvinist (și una și alta, doctrine religioase în care raționalul și eticul covârșesc gândirea mistică); iar alături, stă o Franță activă, îndrăgostită, libertină. (Să mai amintim de vinurile și ospețele ei unice pe lume? Să mai amintim de epicureismul rabelaisian, de grația cinică, de vițiul subtil și de o complexă gingășie, în sfârșit de această varietate și libertate de moravuri ce a domnit peste toată istoria Franței?)

poate, în clipa când o cunoști). Cât despre simboliști, nu avem nevoie decât să subliniem, în treacăt, până la ce punct superioritatea lor asupra romanticilor izvorăște tocmai dintr'o intelectualizare nervoasă a valorii romantice. (Intelectualizarea care dă naștere, atunci când egalizează elementul romantic contradictoriu, unei crize, unui conflict adânc, constituind poate realitatea estetică cea mai pură). Mai turburător încă se înfățișează, în gândirea franceză, poezia lui Rimbaud și a epigonilor săi de azi, « les surréalistes ». Totuși, cât de concentrate și de sintetice sunt inteligența, tactica lor ofensivă, stilul lor, și cât de ascuțită e logica ce pun ei în slujba magiei distructive! Ai impresia că de-a-lungul acestor explosive elanuri, urmărindu-se distrugerea raționalului, se năzuiește, de fapt, către o diversitate curgătoare și substanțială care se derobează neconținut (în chip invers de ceea ce se petrece, cum am văzut, pe planul trăit al istoriei Franței). Ce deosebire, în această privință, de Rilke, la care plesniturile delicate ale unei iraționalități fundamentale se iscă de peste tot și învăluiesc pe poet, înspăimântându-l, tocmai pentru că subconștientul lui rămâne legat de o anumită ordine de imutabilitate rațională.

Firește, această contradicție dinamică și propulsivă pe care o subliniem între gândirea și viața celor două popoare, ca alcătuind fizionomia și acțiunea lor după felul cum este ea transcendentă — în cazurile amintite invers la unul prin raport la celălalt, — nu numai că este mai nuanțată și mai puțin dogmatică de cum o arată paginile de mai sus, dar e prezentă, în măsuri variate, cu dozaje savante, în viața multor altor popoare. Nu am dat, în cele de mai sus, decât o metodă de cercetare. Franța și Germania ne-au părut pur și simplu exemplele cele mai tipice, deopotrivă în ce le privea pe fiecare ca și în raportul uneia față de cealaltă. (Acea ce e *viață* și *act* la una este *gândire* și *virtualitate* la cealaltă; și invers.)

Câteva observații suplimentare vor indica mai bine, poate, în ce măsură este suplu și eficace un asemenea punct de vedere. Să nu ni se spună că o teorie care explică și se « potrivește » prea bine, pierde, prin aceasta chiar, din valoarea ei. Căci nu e vorba să facem din ea o confuzie explicativă, ci un simplu instrument de cercetare, deschizător de noi orizonturi. Și, de altă parte, dacă freudismul, de pildă, a contribuit, în timpurile din urmă, la acest discredit ce s'a abătut asupra ideilor generale, faptul nu poate duce la concluzia că științele noastre ar fi întemeiate pe altceva decât pe asemenea idei, care reușesc mai mult sau mai puțin bine, înainte de a dispărea mai mult sau mai puțin târziu, nu fără a lăsa totuși urme după ele. Există oare o doctrină mai stăruitoare, mai răspândită, care ambiționează, chiar și astăzi, în ciuda teoriei cvantelor, să reducă totul la ea, decât doctrina care a întemeiat fizica clasică pe ideea de cauzalitate strictă și determinism riguros? Dacă anumite atitudini ale spiritului apar astăzi ca un fel de « sfori » explicative, aceasta se datorește numai faptului că n'au izbutit. În ce ne privește, nu vom susține că doctrina noastră este, la rândul ei, infailibilă și veșnică. Vroim pur și simplu s'o punem la încercare.

După cele ce am arătat mai sus cu privire la diversitatea *trăită* a poporului francez și după portretul făcut cu privire la bogăția lui concretă, ne-am putea aștepta să fim copleșiți de personalitatea tumultuoasă și uluitoare a cutărui sau cutărui individ francez. Ceea ce e departe de a fi adevărat. Individul-element al societății

franceze este, dimpotrivă, dzeamăgitor — vorbim firește despre media Francezilor, nicidecum despre personalitățile excepționale, — prin ceea ce ar putea fi luat ca un semn de sărăcie a spiritului său. Aceasta se datorește împrejurării că o istorie atât de lungă și atât de stăpânitoare, cum e cea a națiunii sale, l-a integrat progresiv pe Francez, astfel încât psihologia sa, chiar în plin individualism, este mai degrabă sociologică decât individuală. Sufletul istoric, psihicul sociologic, dacă se poate vorbi astfel, e cel care absoarbe și actualizează diversitatea dinamică a Franței. Cetățeanul francez nu e decât o culoare sau un gest (uneori, e drept, de stil eroic sau revoluționar) al acestei vaste fresce, al acestei drame fără de sfârșit. Iar în măsura în care nu e decât o culoare și un gest, insul francez poate părea un spirit monoton. Intr'un sens s'ar putea spune că Francezul e o ființă prin excelență istorică. Politica e oxigenul său; așa cum, pe planul gândirii, intelectualul francez nu e cu adevărat fericit decât în laborator, în miezul faptelor obiective ale științei pozitive. Toți ceilalți — și excludem de aci pe scriitorii și artiștii care ascultă, spre binele lor, de tradițiile raționale, « științifice », ale clasicismului — toți ceilalți plutesc într'o atmosferă de libertate fără dramatism, pentru a sfârși într'un automatism nejustificat și în scurt timp bolnăvicios, dacă nu într'o uscată și ursuză negare a tuturor lucrurilor.

Nu la fel se întâmplă cu indivizii, luați izolați, ce alcătuiesc alte configurații naționale, având o istorie mai puțin încordată, mai puțin occidentală, cu o personalitate sociologică mai difuză. Dacă, și în cazul acesta, paroxismul și eterogenul sunt factorii pe care-i realizează natura lor etnică, se va găsi totuși, ca în cazul poporului rus, că această diversitate și acest exces au loc mai degrabă pe planul individual decât pe cel colectiv, cel din urmă prezentând o uniformitate mai greoaie și mai indolentă, de-a lungul spațiului și timpului. Astfel se face că gândirea individuală a Rusului e obsedată de adevărul ultim, de logica dată identității, de un absolut, de un Dumnezeu, puternic colorate prin experiența subiectivă de diferențiere, puternic adaptate, în chip contradictoriu potrivit cu punctul nostru de vedere, câmpului individual al diversității. De aci reiese, în sfârșit, prin coeziune, prin presiunea sociologică a Revoluției, adeziunea sa la marxism (această funcție cartesiană a gândirii slave). Și tot de aci, ca o

urmare, vine setea, cultul acela arzător — care nouă ne pare primar, pentrucă e tânăr și tinde să satisfacă, cu un entuziasm ce putea fi înțeles, unele aspirații vechi — cultul acela arzător pentru știința pozitivă, « materialistă ».

Nu epoca de azi a creat, pe de-a'ntregul, internaționala iraționalistă. Ea n'a fost decât primul glas al acelor omogeneități naționale, redate identității lor respective — unei vieți trăite în plinătate — de către tratatul din Versailles, entități naționale care nu au diversitatea etnică, geografică, istorică, a Franței de pildă, și care, prin aceasta chiar, după părerea noastră, întocmai ca Germania, dar pe o treaptă mai coborâtă, își văd *gândirea* lor pătrunsă din ce în ce mai mult de aventura iraționalului actual, așa cum l-am definit mai sus.

Dar, printre aceste națiuni, condițiile generale ale istoriei lor trecute și prezente pot face ca individualul și colectivul, mai slab sau mai puternic precizate, să se neutralizeze întru câțva în sânul aceleiași psihologii. Ar putea rezulta de aci ca individul ca atare să ajungă mai multiplu, în experiența sa personală, decât individul celălă al Franței ori al Germaniei, de pildă; totuși el nu va fi, nici pe planul trăitului și nici pe planul gânditului, un ins excesiv: nici prea bun nici prea rău, nici prea prost nici prea inteligent, nici cu totul necinstit nici pe de-a'ntregul cinstit, iar pe de altă parte nici prea logic nici prea illogic, ș. a. m. d. Căci este cazul să se deosebească între psihologia trăită, mai mult ori mai puțin individuală ori sociologică.

Poporul francez și cel german, care au slujit drept prototipuri ale considerațiilor făcute mai sus, sunt popoare cu o sociologie acuzată. (Cum se face aceasta în cazul poporului german, a cărui istorie are atât de puțin relief și trădează atât de puțină încordare aparentă, este o altă problemă. Noi credem totuși că dinamismul său de extensiune identificatoare, ciocnindu-se, de veacuri, de dinamismul francez contradictoriu, s'a coagulat, s'a colectivizat, în felul acesta, într'un tip deosebit de puternic.) După cum conștiința individuală trăită a Franței este un soi de particulă eterogenă și mereu încordată, de altfel destul de unilaterală și de săracă în sine, în timp ce conștiința ei sociologică trăită dă această abundentă diversitate, tot astfel diversitatea conștiinței individuale gândite a Germaniei este mai degrabă unilaterală și în carență

prin raport la conștiința ei sociologică gândită, care e de o izbitoare bogăție de diferențiere. Căci într'adevăr, gândirea germană, luată individual, în fiecare din slujitorii ei, înseamnă o activitate intelectuală deosebit de specializată și monotona; iar numai gândirea germană luată în totalitatea ei oferă spectacolul varietății celei mai întinse. Nu există țară în care tendința către «distinguo»-uri, ba chiar mania analizelor necurmate, să fie mai firească, mai irezistibilă.

De fapt, acest conflict dialectic, acest dezacord creator, care alcătuește tema articolului nostru, nu are niciodată loc, așa cum s'ar putea crede, între individ și societate. Un conflict nu poate avea loc decât pe același plan, în ordinea individuală sau în cea socială. Și, de altfel, există cu adevărat o ordine strict individuală? Individul, în ultima analiză, este el mai mult decât un mit? Nu este mai degrabă, între ceea ce se numește individual și ceea ce se numește sociologic, o simplă diferență de grad între planuri sociologice mai bine sau mai puțin bine disimulate? Atunci când individul se ridică împotriva unei anumite presiuni colective, dacă privim mai cu atenție ne dăm seama că, în un anumit plan din subconștientul său, colectiv fără să-și dea el seama, e cel care se ridică împotriva planului contradictoriu; de plidă planul diversificat împotriva celui unificat, subsistent și el în conștiința colectivă. Iar conflictul e neconținut deopotrivă înafara și înăuntrul individului. Adâncimea și măreția îi sunt alcătuite de bogăția și întinderea planurilor care se ciocnesc astfel.

Aceasta, negreșit, nu vrea să însemne că fiecare individ n'ar rămâne, vrând nevrând, centrul riguros al oricărui univers, prin însăși constituția sa cea mai pozitiv biologică (nimic nu mă poate împiedica să fiu centrul solicitărilor sensoriale, afective și intelectuale a tot ceea ce mă înconjoară). Dar centrul de care e vorba reprezintă, în fond, un soi de răscruce cu adevărat metafizică, surprinzătoare intersecție a marilor forțe contradictorii, ce-l depășesc în toate sensurile. Iar în solitudinea absolută și misterul acestui *loc geometric*, surprindem un înțeles cu puțință pentru noțiunile, de obârșie hotărît religioasă, atât de utile și totuși neîncetat negative (dar ar putea fi altfel?), de «persoană» și de «personalism», la modă azi, o modă ce corespunde, fără îndoială, unor exigențe serioase. Dar atingem aci regiuni care depășesc orizontul articolului de față.

În orice caz orientările pe care le sugerăm aci, nu sunt ele oare susceptibile de a duce la o cercetare mai adâncită, mai serioasă, a datelor asupra cărora operează? Iar consecințele, totdeauna normative și practice, n'ar putea fi și ele de cel mai mare interes? Iată lucruri pe care suntem ispitiți să le credem. Și poate vom avea noi înșine răgazul, într'o zi, să întreprindem acele cercetări și să desprindem consecințele lor.

Oricum ar fi, spre a încheia, am sfătuit pe oamenii politici să reflecteze mai îndelung la această dualitate contradictorie din sufletul popoarelor. E primejdios de a se opri numai la *gândit*, la expresiunea conștiinței clare a unui neam. Una din greșelile curente ale Germaniei nu e oare aceea de a judeca Franța după raționalitatea ei manifestă și după spiritul burghez și intelectualist, vădit pe planul democrației sale gândite? Și nu reprezintă, de asemenea, o greșală faptul de a socoti dinamismul german drept cel pe care l-ar defini o conștiință îndrăgostită de diversitate, de transcendență și de infinit? În timp ce, de fapt, motorul subconștient al vieții germane e dat mai degrabă de o identificare centripetă, de o concentrare limitativă și omogeneizatoare, pornire ce nu poate decât să extermină în chip necesar orice diversitate. Dacă gândirea lui Hitler este nietzscheană și wagneriană, acțiunea sa adâncă este mai degrabă — și fără să-și dea seama — în slujba lui Parmenide și a Unului.

Iscusița politică ar trebui, într'un cuvânt, să coboare, dela datele conștiente la complementaritatea contradictorie ce zace în subconștientul popoarelor. Căci singură aceasta determină devenirea lor.

ȘTEFAN LUPAȘCU

CONȘTIINȚĂ, MUNCĂ, TIMP

Conștiința este cazul limită al omenescului. Subt ea, începe animalitatea. Indiferent de faptul că și alte animale ar avea un început rudimentar de conștiință — se consideră a fi fapte de conștiință la animale anumite acte de memorie, atenție, înțelegere — ceea ce caracterizează pe om este, propriu vorbind, *conștiința în sine*, raportarea lumii înconjurătoare la un eu personal și înțelegerea acesteia în raport cu *perspectiva temporală* în care are a se desfășura scurgerea intenționalității psihice.

Conștiința acestei intenționalități, sentimentul devenirii, mai ales cel al schimbării stărilor lăuntrice, sentimentul unei continue deslegări de situații, punerea în problemă a indicațiilor ce vin din afară pe calea simțurilor, constituie de fapt esența psihică a omului.

Sunt două accente care mi se pare că despart fenomenalitatea psihică a omului de cea pur animală: unul este *sentimentul de așteptare*, care însoțește simțirea elementară a eului psihologic; iar altul este sentimentul *singurătății*, al solitudinii, care însoțește cele mai adânci și mai intime atitudini ale conștiinței umane. Pe primul l-aș face răspunzător de tot ceea ce înțelegem prin cuvântul *civilizație*; pe cel de al doilea de tot ce înțelegem prin cuvântul *cultură*. Unul stă la rădăcina instinctului de conservare, pentru care confiscă toate puterile inteligenței practice; altul este izvorul eroismului moral, temeiul oricărei metafizici, baza oricărei speculații.

Cele mai elementare fapte de conștiință sunt însoțite de așteptare. Când percepem un obiect prezent, așteptarea noastră e oarecum satisfăcută instantaneu și avem impresia că în actul percepției, în afară de faptul excitațiilor sensoriale, nimic nu se mai pe-

trece. În realitate avem de a face cu un act global, în care se pot disocia mai multe elemente. Astfel, pe lângă procesul elementar al senzațiilor propriu zise, pe lângă actul semnificator al percepției, noi putem distinge la bază, ca piesă elementară a celui mai simplu act de înțelegere, un factor permanent: *așteptarea*. Psihologia numește acest factor atenție. Este adevărat că atenția este un fapt psihic pe cât de important, pe atât de complex. Dar nu asupra acestui factor elementar, care ajută la structurarea senzațiilor și la producerea faptului înțelegerii, voim noi să stăruim; ci depășind oarecum, terenul psihologiei pure, și îmbrățișând actul de conștiință, în semnificația lui strict umană, am zice, fenomenologică, ca factor, deci, specific și specificator în cosmos, descoperim că ceea ce deosebește umanul de animal este *sentimentul așteptării*. Nu există conștiință fără așteptare. Pe când animalul răspunde la împrejurările vieții prin instincte, adică printr'un mecanism-standard, după legi înscrise în însăși natura și structura fiziologică a instinctului, conștiința ia atitudini. Iar atitudinea este așteptarea, căci ea preîntâmpină și organizează. *Preîntâmpină*, adică opune situațiilor și ordinei din afară, o situație și o ordine din lăuntru. *Organizează*, adică clădește, din materialul adunat din afară și transformat, un mecanism suplu, gata să răspundă invitațiilor din afară sau chiar din lăuntru, cu soluții care depășesc cauza care le-a provocat, silind-o să-și abată cursul, sau anulând-o. Conștiința silește lumea exterioară să capete o *ordine*, să-și dezvăluie *cauzalitatea*. Iar această cauzalitate pare a fi mai mult de natură și sorginte uman-interioară, decât un cadru și un dat exterior. Căci ce însemnează a afla cauza unui lucru? De unde necesitatea pentru mintea omenească de a găsi lucrurilor o înlănțuire cauzală? Eu nu mă mir că mintea mea cere oricărei aparențe o cauză eficientă, care să fie în stare să o producă și să o explice; ci mă mir de însuși faptul acestei necesități raționale a cauzalității și mă întreb: de unde vine însăși această structură a minții omenești de a vedea lumea ca un lanț infinit de cauze și efecte; cu alte cuvinte, o succesiune neîntreruptă de cauze care se explică în însuși sensul succesiunii, dar se fundează à rebours? Nu descoperim aici un element care pare a fi constituent, tocmai prin faptul că nu lipsește din nicio za a lanțului, ba se pare a fi singura permanență în fluiditatea permanentă a succesiunii? Acest element e *Timpul*.

A descoperi cauzalitatea și ordinea este a descoperi timpul. Nu timpul, formă apriorică a sensibilității noastre, ci timpul, principiu constitutiv unic și unitar al întregii existențe. Timpul este ordinea Creațiunii. În această ordine totul este dispus în *perspectivă temporală*, păstrând învăluite în mister cele două capete: începutul și sfârșitul, recte, trecutul și viitorul, prezentul fiind punctul de intersecție al acestora. Pe când conștiința umană ar fi oglinda în care se răsfrâng cele două fețe permanente ale timpului, trecutul și viitorul, iar prezentul această muche de zare pe care viitorul se face trecut, atotștiința și preștiința Divinității n'ar fi decât un prezent continuu, un viitor deja devenit trecut și totuși fără trecut. Eternitatea este anularea timpului. Căderea originară este căderea în timp. Între noi și eternitate este timpul. Este ca și cum ne-ar fi crescut niște solzi peste ochi sau ne-ar fi cuprins o ceață groasă. Nu putem ieși din timp cum nu putem ieși din aer, cum peștele nu poate ieși din apă. Ieșim totuși din timp în clipa când conștiința se stinge. Ieșim din timp, vorba vine; mai degrabă am putea spune că încetăm de a mai fi punct de intersecție a trecutului și viitorului, sau din alt punct de vedere, putem spune, *a încetat în mine gândul lui Dumnezeu de a mai fi timp*. Creat de Dumnezeu din eternitate și aruncat în timp, adică în ritmul devenirii eternității, căci timpul este gândul lui Dumnezeu în veac, am încetat să mai devin și sunt pur și simplu ceea ce am devenit.

Dar așteptare fără *singurătate* nu se poate. Numai omul singur poate aștepta, și numai cel ce așteaptă poate fi singur. Despre acest lucru spune Vlahuță undeva: « Ce minunat e gândul. Cu el ești singur în mulțime și ești cu cine îți place în singurătate. » Dar nu despre singurătatea aceasta efemeră ne preocupăm noi. Ci de acel sentiment metafizic al solitudinii omului în lume. Neștiutor în ce privește originea și începutul vieții sale, cu cât înaintează în viață, cu atât se simte mai singur. Insuși spectacolul vieții este pilduitor în acest sens: din viața de grup a copilăriei, unde omul trăiește mai mult în afară, pe temeiurile și motivele mediului ambiant, ajunge treptat-treptat la legătura unui singur prieten, sau poate nici atât, la solitudinea completă, chiar dacă viața cotidiană îl duce în mari aglomerări de oameni. Sentimentul de apartenență la grup este un sentiment derivat din instinctul de conservare, din teama unei prăbușiri în singurătatea absolută.

Ci « omul cel mai tare, este omul singur ». Așa s'a zis, și asta dovedește un sentiment metafizic și o etică. Acolo însă unde sentimentul singurătății ajunge la paroxism, acolo unde ființa umană își dezvăluie poate esența sa, este clipa morții. Aci omul se descoperă a fi fost cu adevărat singur, iar vieța pare a fi fost o mare inutilitate.

Trăirea sentimentului de singurătate este cheia înțelegerii tuturor formelor vieții, dela cele mai insignifiante până la cele mai înalte și eroice. Unul fuge de el și se retrage în mulțimea gălăgioasă și vicioasă pentru a se solidariza cu ea în lecția comună a « uitării de vieță ». Altul se afundă în muncă și în desfășurare de energie ca într'o euritmie cosmică a forțelor vieții. Altul se retrage în « turnul lui de fildeș » și primește în cupa inimii lui toate efluviile unei simțiri ce pornind din ea învalue tot emisferul lumii. Iar altul ia asupra-și toate păcatele lumii și căutând pustia, se roagă pentru izbăvirea ei.

Ci, un lucru vreau să înțeleg: care este cauza și originea acestui sentiment de singurătate? Dumnezeu însuși; « văzând că nu este bine ca să fie omul *singur*, i-a făcut lui soție » — spune Biblia.

Cauza și originea acestui sentiment este *timpul și conștiința de timp*. Nu faptul spațial al singurătății spațiale, nu barierele distanței izolează și înfierează pe om; ci gândul că timpul fuge iremediabil și nimeni nu-l poate ajuta să-l oprească sau să-l încetineze. Numai timpul ne individualizează, spațiul nu. Spațiul ne este aproape indiferent. Timpul însă ne obsedează. De timp omul disperă, de spațiu nu. Timpul este metafizic, spațiul este concret. Omul sfințește locul; timpul însă e peste om.

Pentru sublimarea acestui sentiment și pentru convertirea lui în puteri salvatoare, omul crează cultura, ordinea unor valori prin care își dă lui, și sentimentul contrariu al eficienței vieții, al salvării din neant. Altfel spus, timpul care în sentimentul solitudinii se scurge dezolant, capătă sensuri salvatoare, se încarcă cu semnificații care dau vieții un sens și o finalitate. Adâncind natura solitudinii sale, omul descoperă o altă ordine a existenței: *ordinea valorilor, a culturii*, spre deosebire de ordinea descoperită în celălalt sentiment fundamental al așteptării, *civilizația*.

În fond totul se reduce la trăirea timpului. Accentele care se nasc în această trăire determină cele două sentimente fundamen-

tale: al așteptării și al singurătății. Rezolvindu-l pe primul, ia naștere civilizația; adâncindu-l pe al doilea, se înfiripă cultura.

Ci în adânc, totul este o soluție la marea problemă a timpului, care domină conștiința umană și se amestecă inextricabil cu însăși formele ei vii.

Heidegger găsește la temelia vieții *teama și grija*.

De unde vine teama? Căci în altă parte Heidegger vorbește de « liniștirea » pe care « lumea » o exercită asupra noastră? De ce sentimentul nostru de siguranță și de certitudine nu este sporit și asigurat prin faptul existenței noastre în lume (Dasein)? Două situații se pot imagina: sau natura esenței noastre este aceea de a fi singuri, de a fi în afară de lume — existența în lume fiind o cădere, o aruncare,— și atunci prezența lumii este sursa neliniștei și temerei noastre; ori, « a fi în lume » este însăși natura esenței noastre, și atunci teama își are altă origine. Dacă este adevărat că teama revelează structura intimă a esenței noastre și ne descopere că « existențial » grija este structura noastră entologică, cred că la rădăcina temerii și a grijii este *conștiința de timp*. A exista în lume, a suferi cu alte cuvinte « adăpostul » « semenilor, a te comporta la fel « ca toți », nu poate fi izvor de grijă și teamă, ci de siguranță și liniște.

A exista în lume înseamnă a exista spațial și concret, deci sigur și adevărat. De unde atunci teama? Căci teama există. Din *perspectiva temporală a vieții și a lumii*. Existența este dispusă într'o ierarhie temporală, într'un spectacol temporal. Lucrurile au o vechime a lor, atât cele făcute și moarte, cât și cele naturale și vii. O rocă, o piatră, un munte, o baltă, un râu, un lac, marea, oceanul; o mobilă, o carte, un giuvaier, o haină, o sabie, un palat, o troiță; o pădure, un lan, un arbore; un om, o societate, un popor, umanitatea; toate sunt dispuse în perspectiva timpului. Toate sunt trepte prezente în perspectiva suitoare a timpului, imobilizat în « trecut » și dens și nedefinit în « viitor ». În spectacolul naturii sau al vieții umane, ceea ce este oarecum consubstanțial cu esența noastră și ne apare nemijlocit ca esența ultimă care stă în dosul tuturor aparențelor lumii extensive, este timpul. O rocă și un munte devin, în sentimentul sublimului estetic cu care le gustăm, prezența timpului geologic imemorial; o pădure seculară, forma biotică a timpului ce urcă din rădăcini în muguri, adăugând ani

peste ani sub soarta îmbătrânită de vreme; în codru, pierzi perspectiva spațiului și singure tainele pădurii, cu vuetul ei misterios, cu silvanii ei ascunși după copaci, cu poporul ei de viețuitoare, cu glasurile și ecoul ei, *sunt prezente deapururi*. Nicăeri ca în pădure timpul nu e mai concret și mai aieva: mușchiul, scoarța, foșnetul, ecoul, murmurul, talanga, fluierul sunt *formele vii ale timpului*, care aci este atât de aproape și atât de real. Tăiați o pădure și veți vedea cum a dispărut timpul și cu el taina și misterul, viața și visul. Ci același spațiu e; numai formele temporale ale vieții au dispărut. Spațiul gol nu poate fi perceptut; el este identic cu neantul. Numai spațiul încărcat de timp, spațiul *temporalizat*, spațiul ordonat în timp, devine conceptibil. El este rezistență la simultaneitate. Faptul de a nu putea fi simultan în două puncte diferite ne dă senzația spațiului. Dacă viteza ar anihila spațiul, timpul ar rămânea singura coordonată a infinitului și conștiința ar deveni durată pură. La fel cu spectacolul vieții umane într-o societate. Aci vârstele și generațiile, permanenta naștere de vieți și neistovita moarte, sunt, peste formele spațiale ale vieții, formele vii ale timpului. El râde în zâmbetul imaculat al copilului; el tremură în pieptul inocent al fecioarei; el arde în nopțile de veghe ale tânărului; el palpită îngrijorat și trepidant în încordarea conducătorilor de popoare; el își arată apele argintii în tâmplesle încărunțite ale bărbatului; el se ridică pe ruinele vieții, flamură a amintirii peste «tot ce a fost». În perspectiva timpului, viața devine *istorie* și formele vii ale vieții sunt străbătute de un elan ce urcă din adânc «ca seva în stejari».

Ci de unde vine teama și grija? Din conștiința că în dosul panoramei vieții se întinde implacabil timpul; că toate se înneacă în apa turbure a timpului; că nimic nu rezistă scurgerii necurmate a timpului, că totul este timp și fără timp nimic nu există. Așa precum în natură toate încolțesc, cresc, înfloresc și mor, pentru ca din cenușa fostei vieți, procesul s'o ia dela început în nesfârșită și ireversibilă scurgere, tot astfel sâmburele vieții omenești trece în eterna palingenesie, veșnic vie, niciodată aceeași. Dar dacă despre codru s'a putut spune: «împărat slăvit e codrul», ce se poate spune despre omul individual, a cărui existență este precară? Dacă omul ar trăi ca stejarul numai viața codrului, adică a speciei, și n'ar avea conștiința individualității sale, n'ar exista

nici durerea, nici teama. Dar trăind intens conștiința de sine și numai instinctiv pe cea de speță, omul este nefericit. De aceea singura lui liniște îi vine din anihilarea conștiinței individualității și confundarea lui în Marele Tot. Nirvana sau eroismul sfinților sunt singurele căi spre împăcarea ultimă. Dacă râurile și-ar întoarce apele spre matcă, ce ar deveni marea?

Astfel că faptul că totul ne apare ca o scurgere spre moarte, spre neant, ne dă sentimentul că suntem trecători, de o parte; iar de alta, faptul că timpul este ireversibil și că el poate fi trăit autentic sau neautentic, că deci, în orice clipă ne-ar surprinde sfârșitul, niciodată nu vom putea avea certitudinea că am trăit autentic, deoarece el nu ne dă niciodată răgaz să alegem și să dispunem de noi, ci ne târăște, ia naștere teama sfârșitului, teama de moarte. Se mai adaugă la acestea faptul incontestabil că în fața morții suntem completamente singuri, și lumea în care am trăit nu ne poate fi de niciun folos și de niciun sprijin. Iar dacă ne gândim că prin însăși structura conștiinței, omul trăiește în funcție de viitor, este adică o permanentă așteptare a unor forme ascunse undeva în cutele timpului viitor, care, se pare, că niciodată nu vor deveni aieva, înțelegem de ce teama de a muri este echivalentul afectiv al conștiinței de a fi trăit fără folos și neautentic, al conștiinței că din tot ce gândul a îndrăznit și visul a făurit, timpul a îngăduit a fi numai ceea ce el a permis. Nu există om care să nu dorească a lua viața dela început, dar de sigur în alte condiții și în alte forme, în alte cadre temporale, adică experiența vieții devine astfel *conștiința vieții care ar fi trebuit să fie, dar n'a fost, forma ideală și abstractă a timpului nerealizat încă*. Va veni vreodată timpul acela? Iată grija și teama cea mai din adânc a sufletului omenesc.

Ci pentru risipirea ei, singură munca, activitatea și mișcarea, este singurul remediu, căci la fel cu conștiința ea este consubstanțială cu timpul.

Prin muncă se introduse în univers a patra dimensiune — timpul —, acesta fiind forma specifică sub care apărură faptele de conștiință, iar prin timp și prin trăirea timpului luă ființă întreaga ordine a muncii, creind cultura și civilizația. Căci dacă *timpul obiectiv*, timpul cosmic, dacă se poate spune așa, timpul pare a fi succesiunea uniformă și neschimbată a mișcărilor materiei

în univers și care poate fi considerat ca forma spațială a vitezei și mișcării și deci apreciat cantitativ, *timpul subiectiv*, timpul psihic, deveni a patra dimensiune a universului, forma specifică a spiritului, valorificarea calitativă a existenței. Timpul fu, în creațiune, locul geometric al faptelor de conștiință (termenul e impropriu), iar conștiința, factorul prin care ordinea imuabilă a creațiunii căpătă sens și finalitate. Timpul este forma abstractă și ideală a finalității cosmice, iar conștiința forma lui subiectivă. « Trăirea » timpului este semnificația ultimă a conștiinței, timpul devenind astfel substanța însăși a faptelor de conștiință. Iar prin perspectiva pe care o dă vieții însăși, căci timpul este singura ei dimensiune, *conștiința-tip* devine *conștiința-muncă* , munca devenind ritm și cadență în trăirea armonioasă și deplină a timpului. Căci dacă timpul este finalitate, trăirea lui nu poate fi un act gratuit, o contemplație pură, ci forma ontologică prin care vieța își fixează și își caută țintele ei finale.

Considerând prin urmare conștiința ca factorul prin care întreaga creațiune capătă un sens și o finalitate, iar timpul forma abstractă și ideală a acestei finalități, munca devine criteriu regulativ al trăirii timpului, ea introducând în mersul finalității ritmul și armonia. Prin muncă, finalitatea cosmică dobândește ritm și cadență, iar viața transcende materia, desvăluind sensul spiritual al existenței. Dela firul de iarbă și până la marile sisteme planetare, dela foraminifere și până la om, iar dela acesta și până la Dumnezeu însuși, lucrul, activitatea, este, de fapt, elementul în viața esențială a lumii.

Iată temeurile, oarecum filosofice, și corelațiile în care stau noțiunea de muncă și ideea de timp și cu faptul primar al conștiinței.

Rămâne să considerăm acest trinom în variatele aspecte pe care le îmbracă determinând structura însăși a vieții individuale și sociale, creând cu alte cuvinte cultura și civilizația.

Fără a face vreo apropiere între munca, socotită în marxism « Cantitate de timp », determinând valoarea mărfii prin « cantitatea de timp » încorporată în producerea acelei mărfi (este de altfel o *contradictio in adiecto*), munca, activitatea, lucrul, este forma specifică a « trăirii » timpului. Se poate spune deci că, timpul, înainte de a fi un criteriu cantitativ al determinării valorii pro-

ducțiunii, este un criteriu *calitativ*, o valorificare esențială, derivând din corelația: conștiință-timp, iar nu din aceea: marfă-timp. Iar această constatare îmi pare deosebit de importantă, căci ea valorează cât schimbarea fundamentelor unei întregi civilizații și culturi. Căci, considerând cultura și civilizația ca formele concrete ale dinamismului lăuntric al conștiinței, sub aspectul său spiritual, iar munca, modalitatea existențială sub care timpul se încorporează în ordinea civilizației și culturii, putem ușor înțelege că întreagă această ordine își trage temeiul și caracterul din poziția pe care conștiința — sau mai bine zis spiritul — o are față de problema timpului. A găsi timpului un corespondent și poate chiar mai mult, o valoare și un coeficient de umanizare; a umple forma goală a timpului ca un conținut psihic, a-l încărca de semnificații spirituale, a da, cu alte cuvinte, un sens și o finalitate scurgerii uniforme și abstracte a timpului, este de fapt problema centrală a conștiinței umane și cadrul însuși al destinului uman. Timpul este elementul inexorabil și inevitabil al vieții. Ce să facă omul cu timpul, cum să-l câștige sau cum să-l piardă, este preocuparea centrală și întreaga teleologie a conștiinței. Iar această preocupare generală și specifică genului uman îmbracă formele infinite ale muncii. Munca în înțelesul larg de activitate și încă și mai larg de mișcare cu sens, de ritmare și ordonare a timpului în formele concrete ale vieții, de incorporare a lui în formele culturii și civilizației, este expresia, simbolul acestei preocupări centrale a conștiinței. Este în fond un sistem de mișcări și opriri, căruia dezbrăcate de sensul lor utilitar și economic și privity în semnificația lor gratuită, le descoperim caracterul oarecum « magic », fiind pur și simplu semne și simboluri de sublimare a timpului, de convertire a acestuia în funcții și valori spirituale.

În felul acesta se poate afirma că fiecare ins are formula lui magică, proprie, de convertire a timpului în formele psihice și sociale ale vieții. Iar din această afirmație se poate trage concluzia, deosebit de importantă pentru însăși problematica civilizației umane, că cu cât omul găsește forme superioare și variate de convertire a timpului în formele vii ale vieții individuale și sociale, cu atât nivelul însuși al culturii și civilizației urcă. Cu cât formele muncii se schimbă, cu atât noi modalități de trăire a timpului se ivesc, schimbând și fundamentele culturii și civili-

zației. Se poate deci afirma că există o corelație strânsă între formele culturii în general și trăirea timpului. Că, prin urmare, eroarea pozitivismului, care credea într'un progres indefinit și continuu al civilizației, venea din ignorarea acestei corelații, care ea determină și forma și înălțimea culturii, cum și așa numitele epoci și faze ale civilizației. Iar privită pe latura personalității umane, această corelație determină și formele personalității creatoare, geniul fiind formula cea mai înaltă de trăire și deci, de convertire a timpului în valori și funcții psihice și sociale. Căutând apoi sensul etic și metafizic al culturii, înțelegem de ce s'a zis că prin cultură omul se salvează din timp și piericiune, « transcende » istoria, se mântue chiar, învingând temporalul și efemerul. Cultura nu este altceva decât drumul întoarcerii omului în armonia din care s'a fost rupt.

Istoria culturii — înțelegând prin aceasta toate formele trecute ale vieții — poate fi privită — în măsura în care istoria are un sens — ca formele pe care le-a îmbrăcat vieța omenirii, în fuga ei de timp și năzuința spre absolut. A atinge absolutul, a găsi permanentul și imuabilul, a afla puritatea și nestrucăciosul, este setea nepotolită a sufletului omenesc. Nu este spaimă mai mare și învierșunare mai profundă și organică, decât cea împotriva scurgerii nestăvilite a timpului și decăderii incontinue a formelor vieții. A opri timpul în loc, a-l ține în puterea și voia ta, a putea spune ca Faust: *clipă rămâi*, este condiția esențială a « fericirii » omului pe pământ și adevăratul izvor de putere în căderea înfiinită a formelor și în năruirea incomensurabilă a timpului:

« O temps, suspend ton vol et vous, heures propices,
Suspendez votre cours

« Laissez-nous savourez les rapides délices
Des plus beaux de nos jours.

.....
« L'homme n'a point de port, le temps n'a point de rive,
Il coule, et nous passons ».

(Le lac, Lamartine)

A-l opri în loc în clipele de fericire sau a-l face să sboare ca fulgerul în clipele de durere; a găsi, cu alte cuvinte, un mijloc de *dominare* a timpului, este condiția esențială a omului în toată

întinderea spiritualității sale. Prezența incomodă a timpului, decalajul continuu dintre el și aspirațiile spiritului uman, sunt izvorul permanent și inevitabil al nefericirii omului în lume. Căci, fără a adera la pesimismul integral al lui Schopenhauer și a considera că fundamentul existenței fiind «voința de a fi», iar aceasta închi-zând în sine un permanent «efort», devine un permanent izvor de «durere» și de suferință, încât fundamentul vieții însăși este «durerea și suferința», cred că toată durerea și suferința din lume, toată tristețea și melancolia, toată amărăciunea și dezolarea nu vin, decât din conștiința că toate câte sunt ale noastre pier, că nimic nu rezistă timpului, că «nu e vremea sub om, ci bietul om sub vremi». Imaginea lui Saturn care-și înghite copiii este icoana impecabilă, care străjuește fruntariile vieții umane în univers. Alături de această icoană și pe linia aceluiași simțământ, gândul omului n'a articulat cuvinte mai triste și mai grele decât cele ale Eclesiastului: «Nil novi sub sole». Oricât de îndrăzneți ne ridicăm spre soare, oricât de avântat ne este cugetul și oricât de temerară ambiția, *toate cad*, ci singur Eclesiastul rămâne: «Deșertăciunea deșertăciunilor, toate sunt deșertăciune», iată cuvintele care exprimă pedala inimii omenești.

Ci singură munca, activitatea, lucrarea, este alinătoarea acestei conștiințe. Prin muncă ne izbăvim de toată apăsarea timpului, prin muncă ne ridicăm vertical în fața lui — stăvilar și zăpor în scurgerea nestăvilită a timpului. Munca e singura noastră ancoră în oceanul vremii, și atât *durăm* în nestatornicia ei, cât, prin muncă, rezistăm. Căci a dura, nu înseamnă altceva, decât a converti timpul în echivalentele muncii și a crea ordinea valorilor, cultura și civilizația. Iar a munci, înseamnă a introduce în timp ritmul și armonia, cadența și ordinea, cauzalitatea și finitul, într'un cuvânt: *rațiunea*. Și rațiunea într'acestea stă: să pună ritm și armonie în haos, să găsească limite infinitului, să institue o ordine, dând sens și finalitate vieții în univers.

Este adevărat că munca, activitatea, se aplică materiei, adică spațiului, că prin urmare ar exista o conaturalitate a facultății noastre de cunoaștere cu structura extensivă a lumii exterioare. Există totuși un primat al temporalului asupra spațiului, în sensul că viața definindu-se prin «actualitate» (Fericitul Augustin spune că actualitatea este dimensiunea proprie a sufletului), ea fiind o continuitate

trăită, deci însumare de timp, semnificare a timpului, timpul uman devine reflexul Actului pur. Cum însă materia nu ne este dată în mod absolut, ci noi o avem sub forma definită de Aristotel de *δύναμις* (puissance), posibilitatea de devenire, iar acțiunea pe care noi i-o aplicăm îi este oarecum exterioară, natura și finalitatea ei venind din natura și finalitatea spiritului, care el este cauza finală și eficientă a activității noastre, urmează că munca este de esență spirituală și ea îmbracă forma timpului, care este dimensiunea proprie a spiritului. Astfel că Bergson are dreptate când vorbește de o « consubstanțialitate a spiritului cu timpul » real cosmologic. Mai mult decât de spațiu, destinul omului este legat de timp. Spațiul e oarecum biologic, încărcat, parcă, cu funcții și semnificații inferior umane, rămânând în domeniul vieții animale și vegetative. El e condiția materială a vieții, coordonată concretă, forma stabilă în care efemerul se îmbracă. Conștiința spațială a vieții e oarecum transitorie și precară. Formele spațiale ale vieții sunt tranziente și pieritoare. Ci singur timpul domină și rămâne. El străbate toate formele pe care vieța le îmbracă și, fără ideea de timp, vieța nu e posibilă. Dacă neantul e conceputibil, vieța și universul pot exista fără spațiu, dar fără timp nu. Singur timpul măsoară infinitul și veșnicia. De spațiu ne putem deslipi și până la un punct, el ne este povară și piedică în aspirația cea mai din adânc a ființei noastre de a ne uni cu absolutul; dar timpul este invincibil. Este atât de adânc înfipt în conștiința noastră, ne simțim atât de indisolubil legați de natura lui, încât sentimentul fundamental al vieții noastre este acela, că suntem jucării în mâinile timpului. « Nu aduce anul ce aduce ceasul » este expresia cea mai proprie a simțământului nostru de dependență față de timp. Nu timpul e o dimensiune a spațiului, ci spațiul e o funcție a timpului. Căci dacă timpul este forma tipică a faptelor de conștiință, deci, dacă succesiunea e de natura faptelor psihice, spațialitatea nu mai poate fi o formă apriorică a conștiinței, ci o condiție secundară a realizării timpului. Timpul este aprioric, căci e forma însăși a spiritului; spațiul nu e aprioric, ci el este una din formele pe care le îmbracă timpul în măsurarea infinitului. Spațiul nu face decât să tonifice trăirea propriu zisă a timpului, integrându-l în spectacolul extensiv al existenței. Tehnica vieții sufletești este însă tehnica trăirii timpului.

Timpul este inextricabil legat de muncă și efort. Atâta timp « trăim », câtă muncă realizăm. Diferențierea între culturi vine din forma în care este trăit timpul. Una este forma trăirii timpului în cultura și civilizația chineză și indiană, de pildă; alta în cea egipteană; alta în cea europeană. Iar în interiorul aceleiași culturi, diferențele de nivel și evoluția ascendentă sau disoluția ei este în funcție de intensitate cu care este trăit timpul. Sunt forme active și forme pasive; unele care lăncezesc, altele impetuoase și avântate.

În ce privește pe individ, psihologia individuală a stabilit relativitatea conștiinței timpului pe vârste, pe sexe, pe medii, pe rase, pe culturi. « Conștiința timpului se structurează după orizontul vieții de relațiune, sau după câmpul culturii în care omul trăiește » (C. Rădulescu-Motru, *Noi cercetări asupra timpului*. Anale de Psihologie, p. 3).

Elementul esențial în formarea conștiinței timpului este munca, activitatea, mișcarea și modalitățile sale de înfăptuire. Ritmul în care activitatea se desfășoară este elementul subiacent al timpului; iar acest ritm nu se poate înțelege decât analizându-l în raport cu structura psiho-fizică a individului, cu viața de relație a acestuia, cu intensitatea și complexitatea vieții sociale în care se află, cu supra-structura ideologică a acesteia și cu rezistența materialului în care se realizează. Astfel: este ritmul viu și accentuat? Este și prezența timpului vie, activă, intensă. Este ritmul încet, lent? Este și conștiința lăncedă și pasivă. Ceea ce psihologia numește gradele conștiinței, sunt în fond gradele de intensitate a timpului, care variază după ritmul activității. De aci corelația dintre oboseală, extenuare, intoxicație, somn, ca fapte fiziologice și gradele conștiinței. Timpul filosofic, adică ritmul accelerat sau lent în care se face arderea animală, declanșând o anumită cantitate de energie fizică și psihică, face conștiința să accelereze sau să domolească ritmul și intensitatea timpului psihic. În somn, conștiința evadează din timp și deci din ritm și activitate. În somnul fără vise, evadarea este completă, detașându-se de legătura cu ritmul fiziologic pur. Memoria este tehnica fixării timpului în raporturi și echivalente psihice și identice, cu corespondență obiectivă în lumea externă a faptelor sau în cea internă a ideilor și sentimentelor. Dacă omul ar fi fost lipsit de memorie, timpul n'ar exista. Acolo unde instinctul ține loc de memorie, sau memo-

ria este rudimentară, sau este degradată, timpul este neorganizat. Evoluția psihică a copilului este în funcție de organizarea timpului, în care memoria este factorul central.

Uitarea, la rândul ei, este dezorganizarea timpului psihic sau, cu alți termeni, punerea în libertate a timpului încarcerat în reprezentări, concepte și raționamente. Ramolismul și boalele memoriei nu fac decât să distrugă formele stabile ale timpului organizat de memorie.

În ceea ce privește pe popoare, tradiția este memoria lor.

Ceea ce însă dă timpului abstract, acestei canavale pe care se înșiră clipele vieții dându-ne sentimentul duratei și haecității, valoarea unui element primordial al existenței umane, este tonalitatea afectivă în care se îmbracă simțirea timpului. Din acest punct de vedere, simțirea vulgară a timpului are un caracter mixt. Nu știm precis dacă timpul există obiectiv și absolut — ceea ce ne spune știința și filosofia în acest domeniu, sunt ipoteze și concepte operatorii — sau este o creație a conștiinței, este adică, de natură subiectivă. Ceea ce putem constata în mod indubitabil este, în mare măsură, dependența conștiinței față de timp. Deși conștiința este faptul primordial al existenței umane, iar timpul se pare că nu apare decât pentru că există o conștiință care îl măsoară și-l trăește, totuși timpul se opune conștiinței, pentru că el este însăși forma în care se succed faptele de conștiință. Succesiunea fiind de natura conștiinței, timpul i se opune ca o ordine ireversibilă și fatală. El opune o rezistență, care ea dă vivacitatea și profunzimea simțirii timpului, așa cum rezistența aramei din cablurile electrice dă electricității posibilitatea să facă, din sârma incandescentă, izvor de lumină, de grade și intensități variate. Timpul se opune conștiinței așa cum forma se opune conținutului.

Din opoziția aceasta originară, naște sentimentul deprimant al dominării timpului. Simțirea timpului nu este un fapt elementar al conștiinței; ea se precizează în raport cu faptul global al vieții de relație și în funcție de rezistențele pe care natura vieții și condițiile în care ea se desfășoară, le opun impulsului voluntar și afectiv al conștiinței. Din complexul acesta însă, se degajează, ca o simțire comună tuturor indivizilor și chiar popoarelor, sentimentul că timpul ne depășește, că el stă oarecum deasupra noastră și ne domină. De aceea nu este străină de conștiința umană o

anumită suspiciune și ipocrizie față de timp. De altfel două sunt atitudinile pe care omul le-a luat în fața vieții; iar acestea au fost determinate de atitudinea în fața timpului: unii îl acceptă în implacabila lui dominare,— aceștia sunt pasivii, contemplativii, fataliștii, pesimiștii; alții îl înfruntă activi, căutând să-l supună, să-l facă prizonier, căci a-l nimici nu este posibil. A nimici timpul, de altfel, înseamnă a nimici însăși conștiința, ceea ce fac desperații și sinucigașii. O! și câte sunt formele în care omul încearcă distrugerea timpului! Pentru toți oamenii care nu sunt integrați într-o activitate ritmică și continuă a muncii creatoare; pentru toți cei ce dispun de prea mulț « timp liber »; pentru cei expuși « spleenului »; pentru toate formele urâtului și lenei, sentimentul dominant al vieții este *groaza de timp*. Cartoforul, bețivul, morfomanul, jucătorul de zar, clevetitorul, etc., ca să nu vorbim, decât de formele decăzute ale conștiinței timpului, sunt oameni pentru care durata timpului este un chin. Când jucătorul de cărți se abandonează jocului și pradă unei pasiuni deslănțuite, uită cu totul de sine și de timp, el nu face decât să dea trăirii timpului cea mai intensă formă. Intocmai ca o torță aprinsă, el arde rezistențele timpului, dând vieții o combustie intensă, prin transmutarea sentimentului vital din prezent, în viitor. El trăiește cu anticipare viitorul, neputând nimici prezentul. Nicăeri ca în viața pasiunilor nu se poate vedea mai clar substanța temporală a conștiinței. Echilibrul omului stă, însă, în puterea de organizare ritmică a timpului, făcând din el un aliat. E ceea ce caracterizează pe oamenii și culturile active, optimiste.

Dar pe cât este uneori de neînvinș, rezistând la toate tentativele conștiinței de a-l nimici, pe atât alteori fuge. « Fugit irreparabile tempus », scria poetul latin Ovidiu și aceasta este cealaltă față a simțirii timpului. « Eheu, fugaces labuntur anii », exclamă același autor al « Triste-lor », și de sentimentul acesta nimeni nu scapă. Chiar dacă nu ar avea vreo legătură cu natura obiectivă a timpului, el domină conștiința umană și-i determină caracterul și viața. De aceea, sensul ultim al oricărei culturi este convertirea timpului în echivalente spirituale, în formele organizate ale vieții. Toate semnele și simboalele de care uzează o cultură, cum este scrierea și artele plastice, sau gustul și cadența pentru artele ritmice, nu sunt decât mijloace de stăpânire a timpului care fuge.

Aceasta în zona oarecum metafizică a trăirii timpului.

În zonele inferioare însă, acolo unde domină formele prozaice ale muncii, în ceea ce am putea numi « lupta corp la corp » cu timpul, conștiința îmbracă diferite modalități și spiritul inventează tehnici variate, cu care dă timpului soluții și scopuri limitate și concrete.

Încât, unitari în simțământul comun al implacabilei dominațiuni a timpului — de aci problema nemuririi, comună tuturor popoarelor — oamenii se diferențiază în modalitatea și tehnica trăirii timpului concret.

În aceste zone și pe acest plan al vieții, timpul este inextricabil împletit cu conștiința ca fapt primar al vieții și cu munca, sau activitatea în înțeles larg, ca tehnică a trăirii conștiente a timpului.

În chipul acesta se înțelege de ce timpul devine problema centrală a culturilor în Filosofia Culturii, iar în tipologia popoarelor și indivizilor, el poate duce la constatări și orientări deosebit de importante.

ȘTEFAN CÂRSTOIU

COMEDIILE LUI CARAGIALE

I

Privitor la comediile lui Caragiale, opinia critică a trecut printr'un joc de balanță; unii le-au respins, ca fiind de o totală neaderență la românism, din motive extra-estetice. Istoria literară și-a rezervat plăcerea să-i treacă printre « detractori »; detractori, fiindcă au suprapus planurile de judecată, acoperind planul artistic prin planul pragmatic; detractori, fiindcă au divulgat opiniei publice pe scriitor, privit ca un vrăjmaș și ponegriitor al neamului și familiei; procesul se aseamănă, în parte, cu procesul, din fericire la noi numai retoric, făcut lui Flaubert și Baudelaire, care ar fi ultragiat o sacră morală publică. Lotul acestor detractori, fără să fi fost de rea credință, era copleșit de rea competență în materie de artă. În fruntea lor au rămas Dimitrie Sturdza și Hasdeu (deși alții mai mărunți au exprimat același punct de vedere). Tuturora, în bloc, și cu anticipație (pentru Hasdeu și Sturdza) le-a răspuns în principiu Titu Maiorescu, prin *Comediile d-lui Caragiale* (1886). Educați la teatrul de marionete al lui Alecsandri, bunii patrioți indignați, de altfel ca și Heliade și ca Alecsandri însuși, socoteau teatrul o școală de educație națională, civică, de bune maniere și de limbaj distins. Ca mai totdeauna, Maiorescu n'a lăsat să-i scape ocazia și, luând ca pretext comediile lui Caragiale, a formulat teoria cōntemplației estetice, a « emoției impersonale » și a « ficțiunii absolute », după estetica lui Schopenhauer; totodată, a rezolvat teoretic și problema raportului dintre morală și artă (după același izvor metafizic); și, ca mai totdeauna, Maiorescu s'a mărginit să stabilească unele principii generale, lăsând operația critică pe seama timpului, adică pe seama progresului artistic, în spiritul public, pe care îl vedea cucerit de ideile lui disociative, între valoarea artistică și alte

valori; pe la 1880, Maiorescu văzând că « se face mai bine », adică spiritul general al criticii lui triumfă, își dă demisia voluntar din critica culturală. Tot ce-a urmat, ca activitate critică literară, până la finele manifestărilor lui, chiar și studiul despre Eminescu (cel mai important studiu critic al lui) a fost totuși o aplicație schematică, succintă, a câtorva idei estetice, la opera literară. Dar să fim drepti și să nu cădem robi împărțirilor prea categorice și într'un fel artificiale. Maiorescu a fost totdeauna și laolaltă critic cultural, estetician și critic literar. Adică a vădit o structură compusă, din capul locului, pe care n'a desmințit-o și n'a depășit-o. Studiul lui despre *Poezia română* (1867) sau *Asupra poeziei populare* (1867) sau *Direcția nouă* (1872), toate înainte de 1880, când își fixează el însuși pragul unei prime acțiuni critice, nu sunt numai critică culturală și îndrumare estetică, ci toate laolaltă, și virulentă polemică; și dacă, după această dată, se pare că directiva generală cedează locul analizei critice individuale — este mai mult o impresie de grupare istorică a articolelor lui, care alcătuiesc al treilea volum de *Critice*, unde se află cele mai multe studii și recenzii (Eminescu, Goga, Sadoveanu, Popovici-Bănățeanu, Victor Vlad Delamarina, etc.); că nici după această dată Maiorescu n'a încetat să practice și critica generală — stau dovadă studiul despre Caragiale, apoi *Poeți și critici*, *Oratori*, *retori și limbuți*, *Literatura română și străinătatea* (cu falsa teorie a « romanului poporan ») sau polemica răspuns la discursul de recepție al lui Duiliu Zamfirescu, întru apărarea poeziei populare.

Cum spuneam, Maiorescu exprimă o anume structură critică, o etapă a criticii noastre estetice, iar împărțirea ca și matematică a operei lui, în perioade distincte, este o împărțire arbitrară, incompletă și vătămătoare unității lui spirituale. Disociind planurile (estetic, politic, etic) în articolul despre Caragiale, Maiorescu formulează și un ferm contur de valoare al comediilor: « Căci adevărata literatură cu feluritele ei produceri se poate asemena unei păduri naturale cu feluritele ei plante. Sunt și copaci mari în pădure, este și tufiș, sunt și flori, sunt și simple fire de iarbă. Toate împreună alcătuiesc pădurea, fiecare 'n felul său trăiește și înveselește ochiul privitorului; numai să fie plantă adevărată, cu rădăcina în pământ sănătos, iar nu imitație în tinichea vopsită

cum se pune pe unele case din oraş. Comediile d-lui Caragiale, după părerea noastră, sunt plante adevărate, fie tufiş, fie fire de iarbă, şi dacă au viaţa lor organică, vor avea şi puterea de a trăi.»

Conjugată cu orientarea esteticianului, cu planul spiritului contemplativ, intuiţia criticului răzbate şi 'n acest studiu mai mult teoretic. Dezorientarea, în privinţa perioadelor criticei maioresciene, porneşte dintr'o prea categorică despărţire a activităţii lui, afirmată chiar de el; dar dacă Maiorescu ar fi fost un estetician pur, acţiunea lui ar fi rămas teoretică, ar fi murit poate între filele *Convorbirilor* şi ale *Criticelor*, şi n'ar fi fecundat cultura română şi critica estetică, posterioară lui.

Polemist, filolog, jurist, estetician, critic cultural şi critic literar, orator şi memorialist — Titu Maiorescu a fost de toate alternativ şi concomitent, a însumat structural toate aceste feţe; şi-a divizat spiritul în sectoare aparente, numai din nevoia practică de a se manifesta mai apăsător, când într'o direcţie, când în alta. Critica lui are un sens pedagogic, în cronologia articolelor, fiindcă se coboară, după împrejurări şi tactica lor, la un domeniu sau altul; dar criticul Maiorescu, ceea ce esenţial rămâne în cultura română, dacă-şi dislocă aparent structura, nu şi-o distramă. Critica lui este doar embrionară, schematică, *infuză* aş spune, în mod mai potrivit, în orice zonă se manifestă. Sentimentul că Maiorescu s'a comprimat e mai valabil pentru critic decât pentru filosof, cum ne făcea să înţelegem cândva d. Ion Petrovici. În filosofie, eclecticismul duce la profesorat strălucit, cum l-a dus şi pe Maiorescu; în critică, eclecticismul înseamnă rază de lungă bătaie a spiritului critic şi varietate a gustului. Creaţia filosofică este monovalentă, creaţia critică e plurivalentă. Şi plurivalenţa critică maioresciană e o realitate, oricât ar fi embrionară; ea l-a dus la înţelegerea lui Eminescu, Creangă, Caragiale, iar uneori l-a dus la însăşi contrazicerea ideilor lui, categoric afirmate altădată, privitor la sentimentul patriotic în poezie, când a elogiat poezia lui Goga, în realizarea ei estetică. Numai în roman, Maiorescu n'a putut depăşi romantismul, şi rezistenţa lui faţă de trinitatea Flaubert-Balzac-Zola (vezi evocarea lui Leon Negruzzi), ca şi falsa teorie a « romanului poporan » (din *Literatura română şi străinătatea*) confirmă limitele unui gust critic, pe care le maschează cu teorii ingenioase, dar neîntemeiate.

S'ar părea că ne-am abătut prea mult dela obiectul cercetării de față, vorbind mai mult de Maiorescu decât de Caragiale. Și totuși socotim că ocolul nostru merge și spre inima lui Caragiale, pe care, dacă nu-l impunea gustul criticului, într'o epocă de coaliție a « detractorilor », n'am fi ajuns să-l asimilăm în spiritul public, nici astăzi. Inmulțindu-se criticii, după Maiorescu, s'au înmulțit și rezistențele, dar și adeziunile față de opera lui Caragiale. Descinzând din maiorescianism, d. Mihail Dragomirescu a dezvoltat ideile din studiul maestrului; într'o serie de cronici dramatice (1904) a specificat valoarea de creație a comediilor *O noapte furtunoasă* și *O scrisoare pierdută*, adăogând noi nuanțe, amplificând punctul de vedere maiorescian, cu fermitate și entuziasm, cu clar-vedere și măsură chiar; zicem cu măsură, căci tot d. Dragomirescu (ale cărui merite sunt necontestate, în valorificarea comediilor) mai târziu s'a aventurat într'o falsă ierarhizare, scoțând dintr'o observație interesantă, dreaptă (obiectivitatea satiricului, perfecția tehnică a intrigii) o congestionată imagine critică, pe planul comediei universale, a operei caragialiene. Reluată de d. Scarlat Struțeanu, într'o teză de doctorat, teoria « comicalului pur » a fost congestionată la pătrat; și, firesc, a trebuit să se dezumfle.

De fapt, d. Dragomirescu s'a aprins nu de o intuiție critică, ci de o idee didactică scumpă clasificărilor sale, de puritatea genului; dintr'o observație de poetică s'a ajuns la o falsă ierarhizare. Apărat în contra sa însuși, d. Dragomirescu trebuie întors la punctul de vedere din 1904, când iată cum ierarhiza creația caragialiană:

« Trebuie însă să facem o concesiune acelor care nu împărtășesc judecata mea prea absolută. Personajele lui Caragiale, cu toată adâncimea, cu tot relieful și incizivitatea lor, nu prea au volum. Sufletul lor întreg, adevărat, caracteristic este redus la puține elemente: n'au bogăția intelectuală și sentimentală a unui Falstaff, a unui Tartuffe sau Alceste, nici bogăția imaginativă sau lirismul cald și grațios, ce descoperim în comediile lui Aristofan. Dar și aci avem o consolare. Cellini nu e Michel Angelo, dar e Cellini; Venus dela Melos n'a putut întuneca grația statuetelor dela Tanagra, nici tablourile lui Rafael, picturile umile — « les

magots » — ale micilor Olandezi ! » (*Critica dramatică*, pag. 169—170).

* * *

Jocul de balanță al opiniei critice, între detractori și admiratori, nu se reduce la acest moment; este, cu siguranță, cel mai acut, ba chiar *momentul originar* al disputei, în jurul valorii și semnificației operei caragialiene. Ținem să precizăm că aci nu refacem propriu zis un istoric al « detractorilor » și admiratorilor lui Caragiale. Pe cel dintâi l-a făcut, într'o excelentă trecere 'n revistă, în care a luat și atitudinea justă, d. Șerban Cioculescu (*Rev. Fundațiilor Regale*, Oct. și Noemvrie 1935); pe cel de-al doilea nu-l înjghebăm ca pe-o simetrie formală; din ceea ce am numit « jocul de balanță al opiniei critice » în jurul comediilor lui Caragiale — vom scoate în evidență numai câteva orientări pur critice, negative și pozitive, pentru a ne apropia, dând ce de drept se cuvine fiecărui critic caragialian, de însăși esența studiului nostru. Din aceleași motive nu ne ocupăm de toți detractorii (sunt radiografați în cele două studii ale d-lui Șerban Cioculescu), ci ne vom opri numai la acele afirmații, nuanțe și concluzii critice, care-au alcătuit jocul de balanță amintit, până acum; din cumpănirea lor vom reține ce este de reținut și vom combate ceea ce ar putea să abată, într'o măsură oarecare, însuși punctul de plecare, analiza și concluziile noastre. Dacă timpul dă perspectivă valorilor literare, tot el dă și perspectiva erorilor critice ale trecutului, ca și a valorificărilor critice viitoare. Nu e cu totul neinteresant să urmărim și alte momente ale opiniei critice, exercitată asupra marelui comic. Este foarte util de remarcat că toți criticii, detractori sau numai negatori și admiratori ai lui Caragiale, se pot dela sine grupa în două categorii: ideologi mai obișnuiți cu speculația și dialectica socială sau mai sentimentali, progresiști sau de formație liberală, și criticii de filiație maioresciană, manifestându-se pe planul estetic; și chiar un anti-liberalist, ca d. N. Davidescu, cel din urmă detractor, este, fără să vrea, un ocluiitor cu arme luate din arsenalul liberal, o bună parte din obiecțiile sale folosind vechi și uzate cartușe. Pe măsură ce înaintăm în rezistențele ideologice, critice sau numai sentimentale, ne vine mai greu să întrebuițăm cuvântul detractor; el se

potrivește mai mult momentului originar al disputei și tristului episod Caion-Macedonsky.

D. Șerban Cioculescu a scos, pe bună dreptate, de sub opoziția expresiei pe Gherea și pe G. Ibrăileanu; fiindcă vom vorbi și de rezistența lor, ne îngăduim să dăm o absolutie generală.

Incepând cu Gherea până să ajungem la d. N. Davidescu, rezistențele criticii față de opera caragialiană sunt mai complexe; vechi fire, din cea dintâi fază, mai se împletesc și în obiecțiile ulterioare, mai îngroșate sau mai subțiri, dar se adaugă și minime sau capitale (cel puțin ar părea) rezerve critice. Căci dacă Gherea ar fi un detractor al lui Caragiale, n'ar fi cazul să-l socotim și detractorul lui Eminescu? Preferăm deci să îndulcim toate asperitățile și să ne păstrăm, pe cât cu putință, în domeniul criticii. Modul patriotic al fazei Sturdza-Hasdeu se modifică radical, chiar dacă rămânem în planul social; criticii caragialieni, de izvor ideologic, sunt niște diagnosticieni: pipăie racile sociale, prin opera comică studiată, divulgă inaderențe sau resentimente ale creatorului, față de societatea transpusă artistic și scenic, reducând la o față, sau numai *suprafață* structura comediilor. La drept vorbind toți ideologii, critici ai lui Caragiale, pun într'un fel sau altul problema inaderenței lui. Inaderență care se transformă într'o inaderență a criticii însăși, în raport cu structura artistică a comediilor; inaderență care vede numai tendința operei de artă, fără să-i vadă și realizarea. Se discută sau se combate *satira* caragialiană, fără să se adâncească expresia ei estetică. Crezând c'o salvează de ponosul satiric, d. Dragomirescu a născocit teoria «comicalului pur», adică a crezut c'o scoate din controversa ideologilor; în realitate i-a impus o controversă estetică, pe care opera n'o solicită. Dar să revenim la Gherea și la rezistențele lui, care sunt mai atenuate decât s'ar părea. Articolul lui (*Studii critice*, I, 1890) e alcătuit din mai multe părți, chiar dacă diagnoza socială îl preocupă în principiu. La început, Gherea reface critica maioresciană a societății post-pășoptiste, în stilul lui vorbit, de vervă prolixă, dar în spirit socialist; numai că, în opoziție cu Maiorescu, socoate niște ficțiuni drept realități; cetățeanul acoperă pe critic, cu o volubilitate de ziarist, tipică publicisticii socialiste. Pornind dela ideea că I. L. Caragiale e un *satiric*, reface, în stilul lui, satira în contra burgheziei post-pășoptiste. Dar studiul lui

Gherea, înaintea d-lui Dragomirescu, patru ani după al lui Maiorescu, schițează și o analiză critică a comediilor. Este destul de interesant s'o recapitulăm; trecem peste rezumatul prolix, al pieselor; Gherea era încă destul de aproape de ele, ca să le socotească asimilate deplin în spiritul public. Trecem și peste părțile de analiză fugară, găfăită parcă, peste entuziasmul lui cam naiv exprimat; ne oprim asupra câtorva observații esențiale. Cea dintâi se referă la schematismul personajelor; a doua la complexitatea psihologiei unora, socotind pe Zoița și pe Veta mai adânci, fiind mai umane; iar în cazul Vetei surprinde chiar o undă tragică, scoasă destul de precis în evidență.

Și să nu uităm că d. N. Iorga, în *Istoria literaturii române contemporane* (1935), a reluat observația lui Gherea, apăsând asupra-i cu exclusivitate și evaluând *O noapte furtunoasă* pe acest unghi de vedere. Însăși tehnica dramatică a comediilor se bucură de unele observații (ca despre rolul parantezelor, etc.). Incheind cu *D'ale carnavalului* fără să înțeleagă prea clar, nici pitorescul tipurilor, nici valoarea ei tehnică, farsă de rară ingeniozitate, dar preferând-o obișnuitelor vodeviluri franțuzești — Gherea scrie poate cel mai critic dintre studiile lui, mai bun decât acelea despre Eminescu și Coșbuc, iar după Maiorescu, face primul pas în *analiza critică* a comediilor.

Predica lui, spre sfârșit, ca și explicația sociologică dela început, sau rezervele lui despre « răsul cu poftă » al lui Caragiale, despre neparticiparea lui etică — sunt, la urma urmei, juxtapuse. Diagnostician social, Gherea își dă totuși seamă de valoarea de creație a dramaturgului, iar într'un loc (reminiscentă maioreșciană!) apără personajele comediilor de verism, de posibile identificări cu viața reală. Aș zice că în bună parte, Gherea gustă aci mai mult ca oriunde, în critica lui, pe un scriitor, că explicația sociologică e într'un fel excentrică studiului. Insistăm atâta asupra observațiilor lui, fiindcă de-aci au pornit alți critici, fie însușindu-și observațiile lui (în parte sau în total), fie accentuând pe latura sociologică, dând, mai mult decât Gherea uneori, valoare de diagnostic comediilor; continuatorii au supralicitat interpretarea socială gheristă chiar dacă, unii, nu i-au fost discipoli.

Un nou moment (1903) îl rezumă Pompiliu Eliade, critic disert, amabil, aș zice chiar amator, de fluentă expresie franceză și de

zonă mondenă; glosele lui merită să ne reție o clipă; dar după cum Gherea nu mai e un detractor, cum nu va fi nici Ibrăileanu, socotim și pe Eliade ca și pe toți ceilalți, un critic cu limitele și rezistențele lui; că ele țin și de gustul lui clasicizant și de liberalism, e prea adevărat; ceea ce nu-l poate îngloba totuși între detractori. Pompiliu Eliade reia câteva din observațiile lui Gherea; astfel, despre « lipsa de ideal » a lui Caragiale (văzută ca inadecvență la românism, la înfățișările superioare ale societății), despre « schematismul » psihologilor (care se agravează în lipsa, în creație artistică, a « niciunui caracter »); pe Eliade l-a amuzat, pare-se, vodevilistul, tehnicianul admirabil, din comedii (adică ceea ce a tras din Labiche). Cronicar superficial, caută « ceea ce este etern în *moravurile* noastre » și nu vede ce este etern în *caracterele* personajelor; dar cea mai apăsată și nouă rezistență a lui, față de comedii, este față de limbaj, adică de cel mai original aspect al creației caragialiene: « Piesele acestui autor nu trebuie judecate cu prea multă indulgență. Ele sunt sau aproape sunt, mici capod'opere în felul lor. Dacă le lipsește ceva, nu noi, contemporanii autorului, ne vom plânge: ci posteritatea, care va înțelege din ce în ce mai greu spiritul mușcător al celui ce le-a scris, finețea analizelor psihologice, *limbajul bizar pe care-l vorbesc personajele*. După cum observam altădată, Caragiale a avut nenorocirea de-a nu fi folosit subiecte de-o însemnătate mai durabilă, el a voit să ne zugrăvească *Românul mai curând decât omul, și nu tipul etern al Românului, ci Românul simili-civilizat dela sfârșitul veacului al XIX-lea, Românul de o anume condiție socială*. . . Păreră mea e că piesele lui nu vor dăinui îndelung, sau că, în tot cazul, vor avea în curând nevoie, ca să fie înțelese, de tot atâtea comentarii ca și clasicii greci și latini. Erudiția, această « bête noire » a autorului, îi va sufoca neapărat opera. Piesele nu ne vor mulțumi în ele însele. *Va trebui să ne adresăm jurnalelor și corespondențelor vremii ca să 'nțelegem starea de spirit a unui Ipingscu sau a unui Țupân Dumitrache*, — și, poate, nu vom afla nicăeri lămuriri foarte precise asupra *jargonului pe care-l folosesc*. . . ».

Sublinierile ne aparțin; mai puțin din liberalism și mai mult din limitele lui de critic monden, de profesor clasicizant, insensibil la expresia comediilor, Pompiliu Eliade opune aceste rezistențe capitale teatrului caragalian; căci ce înseamnă oare rezerva

despre « Românu! de o anume condiție socială » decât snobism franțuzit; ce înseamnă oare calificația: « Românu! mai curând decât omul, și nu tipul etern (?!) al Românu!ului » — decât tirania conceptului clasicist francez; și, în sfârșit, ce înseamnă oare disprețul pentru « jargonul pe care-l folosesc » decât o concepție livrescă, distinsă (tot din izvor clasicizant francez!) despre expresie? Eliade cerea lui Caragiale limbajul lui Racine, sau, ca să rămânem la comedia molierescă, limbajul din *Mizantropul!*

Poziția criticii d-lui E. Lovinescu, față de Caragiale, împletește rezervele lui Gherea cu ale lui Pompiliu Eliade. Nici d-sa nu e, de sigur, un detractor, în *Istoria civilizației române moderne*, vol. II (1925), unde descrie ideologia caragialiană, în cadrele junimismului și nici în articolele sale critice, anterioare sociologiei sale progresiste, liberalizante. Dar nu poziția sociologică a d-lui E. Lovinescu ne interesează aci; judecățile criticului despre Caragiale exprimă atâtea rezistențe, în fond, încât ele nu duc cu nimic mai departe interpretarea unei opere, dela T. Maiorescu, M. Dragomirescu, Gherea, Pompiliu Eliade; mai curând rezumă toate opiniile, și cele pozitive și cele negative, îngroșând pe cele din urmă, până la pretenția « revizuirii » unei valori literare; revizuirea este însă o revedere de opinii emise de criticii anteriori. În 1907, într'un agreabil dialog impresionist, d. E. Lovinescu, prin procedeele fațetelor mișcate caleidoscopic, de Agathon, Glykyon și Picrophonios, sugerează toate rezervele (1907-1908) lui Gherea și Pompiliu Eliade, pe care le va exprima categoric în articolul « revizionist » din 1913 (*Critice*, VI, ed. definitivă). În fond, diferențele sunt numai de ton, între cele două atitudini, cea dintâi cuprinzând toate obiecțiile, sub o formă atenuată. Procesul reia un punct scump al lui Eliade: limba comediilor: « Pentru a da viață acestor « tipuri », el a trebuit să-i facă să vorbească în felul lor, potrivit forma fondului, plâsmuind pe de-a-tregul o limbă specială, *inestetică și trivială* (sublinierea e a noastră) dar plină de realitate trăită, o limbă necunoscută literar până la dânsul. După cum Eminescu a adus o nouă limbă poetică, o armonie proprie, un număr de imagini și de expresii ce au intrat în rostirea poetică, tot așa și Caragiale a întrebunțat o limbă a sa, *monstruoasă*, dar plină de sevă, vie, o culegere de locuții ajunse

legendare, de glume curente; « caragializăm », astfel, fără voie, după cum eminescianizăm în expresia sentimentelor poetice ».

În aparență elogi mari, surprinzătoare; și mai aparent, o înțelegere esențială a limbajului caragialian; dar expresii ca « inestetică și trivială » sau « monstruoasă » anulează elogiile. D. E. Lovinescu, la fel cu Eliade, înțelege, prin expresivitatea limbajului, distincția lui; obiecție clasicizantă, ce i s'a adus și lui Molière, dela La Bruyère la Anatole France, de toate spiritele academice sau distinse, care dau limbajului un sens limitat, în expresie estetică. Critica d-lui Lovinescu e un adevărat punct de intersecție al adeziunilor și rezistențelor criticii noastre, la comedii; unele obiecții, ca lipsa sentimentului naturii, ca imoralitatea personajelor, ca reducerea lor la o formulă schematică sau lipsa de poezie feminină (într'un articol tot din 1915, despre *Psihologia feminină în literatura dramatică*) prefigurează unele puncte esențiale ale rechi-zitoriului dresat de d. N. Davidescu, după două decenii (1935); d. Davidescu înfățișează, de fapt, cel mai acut punct de intersecție al negațiilor, față de creația caragialiană. Afară de dialectica sa specioasă, se poate spune că n'a făcut altceva decât operă de statistician, strângând toate încriminările, dela Dimitrie Sturdza până în zilele noastre! De aceea, nici nu-l vom socoti ca un nou moment critic; incidentul, destul de recent, a fost analizat de diferiți apărători ai operei lui Caragiale, iar cine vrea să aibă un tablou complet al lui se va adresa excelentei analizei, istorice și critice, a d-lui Șerban Cioculescu, din studiul amintit.

Ne mai rămân de caracterizat două momente ale criticei, față de comedii; ele sunt ilustrate de G. Ibrăileanu și Paul Zarifopol. La Ibrăileanu însuși vom observa două momente, dacă nu contradicțoare, în tot cazul disociate.

Spuneam altădată că Ibrăileanu înfățișează ciudatul caz al unui intelectual animat de un dogmatism intransigent, sectar chiar, și al unui critic afectuos sau analitic, dezbărat de dogmatismul lui inițial; căci la început a fost un Ibrăileanu gherist și mai ales sterist (un dialectician al sociologiei poporaniste, pierdut în deliciile întortochiate ale pledoariei) și mai apoi un Ibrăileanu preocupat de valorile de artă, un analist în plan estetic și psihologic. Vom face parte dreaptă amândorura; vom disocia și noi planurile criticei lui caragialiene, dând ce se cuvine fiecăruia.

În *Spiritul critic* (1909), Ibrăileanu, sociolog militant, adică de filiație gheristă, desfășoară un tablou analitic al dialecticei pașap-tism-junimism, exclusiv în planul ideologic. Despărțind fenomenul estetic din organicitatea lui expresivă, în ideologie și realizare artistică, lasă deoparte ultima față, ocupându-se exclusiv de cea dintâi. Și, fără îndoială, că analiza sistematică, subtilă, împinsă până la epuizare, a junimismului ideologic, a *tendențelor* caragialiene — e magistral înlănțuită în capitolul ce-i consacră în *Spiritul critic*; numai că Ibrăileanu, diagnostician și propagandist sociolog, ajunge la rezultatul paradoxal de a mai întârzia asimilarea valorilor creatoare caragialiene. Mai mult decât Gherea, care făcuse un pas mai departe în analiza critică peste Maiorescu, Ibrăileanu nu face decât să ne întoarcă dincolo de Maiorescu; fără a fi cât de puțin un detractor, este un denunțator al reacționarismului caragialian. Dar fiindcă el însuși s'a depășit, nu vom mai stăruia asupra acestui prim moment; el aparține criticii sociale, doctrinarului militant, pentru progres și democrație și preludează celălalt dogmatism al lui, poporanismul. Interesant că, în *Prefața* la ediția a II-a (1922) pune acest paragraf: «Trebue să adaog că, cu privire la politica lui Caragiale, ar fi trebuit de remaniat și completat capitolul respectiv, pentrucă dela războiu încoace mă conving din ce în ce mai mult, că acest om a văzut mai bine decât oricine în realitatea noastră socială din veacul al XIX-lea. Dar acest lucru îl voi arăta altădată». Iată roadele sociologismului militant, în critica literară: după un deceniu și ceva, Ibrăileanu își revizuește atitudinea; revizuire care l-a dus la o interpretare, socială și psihologică, mai aproape de structura comediilor; într'adevăr glosele lui caragialiene, de după războiu, au semnificația unui al doilea moment critic. Comentariile acestea justifică nota adițională, din *Prefața* citată; Ibrăileanu face critica societății burgheze, născută după 48, prin comedii. Personajele au o stare civilă, nu numai în ficțiune, dar și raportate la realitatea noastră socială; creația lor, viața lor estetică, ilustrează un proces pe care criticul îl reface cu ajutorul sociologiei concrete caragialiene. S'a schimbat secționarea operei: după stricta analiză a ideologiei urmează verificarea dramaturgului creator de oameni, care exprimă stări sociale și psihologice. Critica lui Ibrăileanu nu epui-zează însă analiza artistică a comediilor; o condiționează de socio-

logie și din schematismul *Spiritului critic* pășește spre miezul creației.

Ultimul moment al criticii caragialiene îl reprezintă Zarifopol; planul sociologic e părăsit pentru cel estetic. Prin structură, Zarifopol e un junimist; critica socială și culturală din *Registrul ideilor gingașe* ține de procesul, în prelungire, al junimismului, aplicat la cunoscutul contrast dintre fond și formă, formulat de Maiorescu și ilustrat concret de opera lui Caragiale. Prin afinitate spirituală (Zarifopol e un satiric, un observator comic al deformației ideilor apusene, în mediul nostru intelectual) are o consonanță deosebită pentru răsfrângerea viziunii scriitorului analizat, în inteligența lui disociativă și extrem criticistă. Corespondența dintre ei pune în lumină aceste numeroase consonanțe. Departe de a alcătui un studiu de ansamblu asupra lui Caragiale (de altfel moartea neașteptată l-a împiedicat s'o facă), Zarifopol a fixat cele mai clare judecăți, a risipit multe sugestii fecunde, în prefețele ce însoțesc cele trei tomuri din ediția definitivă, întreprinsă cu atâta pasiune. El pornește dela ideea clasicismului caragialian, în înțeles îndoit, de structură artistică și de valoare națională.

Istoricul literar și filologul, care subsistau în Zarifopol, sunt fericit asociați criticului, într'o muncă de ale cărei roade se cade să vorbim aci. Zarifopol n'a intrat prea adânc în studiul comediilor; ediția lui, care începuse cu proza (completată cu alte două tomuri impunătoare de d. Șerban Cioculescu) a insistat, cu deosebire, asupra acestui lot. Și totuși, caracterul dramatic al geniului caragialian, înainte de a evolua la narațiune, trece prin o sumă de caracterizări și disociații foarte prețioase. Dacă Zarifopol a rupt cu prejudecățile sociologice, a rupt și cu admirația globală, sentimentală, față de Caragiale. Critica nuvelor lui (începută de d. E. Lovinescu, 1913) a pus la punct aproape complet deficiențele de limbă și de construcție melodramatică ale scriitorului; același lucru l-a făcut și despre *Năpasta*, pe care d. Lovinescu a analizat-o destul de perspicace (1915); iar sugestiile, observațiile asupra povestitorului sunt din cele mai fericite și mai luminoase. Cum aci ne preocupă în mod deosebit comediile, să vedem care e poziția lui Zarifopol.

O primă confruntare a lui cu opera caragialiană se află în studiul *Publicul și arta lui Caragiale*; o bună parte din el a fost tras

în *Introducerile* primelor două tomuri ale ediției critice («Cultura Națională»); nu vom identifica aci pasajele care au trecut în amplele introduceri; dar trebuie să spunem că Zarifopol și-a păstrat mai mult ca oriunde, în studiile lui literare autohtone, șerpuirea de gândire orală, felul lui asociativ și disociativ de analiză critică. Bogăția sugestiilor, cu toată lipsa de plan aparent (mai strâns în introduceri, mai sinuos în studiul amintit) nu-și pierde valoarea, prin modul vorbit al expresiei lui. Dar să extragem acum numai ce se referă la structura geniului dramatic al lui Caragiale; vom vedea și mai clar, cum în însuși planul estetic, Zarifopol se deosebește de criticii anteriori; împletind observațiile din *Publicul...* și din *Introduceri*, în jurul aceluiași nucleu, să reconstituim contribuția lui. Se deosebește, în primul rând de Maiorescu, ale cărei rezerve (minime e drept) mărturiseau un ciudat verism, în judecarea comediilor, atingând numai, într'o posibilă controversă, ideea dacă «unele situații și expresii nu sunt exagerate din punct de vedere al chiar realității ce vor să reproducă». Obiecție cu atât mai curioasă, ea venind din partea unui partizan al esteticii idealiste, în numele căreia apăra pe Caragiale de toate învinuirile, de care-l copleșeau adversarii. De aceea, Zarifopol merge la însăși structura geniului caragialian, pe care o rezumă într'o viziune caricaturală a omului; viziune explicată cu texte, cu lux de amănunte, în comedii, dar mai ales în proza lui tragică și în *Momente*, cu excepția bucăților pur narrative, cucerire a ultimei lui etape creatoare. Și cred că dovada acestei structuri caricaturale e copios făcută pentru proză și că niciun critic nu va mai putea scoate de sub această judecată *Năpasta*, *Păcat*, *O făclie de Paști* și nenumărate alte piese pe care le analizează minuțios, în *Introducerea* dela primul volum al *Operelelor*. Intr'o formulare categorică, Zarifopol spune: «Sensibilitatea «enormă» și viziunea «monstruoasă» au imprimat artei sale caracterul excesiv: în comic, stil caricatural; în tragic, forme de groază și de tortură extreme». Analiza structurii ocupă mai tot studiul criticului și străbate ca o coloană vertebrală toate celelalte observații despre tipizare, despre limbaj, despre tehnică și sensul social al satirei caragialiene. Zarifopol nu mai acordă o viziune bivalentă a omului (comic și tragic), în arta lui Caragiale, ci una monovalentă, exercitată pe materialuri diferite. Cred că este contribuția critică cea

mai însemnată pe care o aduce în analiza acestui scriitor, schimbând planul, tonul chiar al criticii caragialiene; iar succesiunea istorică a geniului lui Ion Luca, dela efemeridele lui de începător, până la arta lui de povestitor, cu indicația penibilelor eforturi ce a trebuit să facă, trecând dela dramatic la narativ, e un bun câștigat al criticii, pentru totdeauna. Fără îndoială că Zarifopol s'ar fi ocupat și de comedii, cu specială atenție, de-ar fi trăit, ca să-și ducă la bun sfârșit ediția completă, adâncind intuiția lui asupra geniului caricatural caragialian.

(*Urmează*).

POMPILIU CONSTANTINESCU

EDIȚIA MONUMENTALĂ EMINESCU

Momentul actual, în cultura noastră, este al retipăririi clasice. Câteva case de editură, de un bun număr de ani, contribuie la această restabilire de legătură între sensibilitatea contemporană și marii noștri scriitori din trecut. E o întoarcere către noi înșine, un fel de nouă atingere cu patria spirituală, dela care, mai mult decât dela orice teoretizare a tradiției, putem aștepta minunea antecică.

Lăsând de o parte edițiile școlarești, pe care le susține interesul comercial, noua mișcare ne umple atenția în deosebi cu dezvoltările ei. Căci, fără îndoială, niciodată ca astăzi nu s'a mers mai sistematic la retipărirea clasice în ediții științifice; niciodată, cu alte cuvinte, scriitorii din trecut n'au fost puși din nou în discuție mai masiv și, pentru fiecare în parte, mai cuprinzător.

Cât era și timpul pentru această orientare, n'am mai sta să arătăm, dacă ar fi vorba numai de puterile de apă vie, ce se sorb azi la noi; dar mai este ceva: e hotărârea de a se slei izvoarele știute limpezi și întremătoare sub podul de nimicuri cu care vremea acopere orice. Și niciun clasic nu scapă de dușmănia vremii. Este adevărat că numele nu i-l poate șterge, după cum este adevărat că cel puțin un fragment din opera lui, de cele mai multe ori mereu același fragment, se propune admirației tuturor generațiilor de cititori; soarta lui însă, cu atât, nu e aceea la care are dreptul sau de care să se bucure el însuși cu cititorii săi deopotrivă. În lauda, ce i se aduce din generație în generație, se află pentru el o primejdioasă capcană: e capcana elogiului automat, care, în cazul cel mai fericit, fixează atenția noastră la un singur aspect

al operii sale, când nu ne scutește cu totul, cum se întâmplă mai totdeauna, de a-l citi.

Deși știm bine, din chiar ecourile activității noastre critice, că judecata literară naște la majoritatea cititorilor sentimentul posesiunii operii judecate, sentiment înșelător, mai mult iluzie a omului care nu vrea să citească opera, — cu toate acestea, ce reprezintă însuși cazul cel mai fericit? Să lăsăm exemplele, să vorbească ele: Odobescu e un « descriptiv » (din memoria fostului școlar răspund paginile cu *Bărăganul*); Caragiale e autorul unei « satire politice » (răspund « curat, coane Fănică », « eu... cu cine votez? », « tilinca-linca » și mult *Scrisoarea pierdută*); iar Eminescu, după cum se știe, este « poetul-filosof » (se mai aude « A fi, nebunie... » sau « Când cu gene ostenite... » mult — *Mortua est!* sau ceva pe deasupra din *Scrisoarea I-a*). Aceste schematizări, care sunt fatalitățile judecății critice, au ajuns cu timpul să despartă pe cititori de întregul operii, în care trebuiau numai să-i introducă; ele au format un fel de conștiință critică obștească, formă vicleană a dușmăniei vremii împotriva lucrului omenesc, — de necombătut decât cu opera întregă. De aceea repunerca, în circulația vie, a clasicii și comentarea lor din nou nu vin numai spre folosul sensibilității literare contemporane, dar și în ajutorul destinului lor adevărat.

E aproape o « nouă direcție » în cultura timpului nostru și la originea acestei mișcări, cu scrierile lui Caragiale dela « Cultura Națională », ca și la conducerea dezvoltărilor ei, cu seria de ediții științifice din toți clasicii dela « Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II », aflăm un om de carte, cum și era de așteptat, — pe d. Al. Rosetti. Incât nu e nicio mirare că d. Perpessicius, autorul ediției monumentale Eminescu, recent apărută și cu care seria, despre care vorbim, se încunună, găsește cuvântul exact al situației d-lui Rosetti. Omul însuși, care de un lung șir de ani și pentru un și mai lung șir în viitor și-a dedicat talentul și știința manuscriselor lui Eminescu, scrie în prefața faimoasei sale lucrări, la locul gratitudinilor: « ...d. Alexandru Rosetti, căruia, pentru întâia dată, ... ne luăm libertatea să-i aducem mulțumiri publice. Că prilejurile n'au lipsit nici până acum, o știe oricine din aceia cari urmăresc, de mai bine de zece ani, realizările acestui singular editor, iar de cinci ani împliniți asistă cu

reiterată surprindere la toate câte se fac, spre binele literaturii, și în cele mai desăvârșite condiții estetice, la Fundația de Literatură și Artă « Regele Carol II ». Prezentul volum, ca și întreaga lucrare a ediției integrale Eminescu, n'au avut un patron, de mai luminoase inițiative și un colaborator, de mai constantă bunăvoință, ca d. Alexandru Rosetti ». Acesta era cuvântul: « colaborator » și el nu putea să nu vină d-lui Perpessicius.

În aceeași prefață, ca un fel de justificare a lucrării, dacă mai era nevoie, se amintește de vechiul deziderat, în publicistica noastră, al acestei ediții integrale: Nerva Hodoș, Anghel Demetriescu (chiar el, fostul adversar de altădată) și d. N. Iorga sunt chemați să adeverească. Dar ediția d-lui Perpessicius împlinește nu numai datoria, de mult semnalată, de a se tipări « orice rând din Eminescu », după cum cerea d. N. Iorga; condițiile tehnice și critice, în care ediția se realizează, formează adausul d-lor Perpessicius și Al. Rosetti la omagiul cerut să se aducă marelui poet, de atâtea ori. Așa cum s'a înfăptuit acum, e monumentul cel mai fălos al culturii noastre, al poeziei, al criticii și al artei tipografice în acelaș timp.

Cuviința dintâi și singura ce este a se da operelor de artă fiind critica descriptivă, vom face descrierea acestui monument; și dacă vom izbuti să nu scăpăm din vedere niciuna din multiplele lui înfățișări, ne vom socoti achitați de obligația noastră. Nu credem însă că vom isbuti. *Prefața* e urmată de o *Introducere*, în care ni se dă, cronologic și critic, *Tabloul edițiilor*. Sentimentul editorului față de fiecare ediție anterioară (sunt peste patruzeci) are eleganța obișnuită cercetărilor d-lui Perpessicius: « Introducerea aceasta nu urmărește să adaoge încă o lamentație la ccrul tânguiriilor, ce s'a intensificat dela o ediție la alta. Cu rare excepții, fiecare nou editor a găsit cu cale să arunce o piatră în grădina antecesorului, pentru ca mai ferit să-și impună roadele micei sale ferme. Străvechea imagine a cursierilor luminii, nicăieri n'a fost mai puțin invocată, ca pe acest stadion vast de peste jumătate veac, al edițiilor din poeziile lui Eminescu. Și nu rareori, preluând facla din mâna alergătorului, urmașul avea grijă să-i aplice, în loc de mulțămită, o lovitură de grație. Căii de poștă, ce răzbiseră prin gloduri și hopuri până la stația din urmă, se cuveneau nu numai schimbați, dar și omorâți.

La mult mai puțin năzuesc rândurile de față. Tabloul edițiilor din poeziile lui Eminescu, câte s'au succedat, dela cea dintâi a lui Maioreescu, până în pragul anului acestuia, urmărește să dea o imagine, cât mai apropiată cu putință, și să reconstitue circulația uneia din valorile fundamentale ale ultimei jumătăți de veac din cultura românească ».

Pentru fiecare editor de mai naintea d-sale, d. Perpessicius are delicatețea unui omagiu, fie acesta cât de mic, chiar numai al inflexiunii curtenitoare, al stilului curb, în care îi semnaleză rezultatele greșite ale muncii lui. Exemplul cel mai vorbitor despre academismul și civilitatea urmașului îl avem în notele ce însoțesc în *Tablou...* ediția Constantin Botez, lucrarea trudnică, dar aproape de nefolosit din cauza arbitrarului normelor de compunere, cât și în acelea, referitoare la aceeași ediție, dela *Note și Variante*. « Cu privire la aparat, scrie d. Perpessicius, cată să aducem înainte de toate neprecupețitul nostru omagiu aceluia care și-a irosit vederea (cum însuși ne-a mărturisit-o) prin mărăcinișul manuscriselor, și poate și sănătatea »; respectul pentru această muncă se arată în tonul obiecțiilor ca și în formulări exprese, ca « râvna de a fi complet », « înalta conștiință editorială », « atâta nobilă râvnă » etc...., ce se împerechează cu neajunsurile observate, care pentru aceasta nu există mai puțin. Căci i se obiectează lui Botez cu toată fermitatea, dar cu o fermitate împiedicată de eleganța criticului urmaș să fie violență, atât transcrierea moldovenizată « aproape ilizibilă » a textului, cât și prescurtarea « economică și statistică » a variantelor, « lecțiuni greșite, îndoeli nesemnulate, dificultăți escamotate », « situarea pe acelaș plan al tuturor catelor de manuscrise, fie că e vorba de unul principal, fie că e vorba de unul secundar, sau parțial », în fine — haosul aparatului său critic. Totul însă, precum am spus, pe un ton care este, între altele multe, podoaba acestei ediții ca și a întregii opere critice a d-lui Perpessicius.

O singură dată, noul editor își îngăduie o mică abatere dela felul său caracteristic. Se vede că judecata fără apel, asupra edițiilor apărute anterior, cu care d. M. Dragomirescu își începe prefața ediției sale, despre care se vorbește altfel, și anume « toate edițiile lui *Eminescu*, apărute până acum, sunt defectuoase » a fost primită de d-sa cu neplăcere; se poate zice mai mult: a fost

primită ca o provocare a sentimentului său de respect cuvenit tuturor cercetătorilor înaintași. Și nu atât că întâmpinările, pe care le aduce lucrării d-lui Dragomirescu, nu mai au felul îndatoritor al criticilor d-lui Perpessicius de totdeauna. Natura nimănui, în nicio împrejurare, nu dispăre cu totul. Principiilor d-lui Dragomirescu, enumerate cu oarecare ironie, le recunoaște o «justeță», care «în mare parte, nu poate fi contestată». Aplicația însă a principiilor, o respinge categoric și fără plăcutul său fel crușător, în *Notele privind Făt-Frumos din Teiu*. De ce l-a ales ca victimă pe d. Mihail Dragomirescu, când ediții din Eminescu cel puțin tot atât de cu neputință a fi folosite au mai întocmit și alții, nu stăm să înțelegem, deși în cele din urmă n'ar fi prea mult de stat. Căci lucrarea fostului profesor de estetică literară, ca încă vreo câteva de același fel ale altora, în adevăr că nu ne-ar fi lipsit de loc, dacă nu se producea, iar în al doilea rând, producându-se, prezumția agresivă față de cele dinaintea ei îndreptățește severitatea. Îndreptățește cu atât mai mult severitatea d-lui Perpessicius, cu cât, după cum am spus, d-sa trebuie s'o fi primit ca provocare directă a sentimentului său delicat față de înaintași. Așa că am înțelege în definitiv mișcarea mai vie a unei pietăți atinse, dacă vivacitatea ei s'ar îndrepta exclusiv împotriva d-lui Dragomirescu și a lucrului în chestiune.

Dar desbaterea e dusă până dincolo de diferențele între două chipuri de a edita, la care ar fi fost firesc să se mărginească; ea depășește pe editorii, ce nu se acordă, preschimbându-se în nestinsa polemică dintre metoda criticii istorice și aceea a criticii estetice. Astfel când, în *Tabloul edițiilor*, ni se descrie ediția Dragomirescu, între punctele ce d. Dragomirescu crede a fi realizat, este formulat și unul, care ține să arate că «totalul capodoperilor» lui Eminescu a fost completat «cu poeziile *Mitologice* și *Sonetul cerdacului* descoperite de d-na dr. *Constanța Marinescu* în «Postumele lui Eminescu», teza sa de doctorat». D. Perpessicius rectifică pe loc: «*Mitologice* și *Sonetul cerdacului* n'au putut fi descoperite de d-na dr. *Constanța Marinescu*, pentru simplul motiv că teza de doctorat «Postumele lui Eminescu» datează din 1912, în timp ce *Mitologice* fusese descoperită cu șapte ani înainte de *Ilarie Chendi* (*Poezii postume*, 1905, pag. 45—47), iar *Sonetul cerdacului* și mai de timpuriu de *Nerva Hodoș* (*Poezii postume*, 1902, pag. 54)

și după aceea de Chendi (*op. cit.*, pag. 193—194); dar rectificarea sa, foarte binevenită și la locul ei de altfel, pornește «mai puțin din dorința de a servi adevărului, cât pentru că ilustrează unul din neajunsurile criticei estetice. Fobia istorismului nu e bună sfătuitoare».

Așa dar, se înțelege de pe acum cum va evolua desbaterea dintre cei doi editori: unul e considerat a fi reprezentantul metodei estetice, iar celalt se consideră a reprezenta metoda istorică. Și, numai din rândurile de mai sus, e limpede că istorismul acuză critica estetică de ignoranță. Nedumerirea ni s'a și născut: se poate în adevăr arunca în sarcina unei metode critice neajunsurile metodistului? Ignoranța în cazul de față nu este numai a d-lui Dragomirescu? Să se poată oare spune că lipsa de gust, pe care o dovedesc cei mai mulți istoriști (cazul Bogdan-Duică e cunoscut îndeajuns), afară de cei proveniți din critica estetică (așa cum e din fericire și d. Perpessicius), este a metodei istorice? Nu știm dacă d. Perpessicius a legat în același fel, între ele, întrebările de aci, dar la cele dintâi se pare că și-a răspuns lămurit și anume spre discreditul metodei estetice. Căci în cadrul *Notelor și Variantelor* privitoare la *Făt-Frumos din Teiu*, editorul revine, am putea spune, la atac; atras într'o dispută cam zadarnică de d. Dragomirescu, care n'a scăpat în viață niciun prilej să nu lovească în critica istorică, ceea ce face și în ediția sa, d. Perpessicius continuă, combătând pe d. Dragomirescu, să combată metoda, de care fostul profesor de estetică literară s'a ținut strâns totdeauna. Când acesta crede că varianta *Făt-Frumos din Teiu* e urâtă și că numai critica istorică a promovat-o la nivelul prelucrării ei de mai târziu sub titlul nou *Povestea teiului*, ultimul editor îi replică în ironie, subliniind «*grațiile*», «*rătăcirile*» și «*bizareriile criticei estetice*». Fără să mai vorbim de gustul particular pe care îl are această situație de a vedea chiar pe d. Perpessicius ca apărător principial al istorismului, vom adăoga numai atât: convingerea despre infailibilitatea metodelor critice, oricare ar fi ele, știm că s'a nimicit de mult și anume de când s'a observat că fiecare metodă, fie estetică, fie istorică, valorează cât cel ce o practică și nu mai mult. De aceea, a identifica insuficiențele unui critic anume cu firea metodei, de care se servește, precum și a mai purta o discuție, susținută de convingerea despre valoarea în sine a oricărei metode, ni s'a părut lucru oarecum curios.

În privința perechei de poezii *Făt-Frumos din Teiu — Povestea teiului*, discuția nu o vedem nici posibilă între editori ca d-nii Perpessicius și Dragomirescu, deoarece ediția fiecăruia se întemeiază pe un punct de vedere deosebit: primul tipărește și onorează egal tot ceea ce poetul a scris, așa cum se și cuvine într'o ediție integrală, iar al doilea tipărește și el ceea ce poetul a scris, dar mai ales clasifică pe răspunderea gustului propriu.

În sfârșit, ar fi nedrept însă dacă n'am observa că împunăturile la adresa « criticei estetice » s'au făcut a viza o abstracțiune poate ca ultim semn al curteniei obișnuite a d-lui Perpessicius față de un înaintaș, ale cărui păreri nu le împărtășește; și ar fi și mai nedrept, dacă n'am spune că desbaterea, și cum și până unde e dusă, atrage în mișcarea ei toată istoria perechei de poezii numite, fiind prin aceasta adesea lămuritoare și totdeauna instructivă. Reținem pentru aici și deocamdată numai legenda, pusă în circulație de familia poetului (în rev. *Mihail Eminescu*, Nr. 6, 1904 și în *Omagiul lui Mihail Eminescu*, 1909), după care, auzind despre fuga amoroasă a unei fete de boier din părțile locului cu un flăcău chipeș, fugă romantică, dela castelul părintesc, călare și în cuprinsul naturii libere, auzind și de calul tinerei boieroaice care s'ar fi întors singur a doua zi, Eminescu, copil încă (12—14 ani), ar fi scris « cu creta pe poarta de stejar a Castelului »:

La castel în poartă calu-i
Stă a doua zi în spume
Dar frumoasa lui stăpână
A rămas pierdută 'n lume.

E strofa cu care se încheie *Făt-Frumos din Teiu* și care, dacă legenda s'ar fi adevărat în vreun fel, ne-ar fi înlesnit o anumită imagină despre poet. Dar d. Perpessicius transcrie din manuscrise, la *Variante*, o primă redactare, în versuri albe, a aceluiași motiv baladic, datând-o circa 1872; și strofa, în prima ei formă, suna astfel:

Iar a doua zi sta calul
Ei cel alb la poarta curții
Dar ea singură[-i] rămasă
Dusă 'n lume prin păduri.

Deschiderea atelierului eminescian, pentru cât mai mulți curioși, e titlul de glorie neștearsă al ultimului editor. Să ne ținem însă de cuviința promisă numai de a descrie monumentul, stăpânindu-ne admirația la tot pasul.

Introducerea cu Tabloul edițiilor e urmat de *Lămuriri pentru ediția de față*. Din munca rectificării erorilor câte întâmplarea a făcut să se perpetueze din ediție în ediție timp de peste cincizeci de ani, muncă susținută mai ales de instinctul artistic al editorului și dedicată exclusiv purității textelor lui Eminescu, pentru a se putea apropia cât mai mult « de imaginea ce vor fi avut-o în manuscrisele, atent redactate, ce trimitea revistelor »; din cronologizarea cât mai exactă a poeziilor, cum cere o ediție, « ce se inspiră dela adevăr, și care vrea să reconstitue imaginea istorică a operii »; din rândurile privitoare la adoptarea unui criteriu ortografic dublu, unul, acela al Academiei, pentru textul viu, care circulă, și altul, acela al timpului când au fost compuse, pentru variantele de atelier, precum și din operația demoldovenizării textului circulant, pe care sunt indicii că însuși Eminescu ar fi dorit-o, nu ne vom opri decât asupra unui singur punct.

Comunicând cele două criterii ortografice ale ediției sale, d. Perpessicius înștiințează că de ortografia oficială nu s'a ținut totuși cu « rigiditate », deoarece chiar « Academia oscilează » asupra unor amănunte, iar « aplicația strictă a unora din regulile ei ar aduce cu sine mai multă pagubă decât folos ». Punctul, care ne va opri un moment din descrierea ediției, se află în rândurile imediat următoare: « ca să luăm un exemplu, n'am urmat normei Academiei care recomandă drept corectă forma *sufer*, ceea ce ar fi stricat unuia din cele mai armonioase cupluri *sufăr-nufăr* din poezia *Lacul*. Ceea ce nu înseamnă, iarăși, că Eminescu, spiritul poate cel mai inovator în materie de rimă, din poezia românească, ar fi un ortodox al ei. În aceeași măsură cu rima, așa zicând geometrică — asonanța sau rima aproximativă n'au aflat un mai iscusit adept ca însuși Eminescu. Aceste abateri dela linia rigidă fac, dealtminteri, și farmecul bogat în surprize ale armoniei eminesciene ».

Citatul, cu observațiile lui, a căror semnificație este a ediției întregi, interesează în deosebi; el arată, pe o scară utilizabilă, cum

instinctul artistic, fără de care, cu oricâte criterii, nu trebuie pornită nicio ediție critică, stăpânește totul, amănunt și întreg, la el singur reducându-se în cele din urmă meritul sau demeritul unei astfel de lucrări. Și nu este atât vorba de acel *sufăr-nufăr* respectat chiar împotriva criteriului ortografic general, cât de rândurile despre « asonanța » la Eminescu. Căci știm editori, adevărați robi ai unei acusticități elementare în poezie, care, ca acei contemporani speriați de licențele poetului, dar manifestându-se întors, altfel, decât ei, au căutat, din venerație, dar și din superstiție, să acopere înșiși « imperfecțiunile » de rimă ale lui Eminescu. Poetul rimase de atâtea ori, cum se poate vedea chiar din facsimilele ediției d-lui Perpessicius (*posomorâtă-sdrențuită, însă-aprinse, făloase-apasă* etc., etc. . .), fără șovăială, cuvinte foarte pe departe asemănătoare ca muzicitate; și totuși, invocându-se fie pronunția moldovenească uneori, alteori, — direct și mai sincer, sfânta necesitate a rimei perfecte, câțiva editori au găsit cu cale să intervină în « perfecționarea » textului eminescian.

Atât de stăpănit de superstiția rimei s'a dovedit unul dintre ei, care altfel e un spirit liber și cu interesante intuiții (ca să nu mai vorbim de editorii moldovenizanți, la care, sub grija de pronunțarea poetului, se ascunde aceeași tiranie a rimei), că intervine în două feluri: fie crezând că acordă mai muzical cuvintele neacordate deplin de poet, fie că îngăduie forme curioase la un cutânt, care s'ar găsi în manuscris, pentru a salva... sonorizarea cu celalt cuvânt. În amândouă cazurile, se ajunge la modificări flagrante față de textul eminescian. Astfel, în ediția la care ne referim acum, perechile *șed — văd* și *șireturi — alături* sunt transcrise *șăd — vād* și *șirături — alături*, cu motivarea în josul paginei, pentru prima: « Rima cere: șăd », iar pentru a doua: « Șirături » dă o rimă mai plină ». Celalt caz este mult mai numeros. Perechi sonore ca *surid — închid, ride — deschide, rău — frău, părăsit — urit, sîn — îin, riu — sicriu, riuri — pustiuri, pârâu — rău* etc. se scriu, ca să rimeze bine: *surid — închid, ride — deschide, rău — frău, părăsit — urit* ș. a. m. d., paza rimei clasice ajungând astfel să promoveze forme și rostiri, unele nu numai inexistente în limba noastră, dar și nefolosite de Eminescu. Căci, deși, în note, ni se spune: « Păstrăm pe « surid » pentru rimă », sau « sin » îl lăsăm pentru rimă », înțelegându-se că aceste ciudate forme sunt cu-

prinse chiar în manuscrisele eminesciene, după cum alteori ni se declară fățiș: « Din păcate tocmai aci rima cere forma disgrățioasă « frău », existentă la Eminescu », faptul nu este adevărat.

Cercetătorii manuscriselor (și lucrul, pentru cititori, e verificabil cu facsimilele ediției Perpessicius) trebuie să pună oarecare grabă ca să poată constata aceste forme la Eminescu. Altfel, luând totul pe îndelete, observă că poetul tindea în grafia lui, chiar în cea mai îngrijită, la uniformizarea semnelor pentru *ă*, *â* sau *î* și *i*; de cele mai multe ori același semn al lui *ă* indica și pe *â* sau *î*, semn care adesea devine o linie și nu odată un simplu punct: urmează firește confundarea, în lecțiune, a lui *ă* cu *â* și a lui *î* cu *i* și deci transcrierea curioasă, de care vorbim: *frău*, *pârău* sau *surid*, *sin*, *riu*. Iar transcrierea, deși greșită, pare de două ori justă: pentru că așa *arată* manuscrisele și pentru că, în felul acesta, se satisfac și cerințele rimei. Dar aparența manuscriselor, din cauza uniformității către care tind acele câteva semne grafice, nu e însăși realitatea lor, iar, cât despre rimă, e de presupus, că Eminescu, în rafinamentul auzului său, cuprindea și asonanța cu posibilitățile ei moderne, mai subtile decât ale rimei clasice.

În afară de citatul, dela care am pornit, d. Perpessicius nu mai revine nicăieri asupra chestiunii rimei și asonanței la Eminescu. Nu știm prin urmare să fi gândit în același fel și dacă, în rândurile citate, observațiile noastre sunt implicate sau nu. Ceea ce însă putem ști, este curăția textului, în care nu se mai dă peste uritul *urit*, *sin* și *frău*, în loc de *urît*, *sîn* și *frău*, impuse de tirania rimei în colaborare cu o neatenție la descifrarea manuscriselor; și e destul, ca să ne dezinteresăm de motivele care au dus, odată pentru totdeauna, la acest rezultat, singurul și adevărat și frumos. Textul curat, gândit de poet și nu « consimțit » printr'o împrejurare sau alta, e temeiul oricărei ediții critice. Și știința, oricât de întinsă, nu instruește pe editor în privința aceasta, cât instinctul artistic. Era firesc dar ca d. Perpessicius, servit în împrejurarea arătată de natura sa de poet și de lunga experiență a comentării poezilor moderni, să restabilească asonanța în drepturile ei eminesciene, înlăturând totodată și în consecință incorectitudini de text, care n'au putut fi, cele mai multe, ale lui Eminescu.

Instinctul artistic al editorului existând, erudiția devine în adevăr prețioasă. Și numai împerecherea darului de a intui cu

răbdarea omului de știință fac din lucrarea, ce examinăm, o ediție monumentală, model al cercetărilor viitoare de același fel. Prin « aparatul critic », unde cititorul va descoperi latura de erudit, temător să afirme categoric și încărcat de câte știe, ca să nu conchidă limpede totuși, a d-lui Perpessicius, d-sa a urmărit și și-a ajuns, cu câtă strălucire, numai cel care îi cercetează lucrarea poate afla, — două dintre cele mai dificile scopuri editoriale: a trezit, pentru fiecare bucată în parte, adesea pentru fiecare strofă și câteodată pentru fiecare vers al poetului imagina unei scări a devenirilor respective și a reconstituit, fapt cu fapt mai de seamă, grupul de date culturale, cu care fiecare poezie a stat la timpul ei în legătură de contemporaneitate, ciorchinele istoric al creațiilor eminesciene. Scara devenirilor se numește, atât de frumos la d. Perpessicius, « vârstele poeziei », iar grupul de fapte contemporane — « calendare sincronice ». În vederea acelei creșteri biologice a poeziilor, care este însuși procesul eminescian de creație, editorul a studiat, întâia dată mai la îndemâna și a cititorilor de rând, « haosul » variantelor manuscrise: « titlul ce-și revendică prezenta ediție este, înainte de toate, acela al organizării aparatului de variante. Reducerea imensului lor număr la câteva tipuri principale, desvelirea prin procedeul, așa zicând, palimpsestic, a stradelor aplicate și atribuirea lor la o epocă sau alta, subordonarea tipurilor secundare sau fragmentare etc., etc., ne-au favorizat să putem determina unele din vârstele câtorva creații eminesciene. Așa e cazul cu cele patru vârste din *Mortua est*, cu acea formă de trei strofe din *Inger de pază*, cu organizarea filiațiilor în cele 3 tipuri din *Călin*, cu determinarea celor 3 tipuri din *Strigoii* etc., etc. Operațiuni ajutate și ajutând la fixarea acelei cronologisări, fără de care, cum spunea Gh. Bogdan-Duică, « descrierea exactă a unei evoluții . . . nu este cu putință ». Și, întru aceasta, să adăugăm că am socotit totdeauna preferabil să sugerăm o dată sau alta, să o discutăm, să emitem o ipoteză fie și puțin probabilă, în nădejdea că prin circumscrierile efectuate folosim mai mult decât prin alta, trecerea lor sub tăcere ».

Vom lăsa tonul de modestie al acestei munci imense nere-marcate, după cum nici « deliciale severe », cu care este nutrită, nu le vom arăta în amănuntul lor expresiv, pentru a ilustra mai curând, atât cât ne este îngăduit, rezultatul acestei laborioase

întreprinderi. Astfel *Inger de pază*, până să apară în *Convorbiri literare*, se găsea în trei manuscrise anterioare. Era cuprinsă, mai întâi, în *Geniu pustiu*, manuscris aproximativ din 1868, și avea următoarele două strofe:

Când sufletu-mi noaptea veghea în estase
 Vedeam ca în vis pe-al meu înger de pază
 Incins într'o haină de nori și de raze
 Mișcând a lui aripi pe capu-mi aprins
 Dar când te văzui într'o palidă haină
 Copilă coprinsă de dor și de taină
 Fugi acel înger de ochi-ți învins.

Cum marea ce doarme profundă și lină
 Reflectă în sânu-i de-amar și lumină
 Pe soare ce trece în calea-i divină
 Vărsând ziuă de-aur în umedu-i sîn
 Astfel tu copilă tu vis de iubire
 Din negrele-ți stele o dulce zâmbire
 Din sufletu-mi noaptea schimbă în senin.

Scoasă din *Geniu pustiu*, poetul o transcrie în rând cu altele, « sub numărul 15 și cu titlul întâiului vers » prin 1870. Deosebirea, spune d. Perpessicius, « sunt ca și inexistente ». E al doilea manuscris. În marginea lui, Eminescu, prin 1871, începe să modifice totul în două reprize, ajungând mai întâi la forma mai desvoltată de trei strofe, cu titlul *Când sufletu-mi noaptea*:

Când sufletu-mi noaptea veghia în estase
 Vedeam ca în vis al meu înger de pază
 Incins cu o haină de umbre și raze
 C'asupră-mi c'un zâmbet aripele-a 'ntins
 Dar cun te văzui într-o palidă haină
 Copilă coprinsă de dor și de taină
 Fugi acel înger de ochiu-ți învins.

Cum marea ce doarme profundă și lină
 Reflectă în sânu-i de-amar și lumină
 Pe soare ce trece în calea divină

Scriind umbra lunei în umedu-i sîn,
 Cu negrele stele, zâmbirea cerească,
 Făcuși mii de visuri în suflet să-mi crească
 Și noaptea din mine făcut-ai senin.

Un soare se vede în fundul de mare
 Și fiă-ce [undă] cu fruntea răcoare
 Reflectă în sânu-i icoane de soare
 Un soare în fundu-i, pe valuri mii sori
 Ast-fel [al] meu suflet s'oglinde în tine,
 Gândirile toate iar ție se 'nchină
 Căci toate sunt chipului tău purtători.

iar apoi la o formă mai strânsă, la două strofe, dintre care numai cea de a doua introduce modificări notabile, fiind semnificative (« Fuziunea *înger de pază — demon* »), strofa întâia rămânând neschimbată. Transcriem modificarea esențială, pe care d. Perpessicius a descoperit-o pe altă filă, decât aceea pe care poetul o umpluse cu prefacerile arătate:

Ești demon copilă, că numai c'o zare
 Din genele-ți lunge din ochiul tău mare
 Făcuși pe-al meu [înger] cu spaimă să sboare
 El veghea mea sfântă, amicul fidel —
 Or poate... O închide lungi genele tale
 Cunosc acum bine trăsurile-ți pale
 O tu!... tu ești el!

Micile diferențe dintre această a doua formă, de două strofe, din 1871 și textul definitiv apărut în *Convorbiri literare*, acelaș an (Nr. 8, Iunie 15), ar îndreptăți socotirea și a celei de a patra formă, aceea tipărită, dar criticul nu ia în seamă decât variantele. Pentru noi însă, forma publicată e o nouă și ultimă fază a poeziei, cu aceleași drepturi de a fi ținută ca atare ca și transcrierea, după manuscrisul *Geniul pustiu*, din 1870, ale cărei deosebiri față de aceea din 1868 sunt tot minime. O asemenea recompunere face d. Perpessicius — fiecăreia din poeziile lui Eminescu, urmărindu-i transformările, « vârstele » — cum se exprimă d-sa, dar cu un întreg aparat critic, ce nu poate fi adus în paginile unei reviste.

În ediția aceasta, Eminescu lucrează astfel sub ochii noștri, pe scara desăvârșirii, al cărei înțeles cititorul simte că i se predică neîntrerupt. Există oare un mai adânc, mai real și mai puternic motiv de grațitudine pentru sfortșarea și metoda editorului?

Cât privește « calendarele sincronice » pe care d. Perpessicius le alcătuește în jurul fiecărei poezii eminesciene, este destul să se citească numai notele privind *La mormântul lui Aron Pumnul*, unde totul, oameni, fapte și mișcări ale acelei Bucovine dela 1866, cu atmosfera ei politică și culturală, atât de puternic se evocă, încât ne stârnește sentimentul de contemporani ai poetului: ca Sărmanul Dionis ne simțim în stăpânirea tainei de a vieții o clipă, sub un alt nume, într'o perioadă istorică și într'un loc, în care n'am trăit nicicând; și e destul, zicem, ca să se vadă linia monumentală a ediției d-lui Perpessicius.

Mărturisim că, după lungi popasuri în lucrarea aceasta, am vrut anume să-i surprindem vreo lipsă. Ne-am zis, mai întâi, de ce o astfel de ediție, care este sortită să rămăe clasică, pecum va și rămănea, consacră deosebirea ce se face de obicei între *Poeziile tipărite în timpul vieții* poetului (e titlul interior al volumului I) și între *Postume* (va fi titlul altui volum)? Am renunțat însă repede la întrebare, deoarece bogăția comentariilor, care nici ca o umbră nu se poate arăta celui ce nu o cunoaște direct, ar fi dus, prin strângerea volumelor într'unul singur, la o mare carte cu neputință a fi folosită. Am trecut apoi la o chestiune, care ni se părea că are aerul de obiecție mai consistentă: de ce operele cele mai faimoase ale poetului, dela *Strigoii* înainte, adică *Scrisorile* și *Luceafărul* între altele, urmează, deși tipărite în volumul I, să fie comentate în volumul II? Și iarăși proporțiile, care ar fi făcut tipăritura inutilizabilă, dacă editorul ar fi adăugat comentariile tuturor poeziilor la primul volum, au interzis și această nouă întrebare. Dar mai cu seamă gândul monumentului întreg, când volumele, toate lucrate în aceeași mare linie, ne vor sta la îndemână în același timp, ne-a sfătuit să nu privim ca neajunsuri de construcție aceea ce nu este decât aparența unei singure părți.

Astfel încât, nimic nu poate întuneca fericirea culturii românești de a fi dobândit volumul dintâi al unei asemenea lucrări, care ar cinsti orice cultură apuseană; căci este a unui autor, despre care, întorcând cuvintele de « docte en volupté » ce i s'au aplicat

lui Baudelaire, se poate spune, atât de mult i se simte plăcerea de studiu, că este un « voluptos al erudiției ». Munca științifică la d. Perpessicius are de aceea puterea de seducție a operelor literare. În ediția sa, unică la noi, cititorii vor redescoperi pe marele poet-învățat, cu care am fost dăruiți în Eminescu, precum vor descoperi, între aceleași coperte, și pe învățatul-poet, hărăzit de o soartă bună să-i fie editor.

VLADIMIR STREINU

CARNETUL DE VACANȚĂ AL UNUI MEMORIALIST

Memorialistica se bizue, firește, pe memorie; pășește însă și mai sigur, când se sprijine pe notația zilnică. Vechi comentator al întâmplării mărunte, nu mă măsoar cu evenimentele istorice, ci iau credincios urmele digitale ale faptelor strecurate tiptil; de oameni sau de dobitoace, ele exprimă un reflex sufletesc, o psihologie, singurul lucru interesant pentru observatorul în ordinea morală, romancier ori critic.

Iată câteva foi, în unicul scop al surprinderii vieții interioare pe felurite trepte ale scării biologice.

1. TIMIDUL

Puțin înaintea plecării în orașelul natal, un glas uscat la telefon:

— Aș dori să vă citesc un caiet de poezii și nu îndrăznesc.

— Indrăznește.

— Sunt Moldovean, ceea ce înseamnă timid.

— Cu atât mai bine. Moldovenii au un cusur: timiditatea; au însă și o calitate: talentul. Dacă ai cusurul, te pomenești că nu-ți lipsește și calitatea.

— Adaog atunci o rugăminte.

— La voia dumitale.

— Aș dori să nu asiste nimeni la lectură.

— Cum ar veni asta? Dacă s'ar întâmpla să mai fie cineva de față, să-l dau afară din pricina dumitale?

— Nu; dar cum sunt timid, . . . știți . . . se poticni Moldoveanul.

— O să-ți înfrâni timiditatea.

— Și, pe urmă, n'am publicat nimic până acum, așa că e mai bine să fim singuri.

— Literatura nu e o taină. N'avem secrete de împărțit și nici nu-i o rușine, ca să fugi de prezența altora.

— Bine, îngădui silnic glasul uscat. Atunci când aș putea veni?

— Oricând: timpul dumitale e mai prețios decât al meu.

După amiază mă trezii cu un tânăr, de tot tânăr, cu o geantă plină subsuoară.

Privi circular la cei doi scriitori mai maturi aflați întâmplător la mine și rosti uscat, categoric, cu un ton de imputare condescendentă încă:

— Nu așa ne-a fost vorba.

— Am avut o vorbă cu dumneata?

— Ne-am înțeles să fim între patru ochi și suntem în opt, ca să nu zic zece, căci domnul poartă ochelari, — încercă să fie și spiritual.

— Domnilor, — mă adresai celor doi scriitori, — tânărul e, după cum vedeți, un poet și ar dori să vă dau afară ca să-și poată citi dumnealui versurile. Așa cere timiditatea moldovenească.

— N'am vrut să spun asta, însă... — se codi el, dar se poticni din nou.

— Nu-i niciun însă; nu-ți rămâne decât să-ți deschizi geanta și să pornești.

Nu se mai sfii; înșfăcă hotărât și sigur de sine un caiet și se puse să citească un ciclu de poezii de o mare stridență voită.

— Sunt « noi », — se comentă singur în fața tăcerii noastre.

— O noutate de acum zece-cincisprezece ani dela 75° H. C. sau de la *Integral*; noutatea anul acesta e mai simplă.

— Găsiți? făcu el superior.

— Găsesc.

— Chestie de apreciere.

— Dar cum te numești dumneata? îl întrebai deodată fără legătură aparentă.

— Mladă.

— Pseudonim?

— Se vede.

— Rău; pseudonimul nu trebuie să se vadă.

— Găsiți? își repetă scepticismul.

— Care ți-e numele adevărat?

— Importă?

— Întru câtva.

— Rozeanu, aruncă nepăsător.

— Așa da. Și ce studii faci?

— Și asta importă?

— Ceva mai mult.

— Prepar a cincea în particular.

— Bun! ne minunarăm cu toți de precocitatea morală a tânărului.

— Și totuși e un timid, interveni împăciuitoarea scriitorul cu ochelari, versat în psihologie. Caz de refulare; se silește să-și ascundă timiditatea prin aroganță.

— Dar pe dumneata cine te-a poftit să te amesteci în vorbă? își slobozi pușca glasului său uscat tânărul, ca să aibă ultimul cuvânt.

2. DUMITRACHE NU-I TIMID

În orașelul natal...

În zăduful zilei, la fereastra odăii spre curte; în capătul peluzei, sub un gard viu de carpeni tunși, moțae pasărilor cu capul vârit adânc în pene. Arunc câteva bucăți de pară mălăiață și aștept, fără chemare, fără mișcare. Impins de un resort, rățoiul Dumitrache își înalță brusc capul; își închide economic un ochi, iar cu celalt privește mai întâi la cer și apoi spre fereastră; mi-a zărit gestul ori a adulmecat hrana? Se ridică tiptil, cu grija vădită de a nu-și trezi vecinii; își ia desagii târțiței, de care nu se desparte niciodată și, cumpănindu-se neplăcut, când pe o parte când pe alta, vine țintă spre mine. Rațele din jur i-au prins însă de veste plecarea, își strâng și ele la repezeală desagii și pornesc la drum, obeze și împletecite. Mică larmă în pânza jucăușă a căldurii; cocoșul se scutură brusc de țărână și își scoală haremul cu drăgălășii și dojeni dragăstoase: « hai, leneșo, că-i rost de mâncare; grăbește-te să nu-ți ia Dumitrache înainte ». Dumitrache a ajuns însă de mult la fața locului; a curățat iarba de tot ce a găsit și se uită cu ciudă la noii veniți. Arunc iarăși și privesc la felul cum apucă fiecare. Cocoșul e dezinteresat, generos și curtenitor; oferă tot găinilor, ciugulind doar puțin ca să le arate că-și știe prețui darul; le chiamă zgomotos pe cele întârziate; sultan și tată de familie, incestuos poate, dar mărinimos, darnic, altruist; își rupe dumicatul, cu scurte comentarii galante; găinile îl ascultă, iar puicuțele se țin departe; le e rușine să mănânce în public. Izolat și încrezut, curcanul se umflă în sine fără să se amestece în vâltoarea vieții; privind-o de pe buturuga lui, toarce un vis interior măreț și disprețuște materia; găasca e doar mândricioasă. Lacomă, dincolo de nevoile ei, rața e echivalentul porcului. Nimic nu-l oprește pe Dumitrache de a se îmbulzi, de a-i călca pe toți pe labe, nici solidaritatea cu specia, nici curtenia cu sexul, nici obrazul, nici sațuil; fără frână lăcomia lui lucrează dintr'un destin imperativ.

* * *

Soborul orătăniilor se împrăstie acum liniștit spre adăpostul de umbră al gardului viu de carpeni; unele s'au trudit zadarnic; altele nici n'au dorit. Cocoșul e mulțumit că a împărțit tot ce a putut scăpa de foamea nepotolită a rațelor. Dumitrache e plin și mulțumit; rămas la urmă mai privește cu gâtul lungit spre mâna goală și, numai când se convinge că nu mai e nimic de așteptat, se hotărăște, însfârșit, să se întoarcă sub gard. Sacul de

merinde îi atârnă și mai greu prin iarba arsă de soare. Pășește anevoie și discumpănit; e rău făcut; natura i-a pus două labe scurte sub un corp prea lung și inegal împărțit; plumbul târțiței îl trage îndărăt; mersul legănat îl pendulează lateral: se împletește respingător. Trupu-i rotund și gras n'are decât două părți evidente și esențiale: pliscul lung, lat, ca să poată apuca lacom cât mai mult și depozitul de alimente în descompunere ce-i atârnă la coadă.

La jumătatea drumului se oprește ca să mai privească o dată spre fereastră. Tot nu-i vine să creadă că ospățul s'a sfârșit. Morocănos, zărește o rață mai la o parte și, fără nicio pregătire amoroasă, cu aceeași vulgară lăcomie, se repede greoi asupra-i, o acopere fără plăcere și o părăsește fără recunoștință.

3. INDIFERENTUL

Fără rasă și genealogie, de un alb onest și comun, ușor pătat; cap frumos, deștept, dincolo de tipul obișnuit al speciei. Pisica e desfătarea tuturor copiilor; practică jocul cu dezinteresarea artei pentru artă; flexibilitatea mușchiulară îi dă puțința mișcărilor elastice și complicate, naturale și grațioase totuși. Prestigiul sprintenelii fizice trece asupra moralului: pisica e privită ca deșteaptă. Viclenia cu care își pândeste victima, mai ales păsările din copac, vegherea ațintită ceasuri întregi, luând imobilitatea locului, străbătută doar de fosforescența ochilor, scâncetul surd cu care le imită ciripitul, frenezia convulsivă a trupului stăpânit de poftă, mijloace mari puse în slujba unui singur țel, le au și alte dobitoace cu o inteligență ce nu trece peste instinctele vitale. Pisica le depășește însă prin disponibilitatea pentru joc. Nu prinde șoarecele numai împinsă de foame, ci și din nevoia sportivă a vânătoarei. Înainte de a-l mânca, îl vlăguește de puteri, desfătându-se cu o cruzime, grațioasă de altfel, cu victima terorizată de spaima morții, necunoscută de niciun animal, în afară de om, născocitorul circurilor, al luptelor de tauri sau de cocoși, al «grădinii supliciilor», într'un cuvânt, al voluptății scoase din durere.

* * *

Cu toată elasticitatea ei fizică, pisica e un animal mai mult somnolent, leneș și indiferent. Copiii o preferă totuși pentru capacitatea ei de joc; femeile, pentrucă le seamănă; cărturarii găsesc într'însa un tovarăș tăcut, decorativ, podoabă hieratică a bibliotecii. Seara se strânge sub becul biroului aprins, răsfățându-și mușchiul alb al trupului pe albeața hârtiei, greu smulsă de sub greutatea ei inertă; mângâiată, ritmează în torsul ei scârțâitul pe-

niței și depănatul gândului. Dragoste de om, nevoie de tovărășie, sentiment de recunoștință? Nu. Nevoie de căldură și de răsfăț. Vara, se face nevăzută în răcoarea întunecoasă a divanului.

* * *

Frumoase sau urite, deștepte sau proaste, de rasă sau comune, blânde sau rele, pe toate le chinue la fel mizeria revoluției fiziologice. Crescută de pui, frumoasă și indolentă, o Angoră de rasă pură și-a primblat mulți ani prin birou uriașa-i coadă cenușie cu grații solemne de sultană indiferentă; vara, în orașelul natal, era păzită să nu scape în jungla peluzei, a tuturor dobitoacelor naturii lăsate în libertate, a câinilor agresivi, a pisoilor ce se fugăreau acrobatic în vârful brazilor, a curcanilor înfoiați, a cocoșilor războinici; destinată leneșii pavane dintre birou și divan, instinctul a mânat-o totuși într'o noapte pe fereastră și, fecundată în sfârșit, și-a ispășit imprudenta prematură în ghiarele câinelui aprig din curte, iritat de apariția exotică încurcată în voluta cozii uriașe. Dragostea nu e o stare sufletească, o atitudine poetică, ci un instinct fioros, implacabil, o boală a trupului ce le scurmă măruntaiele, le face să geamă, să plângă, să se rostogolească sub biciul demonic al freneziei sexuale: obiect de reflecție și de milă față de legile inexorabile ale eternului feminin.

În afară de viclenia instinctelor și de elasticitatea mușchilor, pisica nu are adevărata inteligență și nici însușirile morale ale câinelui. Nu intră în intimitatea omului dincolo de interes; nu cunoaște credința, afecția, recunoștința. Se lasă mângaiată, dar fără inițiativă; n'arată nici o mulțumire pentru dragostea și grija ce i se poartă. Când stăpânul se întoarce după o lipsă mai îndelungată, câinele îi sare voios înainte și-i dovedește zgomotos bucuria; pisica e indiferentă; în ochi nu-i tresare nici măcar semnul recunoașterii; așteaptă să i se aprindă becul de pe birou ca să se întindă la căldură; dacă o mângâi, toarce pentru a-și îngâna somnul și nu ca să legene ritmul gândului scriitorului, cum crede.

E. LOVINESCU

ACTUALITĂȚI LITERARE ITALIENE

Ugo Ojetti — criticul de Artă al Italiei care și-a asigurat de mult reputația unei autorități în materie, dar pe care îl va revendica în deosebi antologia Prozei italiene de mâine, pentru admirabilele-i

calități de scriitor — Ugo Ojetti, spuneam, a avut odată o intuiție de neuitat în ce privește Pictura modernă.

Se afla, după cum relatează în cartea sa *Bello e brutto* (apărută acum nouă ani), în Muzeul San Marco dela Florența și admira (pentru a câta oară?) Madona pe care Beato Angelico — pictorul călugăr — o pregătise pentru altarul mare al bisericii de alături.

O madonă cu Copilul în brațe, stând într'o nișă, pe un tron de marmoră așternut cu o stofă de brocart de aur. În spatele ei se grupează opt îngeri și opt sfinți, în vreme ce la picioare, pe un covor persan, cu pătrățele în care se înscriu schematic figuri geometrice și contururi de animale fantastice, stau Apostolii și îngeneunche Martirii.

Iată o operă de artă întreagă — notează Ojetti. În fața ei se poate reface, în întregime, Istoria Picturii moderne, dela Beato Angelico până la Pablo Picasso, adică în decursul a cinci sute de ani.

Căci din această compoziție desăvârșită care este Madona dela San Marco, au început să se detașeze, rând pe rând, elementele de componență, cu veleități de a se declara independente. De pe fond, iată detașându-se mai întâi peisajul, ca să formeze o Artă de sine. Apoi fețele Ingerilor, spre a se izola de restul ansamblului și a constitui așa zisa Pictură mistică, ori ideală. Portretele Sfinților ingenunchiați (reproduse de însuși Angelico după realitatea înconjurătoare) s'au detașat și ele, revendicând dreptul de-a constitui Arta lor: Portretistica. Stofele apoi, marmora, vesmintele, frunzele, florile, la fel: au ajuns de sine stătătoare, iar Estetica Artelor Plastice le-a intitulat cu generozitate « Naturi Moarte ».

În felul acesta, covorul a rămas gol. Iată însă că, în lipsa de imaginație a Picturii moderne, până și pătrățelele acestui covor au servit ca motive de inspirație pentru noua Pictură metafizică, decorativă, sintetică.

Inversând acest proces de lentă, dar sistematică desăgregare a mării Picturi clasice în elementele ei de compoziție, devenite tot atâtea « Picturi » minore, am putea exemplifica plastic o susținută discuție de actualitate în Critica italiană și anume, aceea în legătură cu originea și aspectele Romanului italian contemporan.

Discuția, provocată de apariția cărții unei doamne — Maria Luisa Astaldi — intitulată *Nașterea și întâmplările romanului italian* (editorul Garzanti-Treves din Milano), are la bază specifică sensibilitate italiană, când este vorba de-a i se contesta patrimoniului ei național o oarecare entitate. În cazul acesta, este vorba de-a admite sau nu că Romanul modern italian (înțelegându-l și pe cel romantic), are la bază antecedente străine, în special franceze, sau engleze.

Și atunci, întocmai ca Ugo Ojetti, s'a găsit un critic literar care,

invers, să încerce agregarea Romanului din elementele disparate, dar autohtone, pe care le oferă, dela Dante, Istoria Literaturii italiene.

Preocuparea psihologică și autobiografică în Roman? Dar ea se regăsește precis manifestată într'o operă ca *Vita Nuova*, scrisă de Dante acum șase veacuri.

Romanul istoric, de care au făcut atâta caz Romanticii — în frunte cu Alessandro Manzoni și al cărui model exclusiv ar părea că este de căutat în opera englezului Walter Scott? Dar adevărate pagini de roman istoric se pot citi în Cronicile unor istorici din Renaștere ca Francesco Guicciardini, sau, mai ales, Niccolò Machiavelli (noi ne gândim în special la paginile, cu adevărat de roman istoric, în care este evocată Conjurația familiei Pazzi împotriva lui Giuliano și Lorenzo dei Medici); sau, fiind vorba de antecedentele romanului de tipul *Confesiunilor* lui J. J. Rousseau, la scrisoarea aceluiași Machiavelli către Pietro Vettori, spre a nu mai aminti de autobiografia lui Cellini, pe care Romanul modern trebuie s'o revendice până la confuzie.

Se caută apoi antecedentele franceze de tipul d-nei Scudéry, sau Robinson, aspectului aventuros pe care-l oferă unele romane moderne? Dar se uită că Italia a dat și în această privință exemplul primordial, în opere ca *Decameronul*, sau ca memoriile aventurierului Marco Polo, spre a nu mai aminti de memorialul Casanovian, sau de opere mai puțin celebre astăzi (ca Guerin Meschino, Ginevra degli Almieri, ori scrisorile lui Vespucci), care au făcut pe vremea lor ocolul lumii, până să se întoarcă iar în Italia, în preziua Romantismului, sub alte auspicii.

Odată deplin satisfăcut orgoliul național în privința originelor autohtone ale Romanului modern italian, rămân în discuție tendințele lui actuale și, foarte interesante de urmărit, tendințele viitoare, pe care le presimt unii critici.

Studiul despre care ne ocupăm este din acest punct de vedere mai mult o panoramă decât o elaborare critică. Se constată totuși, și așa, că Romanul italian de astăzi așteaptă personalitatea care să-l reprezinte definitiv în actualitatea politică și socială, semnalându-se cu surprindere, lipsa unui mare roman mussolinian, precum și al unui alt roman — dar aci pretenția ar fi oarecum prematură — de viață colonială.

Nu se întrevide apoi alt aspect: are Romanul italian de astăzi un maestru, un « Caposcuola », indiferent de valoarea artistică a realizărilor sale, dar în raport cu înrăurirea pe care o exercită asupra tinerilor romancierii italieni?

Pozitivă și repetată este însă constatarea că Romanul se înstrăinează tot mai mult de publicul mare și aceasta datorită eficacității a doi « teribili » concurenți: cinematograful și Radio.

Ceea ce echivalează cu a mărturisi o altă desinteresare: aceea a Romanului de-a se adapta noilor cerințe de viață și de Artă. Criticii italiene, drept criteriu comparativ, i-am putea oferi cazul Romanului contemporan românesc, a cărui eflorescență continuă nu apare întru nimic întreruptă de interesul pe care publicul nostru, deopotrivă, îl dovedește pentru așa zisele « Arte mecanizate ».

Față de Roman, Poezia lirică este și în Italia (spunem « și în Italia », prin raportare la noi), depășită cu mult, dacă nu înlăturată cu intenție din marea circulație literară, de către cei care ar trebui s'o susțină și s'o promoveze: directorii de reviste. Dacă în cea mai nobilă și selectă dintre ele — *Il Frontespizio* — dela Florența, a lui Papini, Soffici și Bargellini, Poezia lirică își mai găsește locul de cuviință, nu se poate vorbi în Italia zilelor noastre de un interes curent, arătat de reviste și public, celei mai nobile dintre manifestările literare. Giuseppe Villaroel, unul din criticii italieni de ultimă afirmare, discutând recent problema și constatând totuși o revenire la interesul pentru Poezia lirică, pune în discuție răspunderea Futurismului lui Marinetti întru repudierea acestei Poezii, atrăgând totdeodată atenția asupra prejudecății — dăinuitoare încă în țara sa — că « civilizația mecanică și mașina nu ar oferi material de inspirație poezilor, ba ar ucide chiar poezia ». De fapt, marinettismul n'a păcătuit însă prin această apropiere a Poeziei de viața modernă a mecanizărilor și a mașinilor; ci prin expresia apoetică (fragmentaristă) onomatopocică, exterioară, artificioasă), pe care a crezut convenabil s'o dea acestei Poezii, astfel readusă la contactul cu vieța și Civilizația momentului nostru.

Dar pentrucă această cronică a fost consacrată în întregime problemelor pe care le pun unele tendințe ale celei mai recente literaturi italiene, este bine să fie citată în încheierea ei, una din cele mai autoritare cărți de îndrumare critică în această privință: *I Contemporanei* (Contemporanii) lui Giuseppe Ravegnani și publicată în a doua ediție, remaniată, de editorul Testa din Bologna.

Alături de copiosul, substanțialul și neîntrecutul repertoriu care este cartea lui Camillo Pellizzi *Le Lettere italiane del nostro secolo* (apărută acum zece ani, dar rămasă de continuă actualitate), nu am putea semna o altă busolă mai sensibilă și mai precisă, pentru orientarea oricui pe acea « *mare magnum* » care este, cu încrucișarea ei de tendințe, de manifestări și nesiguranțe, literatura momentului de față.

ALEXANDRU MARCU

CRONICA ARTISTICĂ

Muzeul Prado la Geneva — Expoziția Leonardo da Vinci la Milano

Va trebui să ținem minte, spre lauda omenirii, că în timpul acestei veri a lui 1939, în care întreaga Europă se pregătea de război, popoarele s'au oprit totuși un moment, pe pragul viitoarelor distrugerii, pentru a aduce un stăluțitor omagiu artiștilor, operelor de artă, creatorilor, creațiilor plastice, vieții.

La Geneva o imensă mulțime, venită într'un adevărat pelegrinaj, se îmbulzea la expoziția capodoperelor aduse dela Prado și dela Escorial, în fața colecțiilor Regilor Spaniei, formând unul din cele mai frumoase ansambluri de opere de artă, din câte au fost vreodată alese și întrunite. La Milano o magnifică expoziție a fost consacrată lui Leonardo da Vinci, unul din cei mai mari creatori din toate timpurile, expoziție concepută ca o totală realizare a concepțiunilor acestui genial spirit. Insfârșit la Venezia a fost celebrat Veronese și împreună cu el pictura pură, Veronese pe care Cézanne îl consideră drept cel mai perfect realizator al picturii europene.

Expoziția Prado nu era propriu zis un tablou al artei spaniole, deși cea mai mare parte din public o vizita mai ales sub acest aspect. Pictura spaniolă este cea mai puțin cunoscută din Europa, fără îndoială pentru că ea nu poate fi cunoscută decât în Spania, căci operele sale n'au trecut niciodată frontierele afară de rare excepții, cum s'a întâmplat cu colecția Greco a Majestății Sale Regelui Carol al României.

Era o regulă absolută că tablourile muzeelor spaniole nu puteau fi împrumutate expozițiilor străine. Colecțiile particulare din Spania erau dintre cele mai închise din toată Europa. A fost nevoie de ororile războiului civil și de curajoasa operă de salvare, ce n'a fost desigur uitată, întreprinsă de către muzeele franceze, pentru ca aceste capodopere ale Muzeului Prado să părăsească Spania și să fie depuse la loc sigur, într'o țară neutră. Este o coincidență dramatică în faptul că expoziția organizată la Geneva n'a putut să rămână deschisă până la termenul său normal. O dată mai mult, aceste capodopere au trebuit să fugă de primejdia războiului și să se refugieze de astă dată în țara lor de origine, din ferire definitiv pacificată.

În scurtul răstimp de pace pe care l-au cunoscut, aceste tablouri au îndeplinit totuși o foarte înaltă misiune față de mulțimea europeană venită să le viziteze. În genere avem pentru arta spaniolă foarte mult respect, dar mai mult din depărtare și, pare-se, fără să o iubim prea mult. Ne temem de duritatea ei, de cruditatea și particularismul ei. Nu pierdem nici o ocazie de a sublinia anumite scăderi tehnice, sărăcia ei de materie. În realitate, arta spaniolă

este o artă esențialmente expresivă pentru care procedeele de pictură nu sunt decât mijloace ce trebuie să fie făcute cât mai suple cu putință. Pentru pictorii spanioli, tehnica, dacă rămâne în planul al doilea, este tocmai de aceea de o îndrăzneală și de o libertate extremă. Toate cuceririle picturii moderne, dela realismul și impresionismul francez, au venit direct din Spania. Velasquez, Goya sunt pictorii cei mai noi care au existat vreodată.

Este interesant de notat că arta spaniolă care este reprezentată ca una din cele mai particulariste și mai specifice din câte există, oferă în realitate în cea mai mare parte, un vast curent internațional și cosmopolit. Muzeul Prado (ca și colecțiile dela Escorial) este conceput cu o adevărată viziune a artei europene, nu completă, de vreme ce arta franceză este aproape absentă, dar făcută cu un spirit universal. Aceste colecțiuni au fost începute de Carol Quintul și de Filip al II-lea, prin urmare într'un moment în care Spania era oarecum centrul lumii, iar voința acestor doi suverani a imprimat colecțiilor spaniole o caracteristică ce nu avea să se mai șteargă. Ei s'au înconjurat de cei mai buni pictori italieni, flamanzi și germani. Tizian, Tintoretto, Bruegel, Cranach lucrau pentru ei. Este remarcabil că în același timp cei doi regi apreciau la fel de mult și pe înțeleptul Van der Weyden și pe Jérôme Bosch. Câțiva ani mai târziu, extraordinara aventură a lui Greco aduce artei spaniole o întreagă moștenire orientală și bizantină precum și tehnicile venețienilor, Greco devenind în câțiva ani mai spaniol decât spaniolii, pictor oficial al aristocrației și al Curții. Nu cred să existe un alt exemplu de tradiție, de curaj și de clară vedere: o Curte care a avut succesiv dealungul veacurilor ca pictori oficiali pe Jérôme Bosch, pe Greco și pe Goya ¹⁾.

Muzeul Prado a luat naștere ca o colecție particulară (prinr'o alegere continuă dealungul unei lungi eredități), în care fiecare tablou a fost direct comandat pictorului sau ales din atelierul său, dintre operele lui cele mai reprezentative și cele mai încărcate de semnificație. Expoziția dela Geneva avea deci din acest punct de vedere valoarea unui exemplu admirabil de mecenat și în același timp dădea o imagine perfectă a artei spaniole și a Spaniei în raporturile ei cu Europa, cu celelalte arte și gândiri străine.

Există totuși în arta spaniolă un alt curent, mai strâns legat de însăși esența Spaniei. Acesta era aproape absent din expoziția dela Geneva și trebuie să-l căutăm în istorie, dincolo de Curtea dela Madrid și dincolo de Escorial, în însăși inima provinciilor spaniole. Sunt în primul rând anumite școli primitive, cea catalană sau cea aragoneză (aceasta din urmă se află reprezentată la Prado).

¹⁾ Această curte, chiar după căderea ei, a continuat să trăiască în ritmul de grandoare ce-i fusese imprimat.

Este mai ales admirabila școală sevillană, cu Valdes Leal, Murillo și Zurbaran. Aceștia sunt foarte puțin prezenți în Muzeul Prado, iar singurele două opere de Zurbaran ale expoziției dela Geneva aveau o strălucire extraordinar de dură. Ei sunt podoaba superbului muzeu din Sevilla, exemplul de muzeu provincial. Zurbaran în deosebi, așa cum figurează acolo și așa cum poate fi admirat în mănăstirea Guadelupa, umil păstor din Estramadura, devenit pictor, este fără îndoială exemplul cel mai tipic al spaniolului în stare pură, pictorul de cea mai rece pasiune pe care îl cunoaștem.

* * *

Omagiul adus la Milano lui Leonardo da Vinci căpăta deasemeni anul acesta o semnificație particulară. Leonardo da Vinci este pe drept cuvânt considerat ca unul din cei mai autentici supraomeni din istoria omenirii. Poate că n'ar trebui să spunem un supra-om, ci mai degrabă un om absolut complet, care a pus în funcțiune toate resursele inteligenței sale, care a abordat și a dus până la capăt, într'o singură viață, toate problemele cunoașterii. Nu există raționament, pe care el să nu-l fi urmărit până la ultimele lui consecințe; matematica, mecanica, optica, astronomia, anatomia, botanica, geografia, geologia nu aveau secrete pentru el. Expoziția dela Milano a fost un prilej de a realiza în mod practic toate concepțiile lui Leonardo. Lângă fiecare din desenele sale luminos mărite (desene însoțite de foarte precise note) s'a executat și expus mașina concepută de Leonardo, sau, dacă e vorba de geografie sau de cosmografie, au fost reproduse hărțile moderne cele mai exacte, dacă e vorba de botanică sau de anatomie, au fost expuse reproduceri fotografice ale plantelor sau ale organelor desenate de Leonardo. Nicăeri nu-l putem surprinde greșind. Mașinile executate după minuțioasele lui planuri funcționează admirabil. Hărțile sunt perfect exacte. Leonardo a descoperit principiile fotografiei, ale electricității, ale motorului, ale avionului, ale corăbiei cu roată. Nimic nu-i este străin.

Partea practică a acestei expoziții era absolut admirabilă, unică, de un interes imens pentru toată lumea, pentru specialiști ca și pentru marele public, pentru profan ca și pentru tehnician. În comparație cu această latură a expoziției, încercarea ce s'a făcut de a se evoca timpul lui Leonardo, n'a avut prea mare semnificație, decât cel mult un efect de contrast, căci timpul său este mult depășit de personalitatea lui.

Ceea ce pare năucitor la Leonardo este faptul că a prevăzut totul, cu secole înainte, că a posedat tot ceea ce noi abia începem să întrezărim și că a epuizat totul. Cele mai multe din invențiile sale n'au fost niciodată executate; problemele pe care le ridică erau mult prea străine contemporanilor săi; în fond, nici el nu

s'a preocupat de ele; nu realizarea îl interesa, ci jocul perfect al spiritului, care, din fiecare principiu descoperit, deduce toate consecințele. A privit cu seninătate posibilitățile fără hotar ale cunoașterii și apoi a lăsat cu înțelepciune să cadă vălul ce le acoperă, acest vâl pe care desenase câteva imagini perfecte și scrisese câteva fraze nemuritoare.

JACQUES LASSAIGNE

NOTĂ LA O PIESĂ DE CHARLES MORGAN ¹⁾

Nici un scriitor nu părea, prin opera sa, mai îndepărtat de teatru decât Charles Morgan.

Autorul lui Sparkenbroke a dovedit prin cele trei mari romane ale sale (*Portrait in a Mirror*, *The Fountain* și *Sparkenbroke*) că e făcut pentru visurile literare cele mai ambițioase, pentru întreprinderile cele mai vaste. Și prin temele pe care le propune operei sale și prin dimensiunile acestei opere, Morgan este un romancier cu vederea largă. Teatrul însă, cel puțin în forma lui de azi, este un mod sărac de expresie. Distanțele în teatru sunt scurte, spațiul e limitat, tehnica este obligatoriu schematică. Prin conciziune formală, teatrul exclude temele mari, desfășurările largi, problemele esențiale. Lui îi trebuie subiecte pe măsura duratei normale de spectacol. Tot ce depășește această durată, tot ce nu intră în trei sau patru acte este prea mult.

Ceea ce este determinant în tehnica teatrului este cortina. Cortina trebuie să cadă. Este ceva implacabil în această simplă lege materială. Ea domină întreaga structură a unei opere dramatice. Orice s'ar întâmpla, cortina trebuie să cadă. Această cortină suspendată deasupra dramei este un fel de bară fixă, care limitează timpul și oprește trecerea mai departe. Un autor nu-și poate angaja eroii într'o situație, care nu e rezolvabilă între două căderi de cortină. Drumurile sunt închise înaintea lui, inevitabil închise.

Oricât de gravă sau de complexă este drama ce se dezbate, cortina trebuie să cadă. Oricât de esențiale lucruri ar avea de spus sau de făcut eroii dramei, cortina trebuie să cadă.

Sub amenințarea acestei ineluctabile căderi, autorul de teatru e obligat să spună repede ce are de spus, și pentru aceasta va trebui să simplifice, să precipite, să scurteze, să rezume. În teatru nu există răgaz, oprire sau întoarcere. Este o artă de procedee sumare.

¹⁾ Charles Morgan, *The Flashing Stream*, Macmillan and Co. Ltd., 1938.

O artă care operează prin tranziții subite, prin contraste tari, prin sugestii violente.

Nimeni mai mult decât un romancier nu simte artificiile teatrului și nimeni nu are pentru ele un mai justificat dispreț. Totuși, printr'un neașteptat paradox (care, în ce mă privește, mă pasionează ca problemă literară), marii romancieri au avut aproape toți nostalgia teatrului.

Dându-și foarte bine seama că în raport cu romanul este o artă inferioară, meschină prin procedee, neîncăpătoare prin dimensiuni, arbitrară prin tehnică, ei s'au lăsat totuși fascinați de lumina scenei. « Artă scilicitoare, sordidă și fermecătoare » — spune Morgan în prefața piesei sale.

Prin ce este teatrul sordid, nu e greu de spus. Prin mașinăria lui, prin trucurile lui, prin strâmtoarea lui, prin așa zisele lui « lovituri », care abia pot ascunde, sub diverse surprize confecționate mecanic, o fundamentală lipsă de libertate.

Totuși, așa cum este, el nu încetează a atrage cu focurile lui oamenii străini de el, străini și prin mentalitate și prin educație artistică și prin conștiință critică.

Pentru un romancier teatrul este fascinant ca o aventură. E o ieșire din singurătate. E o încercare de a realiza efectiv gândul creator. Există în teatru, în ciuda ficțiunilor cu care lucrează, o anumită realitate tangibilă, care îi poate da romancierului iluzia că se întâlnește într'adevăr cu propriile lui plăsmuiri, detașate de el și devenite în mod fizic autonome.

În plus, teatrul e amețitor prin contactul său direct cu publicul, prin transmisiunea imediată a emoției — chiar dacă acest lucru se plătește cu tot felul de renunțări și se obține cu anumite subterfugii.

Însfârșit, trecerea dela roman la teatru, este instructivă ca orice schimbare de tehnică. Tocmai pentru că lucrează sub imperiul unor legi total diferite, teatrul poate fi pentru romancier o experiență edificatoare.

Se înțelege, Morgan nu este primul care face această experiență în literatura engleză contemporană. Conrad și Galsworthy au avut înaintea lui prilejul că cugete la problemele pe care le suscită confruntarea romanului cu teatrul. Cunoaștem în această privință un text deosebit de interesant: prefața lui Galsworthy la piesele lui Joseph Conrad ¹⁾. El distinge cu claritate și cu resemnare legile teatrului de ale romanului, legi de care Conrad nu ținuse seama.

¹⁾ John Galsworthy, *Castles in Spain, and other screeds*. Tauchnitz, p. 152-160.

« Scriind pentru teatru — spune Galsworthy — o sută și una de influențe exterioare intră în joc; imaginația devine abilitate; selecția este determinată de condițiuni fizice, dincolo de orice control. Romancierul obișnuit cu literatura și cu propria lui conștiință, devine adesea nerăbdător și capătă un anumit dispreț chiar pentru propriile sale lucrări teatrale. Aceasta însemnează, de regulă, că el nu înțelege diferența fundamentală dintre cele două forme. »

Galsworthy știe prea bine tot ce este exterior în teatru, tot ce este artificios, automat, eliptic în această artă, dar el acceptă condițiile de lucru ale teatrului și li se supune. Punctul de plecare este cu totul diferit pentru romancier și pentru dramaturg. Romancierul are o deplină libertate. El pornește dela un material de creație care nu depinde decât de propriile sale legi intime, în timp ce dramaturgul trebuie să ia în considerație și materialul de care dispune, dar și condițiile externe determinante: sală, scenă, public, actori, — tot felul de tipare gata făcute, care exercită o presiune de neînălțurat asupra scriitorului.

« Acei dintre noi, nu prea numeroși, care lucrează în ambele forme (*roman și teatru*, *N. R.*) cunosc, într'o măsură imposibilă poate pentru cei ce nu lucrează decât într'o singură formă, sau poate în niciuna, cruntele obstacole pe care le ridică în drum condițiunile fizice ale scenei ».

De fapt « cruntele obstacole » de care vorbește Galsworthy sunt aproape totdeauna tehnicește rezolvabile. Ajunge pentru aceasta oarecare abilitate sau, și mai rău, oarecare șmecherie (« *trick work* », spune el însuși). Problema e simplă pentru cine se resemnează a primi asemenea soluții. În teatru, nu riscă să-și frângă gâtul decât cine încearcă să spargă limitele în mod curent acceptate. Cine se supune însă, câștigă. E un joc sigur.

Revenind la Charles Morgan, ar fi fost de presupus că intrarea lui în teatru — atât de neașteptată! — va fi mai mult o aventură decât o întreprindere literară cuminte. Ce putea să-i ofere limbajul de azi al teatrului, limbaj sărăcăcios, schematic și convențional, acestui autor care e un mare liric și care în cărțile sale de până acum a atins, cu o gravitate puțin fastuoasă, dar incontestabil sinceră și profundă, probleme centrale de conștiință?

Morgan e la largul lui în paginile de meditație și în cele de visare. Scrisul său e solemn, dens, fără grabă, făcut pentru distanțe mari, pentru construcții întinse. Ce putea face el cu bătaia scurtă a dialogului, cu ritmul lui precipitat, cu așa zisa lui « naturalăță nervoasă »? Ce putea mai ales face cu spațiul redus a trei acte, care nu reprezintă materialmente nici a zecea parte din-

tr'un roman și care în plus, prin această împărțire, dă ceva sacadat, fragmentar, escamotat, întregii desfășurări a lucrurilor?

Totul părea străin de el în teatru — și dacă totuși ne-a făcut surpriza de a se îndrepta spre această artă, aveam dreptul să credem că va refuza tipul obișnuit de piesă și că va scrie o operă, care să contrazică în mod absolut regulele stabilite. Ne așteptam să ne dea un dialog platonician sau un poem dramatic; o operă fie de o mare severitate stilistică, fie de o excepțională îndrăzneală lirică; o încercare de a sparge tiparele teatrului realist; un nou Hamlet, un nou Faust...

Ei bine, nu. «The Flashing Stream» (Fluviul sclipitor) este o piesă cuminte, eminentamente reprezentabilă, scrisă cu multă îndemânare scenică, după rețeta cea mai sigură, fără trivialitate desigur, dar și fără austeritate. Nu vorbesc despre «tema» piesei, care continuă perfect preocupările anterioare ale autorului. Vorbesc însă de tehnica ei, de procedeele întrebuițate, de economia scenelor, de mișcarea personajelor. Totul se petrece ca într-o piesă bine și confortabil construită. Succesiunea scenelor e rapidă, expunerea e directă și simplă, incidentele de divertisment sunt abil intercalate între faptele principale ale dramei, iar personajele secunde aduc destul pitoresc și vociune pentru ca să decoreze scena și să acopere cu prezența lor momentele de declin sau de pregătire a acțiunii.

Morgan scrie teatru la nivelul teatrului. El tratează o temă mare (asupra căreia dealtfel nu insistăm în nota de față), cu mijloace dramatice obișnuite. Nici Bernstein n'ar lucra altfel.

Desigur că nu ignorează ceea ce este artisticeste inferior în acest joc — dar cunoscându-i regulile, le primește și le execută.

Lucrul reiese clar din prefața cu totul edificatoare, ce însoțește (împreună cu un eseu asupra «unității spiritului») piesa. Din această prefață se vede că autorul știe bine ceea ce face și că o face deliberat.

El știe de exemplu că se adresează unui public a cărui «comprehensiune colectivă este mai lentă decât cea individuală». Știe că pentru a obține atenția acestui public e nevoie «să-l faci să râdă la fiecare șase rânduri»; știe de asemeni că anumite cutezanțe pot să provoace «decepțiuni la ghișeul teatrului». Știe în sfârșit că există «o regulă a parterului și a fotoliilor de orchestră» și că «tot ceea ce este excepțional pe scenă reprezintă o primejdie».

Totuși toate acestea nu-l descurajează. Morgan le acceptă nu cu cinism, dar cu sinceritate. De ce? Pentrucă — spune el dezarmat și dezarmându-ne — pentrucă iubește teatrul.

«De când eram ofițer de vapor în mărele Chinei, m'am simțit atras de această artă sclipitoare, sordidă și fermecătoare. N'aș fi murit fericit, dacă n'aș fi încercat o dată măcar să scriu teatru.»

Ultima frază ar putea să o semneze toți marii romancieri ai lumii, pentru că exprimă cu o mișcătoare sinceritate, ba chiar cu anumită copilărie, o nostalgie pe care aproape că n'a fost mare romancier să n'o fi încercat (Stendhal ¹, Balzac, Flaubert, Tolstoi, Dostoievski, Turgheniev — ca să nu-i pomenim decât pe cei de primă mărime — au fost cu toții munciți de demonul teatrului).

Charles Morgan iubește atât de mult teatrul, încât îl primește așa cum e.

« Cine vrea să facă experiența teatrului — declară el — trebuie să înceapă prin a-i cunoaște condițiunile actuale și a-i accepta disciplina, încercând desigur să-i aducă ușoare modificări ».

Asta e tot ce cutează autorul lui *Sparkenbroke* să preconizeze: « ușoare modificări ». In ce privește însă structura teatrului, stilul său, tipul său general, tehnica sa obișnuită, el — « după ce a asistat la mai mult de două mii de reprezentații teatrale » ²) — le primește întocmai. « *The Flashing Stream* » este o piesă scrisă cu respectul tuturor acestor reguli, convenții și deprinderi.

« O piesă care nu ajunge la public, nu are rațiunea de a fi », afirmă autorul. Trebuie să recunoaștem că piesa sa are toate șansele « să ajungă la public ».

Pentru cine nu are ambiția de a căuta în teatru alte drumuri decât cele existente, a scrie o piesă de teatru e un joc literar odihnitor. Nimic nu se scrie mai ușor, nimic nu e mai antrenant, nimic nu e mai simplu. Ca orice gen cu reguli fixe, teatrul este în primul rând o chestiune de meșteșug. Personaje, situații, accente se precizează aproape dela sine prin jocul mecanic al replicii și prin desfășurarea aproape automată a scenariului. O replică provoacă altă replică, un personaj cheamă alt personaj, o scenă cheamă altă scenă. Este un joc continuu de echilibru, de forțe care se opun și se neutralizează. Este o problemă de dozaj.

Morgan găsește în această tehnică simplă un prilej de odihnă.

« Cine n'a petrecut — mărturisește el — opt ani de viață, ca să compună două lungi romane, nu poate să priceapă bucuria pe care o simți abordând o piesă, pe care o vei termina în patru săptămâni ».

Trebuie să socotim printre ademenirile teatrului, această extremă ușurință a sa. Romanul, deși îi dă scriitorului o mare libertate, este totuși o lucrare dificilă, care cere timp, al cărei proces de gestație este în genere lung și a cărei executare este totdeauna

¹) E adevărat că Stendhal n'a scris propriu zis nici o piesă, dar până la moarte (dovadă jurnalul și corespondența) a păstrat convingerea că vocația lui e de autor dramatic și mereu a crezut că va realiza într'o zi proiectul lui « *Letellier* » — piesa rămasă nescrisă, deși scenariul îi era de mult fixat.

²) Charles Morgan este cronicarul dramatic al ziarului *Times*.

laborioasă. Dimpotrivă, este în teatru, în viziunea de teatru, ceva *instantaneu* care simplifică lucrurile dela punctul de plecare și le grăbește.

« *Fluviul sculptor* — ne spune autorul în prefață — a fost compus foarte repede, așa cum trebuie să și fie dialogul de scenă ».

Iată de ce piesa aceasta este pentru Charles Morgan « o treabă de vacanță ». Teatrul a fost totdeauna pentru romancierii « o treabă de vacanță ».

« *The Flashing Stream* » este însoțit în volum, după cum am mai spus, de un eseu asupra « unității spiritului ». Cititorii lui Morgan vor lua cu satisfacție cunoștința de această frumoasă pagină de meditație, care ar merita prin ea însăși o cercetare specială. Nu intră însă în intențiile notei de față să vorbim despre gândirea lui Charles Morgan, ci numai despre experiența sa de teatru. E semnificativ pentru noi că, după ce a scris o piesă, autorul e obligat să completeze cu un eseu lucrarea terminată. Este un fel de a mărturisi insuficiența teatrului.

« Suntem tentați să compensăm cu o prefață, extrema conciziune a teatrului ».

Adevărul e că nici o altă artă nu exprimă mai sumar și mai schematic lucrurile pe care le gândim. Orice act creator presupune sacrificiul a nenumărate nuanțe, care nu pot fi duse până la expresie, dar nicăeri acest sacrificiu nu e mai mare decât în teatru.

Cine vrea să traducă în limbaj de teatru o mare problemă de conștiință, este obligat ori să calce legile actuale ale teatrului (dar în acest caz riscă un insucces de scenă), ori să sacrifice problema însăși.

Teatrul este un teribil pat al lui Procust.

MIHAIL SEBASTIAN

LITERATURA CONSACRATĂ VIEȚII ANIMALE

Producția literară nu este diriguată numai de criteriul pur estetic, dar și de exigențe comerciale. O formulă artistică originală sau revelarea unui nou domeniu de viață sunt destinate, în cazul unui răsunet imediat în public, unei imitații repetate, asemănătoare servilității față de o modă trecătoare. Literatura exotică, biografia romanțată, romanul psihologic sau povestirea de aventuri au alcătuit rând pe rând subiecte generale, exploatare de autori și lansate de editori cu mare zgomot de presă. Era în această producție organizată în serie, un interes comercial analog aceluia

care obligă pe producătorii de filme cinematografice, în fața succesului unui anumit gen de filme, să lanseze la scurte intervale lucrări înfățișând același climat sau același ordin de subiecte. Această producție, condiționată de interese comerciale, nu are în generalitatea ei valoarea lucrărilor inițiale, deschizătoare de drumuri. Ea ne apare mai degrabă ca o întreprindere destinată să exploateze un succes, decât să adâncească o nouă dimensiune a vieții.

Literatura consacrată vieții animale răspunde însă unei nevoi sufletești a omului modern, poate unei atitudini filozofice în fața lumii, mai mult decât unui interes editorial de importanța aceluia care a condus la stabilirea celor câtorva mode literare pe care le-am cunoscut dela război încoace. În luarea aminte cu care omul modern se îndreaptă către viața și sufletul animal, nu trebuie să vedem numai o simplă curiozitate științifică, deși aceasta ar fi fost îndestulătoare pentru a legitima o cercetare sistematică și prelungită. Raportul dintre om și animal nu este același cu legătura dintre ochiul observator și obiectul studiat; dincolo de interesul științific, de nevoia explicației, de intenția descriptivă sau clasificatoare, dominându-le poate, se afirmă o puternică legătură afectivă. Dragostea de animal, sentiment complex, cuprinzând deopotrivă nevoie de expansiune și de satisfacție a simțului estetic, este o manifestare particulară a dragostei de natură. Iubirea pentru animal, așa cum este resimțită de omul modern, nu-și are însă un substrat de pură contemplare estetică; ea nu poate fi îndestulată de parcurgerea gamei de nespusă bogăție și irizări a unei colecții de insecte, de pildă, încremenită într'un muzeu; iubirea de animal este ceva viu, direct, care subordonează simțul estetic, unei apropieri sufletești, mai precis, unei *comunicări*. Omul modern comunică prin dragoste cu natura, cu lucrurile, cu animalul. E o corespondență care depășește legătura logică, bizuită pe intuiție, pe sentiment și expansiune generoasă. Iubirea de animal ia în stilul de viață al omului modern semnificația unei atitudini filozofice. E o formă a poeziei.

Vom înțelege pasiunea cu care anumiți scriitori francezi vor iubi animalele și locul pe care animalele îl vor avea în viața acestora: pisicile pentru Colette, animalele sălbatice în general pentru Demaison, puii de lei pentru Edmond Jaloux, cameleonul pentru Fr. de Miomandre, câinii și pisicile pentru Léautaud. (Acesta din urmă îngrijește în locuința lui câteva duzini de asemeni animale; adeseori, în nopțile lui singuraticе, scriitorul se reculege în grădina locuinței, transformată în cimitir pentru foștii lui prieteni, animalele moarte în decursul anilor.)

Atitudinea omului modern față de animale este cu totul diferită de înțelegerea oamenilor secolelor trecute și în deosebi a moralistilor clasici. Aceștia, tributari unei concepții îngust antro-

pomorface, nu vedeau în animal decât o replică inferioară a omului, atribuiau animalelor sentimente umane, orientându-se după anume paralele de înfățișare și « caracter », pe care fiziognomoniștii de mai târziu și le-au însușit. Această concepție ne apare astăzi definitiv depășită, după cum este caducă înțelegerea psihologiei infantile ca o icoană nedesvoltată a psihologiei omului matur. Se recunoaște animalului, fiecărei spețe animale, o psihologie proprie și un univers propriu, ireductibil la psihologia omenească. Această « diversitate de universuri », cum o numește Claparède, nu exclude de altminteri comunicarea dintre om și animale, dar o așează pe un plan afectiv, intuitiv, mai profund și mai esențial decât al planului logic. Dealtminteri, o legătură adâncă apropie pe om de animal, încă din quaternar, dela apariția omului. În lungul perioadelor interglaciare, a vicisitudinilor climatice prin care a trecut pământul, între om și animale s'au creat raporturi complexe, de inimicizie sau servitute, care aveau să se prelungească în lungul timpurilor istorice. Legătura omului cu animalul, sălbatic sau domesticit, apare astfel întărită în perspectiva mileniilor, prin activitatea vânătorească, prin cultul totemic sau domesticire. Este ciudată prin urmare necomunicarea celor două lumi, a omului și a animalului, cu toată apropierea și contactul cotidian dintre ele. Preistoria ca și era istorică prezintă desfășurarea unei vaste epopei, începută cu lupte necruțătoare, cu vânatul săvârșit cu arme primitive, dar și cu primele manifestări ale unui sentiment al supranaturalului și de presimțire a unei lumi de intenții și taine, paralelă celei concrete, îndemnând pe om să scrijilească pe ziduri de peșteri, cu o uimitoare precizie, contururi de animale, și sfârșind cu îndelunga colaborare a omului cu animalul, în care acesta din urmă a introdus în dezvoltarea istorică a umanității, o contribuție hotărâtoare.

Se poate urmări astfel rodul acestei colaborări, foloasele practice trase de om din dresarea animalelor, ca și fluctuațiile și încetineala acestei evoluții. (Este semnificativă în această privință evoluția tracțiunii animale: popoarele antichității aveau, se pare, un mod defectuos de a înhâna caii, împiedicându-le respirația și deci micșorându-le rezistența și capacitatea de muncă; de altă parte, potcoavele nu sunt semnalate în istorie decât prin secolul IX al erei noastre¹⁾). Marile migrațiuni de populații, tălăzuirea pe mari întinderi a faunei ținuturilor, au făcut loc cu timpul așezărilor statornice, conducând la domesticirea animalelor, deci la un contact mai strâns între om și animal.

Felul cum se răsfrânge interesul pe care îl poartă omul anima-

¹⁾ Jean Canu, *Ce que l'homme doit à l'animal*, în *Le mystère animal*. Plon, 1939, p. 79-80.

lului, în timpul nostru, este dintre cele mai comprehensive. Înălăturând vechea concepție antropomorfică, renunțând a atribui animalelor gânduri și inclinații pur omenești, recunoscând lumii animale o existență aparte, omul modern se apropie de animal dezbatat de prejudecăți și călăuzit de curiozitate cercetătoare. Din acest spirit a izvorât o literatură pe care am putea-o împărți în trei categorii, între care se stabilesc largi comunicații: literatura de observație a vieții animale, literatura descriptivă a vieții și obiceiurilor animale și «romanțarea» vieții animale, după exemplul biografiilor. Valoarea relativă a acestor categorii de lucrări nu este, firește, comandată de spiritul general din care aceste lucrări participă, ci de tactul, inteligența și valoarea literară a autorului. Numărăm desigur lucrări strict științifice, scrise într'o limbă bogată și cu remarcabile resurse de expresie, după cum întâlnim, mai ales printre «romanele» consacrate vieții animale, lucrări artificiale, stângace. Tradiția unui stil bogat în sugestii și a unei înalte ținute literare printre oamenii de știință este înrădăcinată în Franța, patria scrisului supravegheat și a unei permanente înrăuriri a clasicilor. Menționăm în această privință în literatura medicală *Clinicile* lui Trousseau, sau chiar Jaccoud și Dieulafoy, sau volumele lui Claude Bernard.

Pentru aceste motive nu vom urma în aceste note împărțirea literaturii animale în cele trei direcții menționate, mărginindu-ne la o repede privire generală.

Nici un domeniu nu a fost lăsat la o parte din această scrutare a lumii animale. Aspectele vieții animale întrevăzute la microscop ¹⁾, lumea insectelor, păsările, animalele domestice sau animalele zise sălbatice au făcut rând pe rând obiectul lucrărilor cercetătorilor, poezilor și exploratorilor. Albinel rețin îndelung luarea aminte a entomologului Julien Françon ²⁾, păsările fac obiectul lucrărilor lui Delamain ³⁾, animalele sălbatice au fost descrise în lucrările lui André Demaison, care este fără îndoială un maestru al genului, animalele domestice sau viețuind în câmpiile franceze și venind în legătură cu viața țărănească au fost descrise cu înțelegere de Charles, Silvestre în cronicile sale din *Le Temps*, despre care Albert Thibaudet afirma că reprezintă foiletoanele cele mai bogate în substanță ale publicației. Robert Goffin ⁴⁾ se oprește rând pe rând cu pătrundere și simț poetic

¹⁾ Marcel Rolland, *La féerie du microscope*. Mercure de France.

²⁾ Julien Françon, *L'esprit des abeilles*. Gallimard.

³⁾ Jacques Delamain, *Pourquoi les oiseaux chantent* și *Les jours et les nuits des oiseaux*. Stock, apărute în colecția *Les livres de nature*, condusă de André Demaison, bogată în lucrări consacrate vieții animale.

⁴⁾ Robert Goffin, *Le roman des anguilles*, *Le roman des rats* și *Le roman de l'araignée*. Gallimard.

asupra enigmelor animale, scriind pagini de mare fineță și suflu poetic. Cămila, tigrul, albinele, cameleonul, urangutanul sunt urmăriți în particularitățile lor de viață, în detaliile existenței lor colective, amănunțiți în deprinderile lor biologice. Lumea instinctului, comunicările între animale, obiceiurile nupțiale, activitățile industriale, uneori atât de surprinzătoare prin regularitatea construcției pe care îl presupune — pâzna păianjenului — alcătuesc obiectul descrierilor amănunțite, a observației răbdătoare sau prilejul elanului poetic.

Unei literaturi atât de bogate în teme trebuia să-i urmeze lucrări năzuitoare către sinteză. Lumea animală înceta de a fi obiect de morfologie, de romanțare abilă sau de vulgarizare; lucrări de colaborare aveau să întrească, prin vederi de sinteză, totalitatea problemelor propuse de existența animală. O atare lucrare este volumul *Le mystère animal* (Plon Ed.). Se trec în revistă, în această carte, într'o perindare rapidă, sectoare diferite ale problemei animale, fiecare încredințat unui colaborator diferit. Se pot îmbrățișa astfel într'o vedere generală pozițiile cele mai diferite, dela dragostea spontană pentru animal, la atitudinea științifică, și dela urmărirea atentă a vieții animalului domestic, la punctul de vedere ecleziastic, acesta din urmă, firește, adaptat spiritului modern. Dar dominând vastitatea subiectului și varietatea problemelor tratate se desprinde contribuția profesorului Edouard Claparède, urmărind drumul ce leagă inteligența animală de inteligența umană.

Profesorul Claparède trece într'o repede perindare punctele de vedere apărute de biologii contemporani, asupra raportului dintre instinct și inteligență. El arată opoziția celor două instrumente de orientare în lume, unul rigid și invariabil, instinctul, celălalt mobil și adaptat împrejurărilor celor mai diverse, inteligența, insistând asupra greutății reducerii celei din urmă la cea dintâi printr'o evoluție directă, lineară. Dar dacă evoluția lineară exclude o transformare a instinctului în inteligență, trebuie să notăm că evoluția poate de asemeni prezenta bifurcări, dicotomizări ale rădăcinilor genealogice primitive. Dacă nu putem accepta derivarea inteligenței dintr'un instinct automatizat, putem accepta totuși formarea ei dintr'un instinct special, dintr'o anume ramură colaterală a evoluției instinctului, care, în credința lui Claparède, îmbrățișând punctul de vedere mai vechi al lui Morgan și Jennings, este *instinctul de căutare*. În aceste condiții... « inteligența s'a dezvoltat din instinct, dar dintr'un anumit fel de instinct, care diferă de toate celelalte, opunându-li-se într'o oarecare măsură, din instinctul de căutare » (pag. 159).

Cercetarea științifică îmbogățește astfel experiența umană prilejuită de contactul cu animalul. Putem să desprindem din va-

rietatea condițiilor vieții animale și experiențelor repetate, câteva principii generale, îngăduindu-ne o înțelegere mai exactă a raportului dintre om și animal și, prin aceasta, a poziției omului în univers. Inteligența umană comparată cu inteligența și cu instinctul animalelor vedește un proces de liberare din concret, din lumea imediatului. Prin această liberare, la care a contribuit hotărâtor limbajul articulat, inteligența umană s'a desprins din cadrul biologic al animalității, afirmându-se într'o nouă zonă de viață. Dar această transcendere a animalității nu trebuie să ne impună stavili pentru înțelegerea universului animal, considerat în esența lui ireductibilă.

Literatura consacrată animalelor este, considerată fiind în general, o mărturie a unei atari încercări de cuprindere a unei lumi diferite de viziunea specific umană.

ION BIBERI

ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE

Zilele trecute mă găseam în fața unui morman de gazete și reviste franceze, încâlcite unele 'ntr'alte, la hazardul răsfoirii lor de către cititor. Era ca o adevărată sindrofie de ființe viețuitoare. Fiecare din aceste publicații se arăta ca un obraz particular, familiar ca acel al unei persoane cunoscute. Văzut așa, în stare de mulțime, tot acest popor de jurnale m'a făcut să realizez clar ceea ce în fond știam de mult, și anume că nicăeri ca în Franța nu găsim gazete așa de « bine făcute », așa de dibaci compuse. Vorbesc de felul cum e distribuit materialul, cum acesta e « pus în pagină ». Desenul pe care îl zugrăvesc pe hârtie așezarea și dimensiunile coloanelor de text, ale ilustrațiilor, ale titlurilor și subtitlurilor, dă expresie unei gazete întocmai cum forma trăsăturilor unei figuri omenești însufletește o față și o spiritualizează. Și nu trebuie să fie nimenea gelos când cineva va constata că Franța e singura țară unde gazetăria ajunge o artă adevărată, după cum tot Franța e țara unde s'a avut curajul să se vorbească despre o estetică specific gazetărească, curajul de a se spune că această Cenușereasă a literelor conține cel puțin tot atâta frumusețe cât și celelalte surori mai mari ale sale. În multe alte țări gazetarul e privit cam de sus și e socotit sau ca un vânător de cancanuri sau ca un funcționar subaltern al trusturilor sau guvernelor. În Franța gazetăria nu cade în niciunul din aceste excese. În Franța gazetăria e pur și simplu un gen literar, alături de celelalte. Gustave Lanson, autorul clasicului tratat de Istorie a lite-

raturii franceze, consacră aproape un întreg capitol influenței considerabile și în cea mai mare parte binefăcătoare a jurnalismului asupra literaturii din veacul al XIX-lea și al XX-lea, influență care consistă esențialmente în dezvoltarea amorului pentru documentul omenesc și a nevoii de a-ți alimenta mintea cu o mare mulțime de întâmplări și reflecțiuni, diverse ca natură și ca proveniență. Necesitatea de a gândi mondial — necesitatea înrudită de aproape cu aceea de a gândi cu un puternic interes dezinteresat —, toate acestea sunt roadele jurnalismului, adică a jurnalismului francez care a fost întotdeauna în capul mișcării.

Mă întorc cu amintirea la acele gazete trântite în vraf pe masă despre care vorbeam la început. Multe din aceste gazete nu-s gazete, ci doar îmbrăcate în haină de jurnal. Sunt așa zisele « mari hebdomadare », Candide, Marianne, Nouvelles Littéraires, Gringoire, Je suis partout. Este exact întoarcerea pe dos a poveștii cu Cenușereasa... Prestigiul s'a inversat și surorile mai mari copiază acum ele portul vestimentar al oropsitei de altădată...

După cum un obraz este totdeauna și o oglindă care reflectează nu numai sentimentele omului, dar și pe acelea ale părinților, ale rudelor și chiar ale sutelor de tovarăși de viață în societate, tot astfel trăsăturile fizice ale unei gazete exprimă nu numai caracterul moral al onor. redacțiunii, dar, uneori, și pe acele ale întregului popor din mijlocul căruia gazeta a luat naștere. Am scris odată un întreg eseu sugerat de fizionomia paginii întâi a ziarului englez Times, unde arătam cum toate apucăturile și particularitățile sufletului britanic se găsesc acolo ca fotografiate. Iată acum un alt exemplu, cules dintr'o publicație franceză:

Pagina 5. Adică egal de departe de articolele editoriale cât și de acele speciale pe care cititorul le caută cu mână sigură răsfoind dela coadă spre început. Pagina 5 este locul tip al umpluturii, al materialului de importanță secundară.

Pe această pagină 5, în periodicul despre care vorbim, găsim, ca articol « de fond », câteva știri mărunte din diferite țări, la dreapta o fotografie umoristică ocupând locul cel mai spațios al paginii, apoi pe ici pe colo câte o reclamă, și, în fine, la Sud-Estul foii, încadrat într'o casetă ca de anunț publicitar un articol intitulat: « Pour ou contre la gloire », adică « Pentru sau contra gloriei ». Este o mică contabilitate în partidă dublă a câtorva opinii asupra gloriei, opinii emise de scriitori mai mult sau mai puțin cunoscuți, ca Goethe, Bernard Grasset, Renoir, Tucidide, G. de la Fouchardière, Anatole France și alții.

Este mai întâi foarte caracteristic cum gloria este în Franța un lucru despre care e decent să se vorbească în pagina a 5-a, într'un loc mai umbrat, și nu în acel de « plin-soare » al paginii prime. Francezii totuși au fost în cursul istoriei universale — și

vor mai fi încă și pe viitor — buni profesori de glorie. Dar lecțiunile lor ei le dau prin intimitatea discretă a exemplului, iar nu prin trucul bătător la ochi al regiei. C'o fi vorba de glorie științifică, ori militară, de glorie filozofică sau politică, artistică sau civică, gloria în Franța e oarecum jenată de ea însăși. Pasteur nu defila pe bulevard în fruntea discipolilor; atâția călugări misionari care au cutreerat țări și mări pentru a sădi bună-tatea și pacea sufletească printre semenii noștri albi, negri și galbeni nu-și regisau gloria cu rețete comerciale. Gloria lor — căci ei au fost producători de glorie — această glorie ei s'au mărginit s'o suporte, făcând-o să acopere Biserica franceză sau Știința franceză. Dar chiar gloria aceea zgomotoasă prin excelență, care este gloria militară, și în care Francezii sunt eminenți, chiar și aceasta ei o predau indirect și neprofesoral, prin sugestia și elocvența subtilă a pildei dela om la om, a faptei de toate zilele, a eroismului fără fraze și practicat în tot momentul. Francezul care se bate în război înjură războiul tot timpul; dar așa, cu atitudinea sa antiromanescă se bate totuși ca un leu, zeflemisind gloria personală pentru a o face mai bine să se reverse asupra tuturor camarazilor și asupra Franței în sine. Are un instinctiv dispreț pentru acea concepție de glorie care so-coate drept suprem ideal ca, printre milioane de șuruburi identice, să fii șurubul cel mai lustruit, cel mai la vedere, cel mai strălucitor din toate. Soldatul francez nu e un ghivent al unei mașinării. Fiecare face război oarecum pe cont propriu. Fiecare se ostenește să găsească un mijloc personal de a fi erou. Dar gloria care automat naște din fapta lui, el nu o revendică pentru sine, ci o lasă să se adune cu a camarazilor și să formeze un bloc trainic și imens. Iată pentruce gloria personală agasează pe un francez, dându-i impresie de camlotă și poftă de zeflema.

În acel articolaș despre care vorbeam, e foarte interesant de făcut o mică socoteală. În coloana cu păreri « pentru » glorie, numai jumătate din autori sunt francezi; în rubrica cea cu păreri « contra », toți sunt francezi și toți sunt plini de ironie, scepticism sau zâmbitor humor. « Gloria — spune Baudelaire — e rezultatul adaptării unui om la tâmpenia general-națională ». Sau — zice Flaubert — este « a face să se spună cât mai multe prostii pe socoteala ta ». « Cum să credem oare în realitatea gloriei — se întreabă Anatole France — când secolul cel mai luminat, acela al lui Voltaire, a disprețuit pe Homer și pe Dante, iar pe Shakespeare îl numea barbar și mitocan? Și noi, care am învățat cum să iubim aceste umbre, noi nu putem pretinde totuși că suntem mai deștepți ca Voltaire. Atunci?.. ». Este o veche vorbă: « à vaincre sans péril on triomphe sans gloire », adică « o izbândă fără primejdie este un triumf fără glorie ». Cine — se întreabă

atunci la Fouchardière — « cine este imbecilul care a putut spune asta? Dimpotrivă, gloria e rezervată tocmai aceluia care n'au cunoscut niciodată primejdia ». « Aș vedea cu plăcere — scrie Talvart — ca nu cu lauri, ci cu frunză de pătrunjel să se în-cingă frunțile gloriilor noastre contemporane, căci ele au o înrudire vădită și o descendență secretă din bucătărie și oficiu ». « Gloria — încheie Jean Roux — este adesea un zgomot care începe nu se știe de ce ». Iar Tournade observă, jumătate trist jumătate amuzat, că « după câteva secole, gloria nu mai servește decât la plictisirea școlarilor ».

Dar să lăsăm acum gloria la o parte, și fiindcă am vorbit de școlari, să ne ocupăm puțin de ei, sau mai precis să ne ocupăm de felul cum se ocupă de ei d. Mario Roustan, fost ministru al Instrucțiunii Publice. De câte ori vine vacanța, Francezii își fac datoria să atace vehement bacalaureatul, adică sistemul liceal practicat în Franța. Acest regim e acuzat că duce la o înmagazinare excesivă și foarte provizorie de cunoștinți inutile, pe care elevul se grăbește să le uite — din fericire pentru el — de îndată ce a întors spatele comisiei. Apoi acest regim barbar — zic nemulțumiții — dezvoltă sadismul examinatorilor care se complac în torturarea rafinată a candidatului. Apoi bacalaureatul este o pepinieră de tocori. Etc. Etc.

Cu foarte multă dreptate observă d. Mario Roustan că aceste obiecțiuni nu se pot aduce bacalaureatului, ci tocorilor de bacalaureat, precum poate și autorității școlare care nu veghează la o decurgere corectă a examenului. Corectă, adică în sensul scopului firesc al bacalaureatului, care nu e un examen de specialitate, ci, cum zice Roustan, « un examen de pesage », de cântărire generală a inteligenței. Bacalaureatul — adaugă el — nu trebuie să fie « preparat » în ajun și nici măcar cu șase luni înainte. El se prepară încă din primul an de liceu. Și probele scrise sau orale trebuie să arate nu ce cunoștinți are elevul, ci cum știe să se servească de cele pe care le are. În niciun caz, profesorul nu are a se ocupa de cunoștințele pe care elevul *nu le are*, chiar dacă ele sunt prevăzute în programa analitică. De altfel această programă e așa de vastă încât, dacă vrem să fim de rea credință, putem interoga pe candidat asupra a tot ce există pe acest pământ.

Un alt proiectil care se aruncă împotriva bacalaureatului francez este acela al declasării. Bacalaureatul e o officină de ratați. Gândiți-vă — exclamă acești voitori de bine — gândiți-vă ce oroare: există acum bacalaureați care sunt sergenți de stradă! La care d. Roustan răspunde simplu, scurt și incisiv, într'un stil à la Talleyrand: Gândiți-vă ce fericire: în Franța am parvenit să avem sergenți de stradă care sunt bacalaureați! Și această mică înversare a cuvintelor exprimă perfect spiritul drept și generos

al francezului. Intr'adevăr, de ce să spunem că e ofensător pentru un bacalaureat să fie sergent de stradă, și să nu spunem că e foarte onorabil pentru un sergent de stradă să fie bacalaureat, și că ar fi de dorit ca toți gardienii păcii să aibă asemenea studii?

D. I. SUCHIANU

O CARTE DE CENTENAR

Gândul d-lui Tzigara-Samurcaș, când a pornit această carte pe care o putem răsfoi astăzi în voie, a fost un gând de iubire. Ea n'are alt titlu decât numele însuși al întâiului nostru Rege, reprodus aidoma, nu numai cu caligrafia senină pe care i-o cunoaștem, și cu parafa de dedesubt, ca un ecou al aceluiași nume, scăpat și răsucit odată prin cotloane de munți și de istorie, dar și în mărimea din cartea de aur a Fundației Universitare Carol I, așa cum a fost scris acolo cu mâna lui la 20 Aprilie 1914.

Este anul când ne-a părăsit. Pădurile de fag de pe valea de sus a Prahovei au început să se roșească. Este ca acum 25 de ani, când, într'o dimineată de brumă timpurie, ca diminețile de Septembrie de astăzi, ne-a sosit pe neașteptate dela Sinaia vestea grozavă, care ne mai sperie și după atâta timp cu spaima de atunci, pe toți câți am primit-o în auz și în suflet în acele zile. Marele Rege se întoarce între noi în copertele unei cărți. El ne privește cu ochii lui albaștri cu răsfrângeri verzi din fiecare pagină. Vrea să fie din nou cu supușii lui. Să treacă printre noi în făptura pe care i-o știm, încheșat din nou, din mici întâmplări, păstrate nu în arhive, ci numai în mintea celor chemați să le povestească și care altminteri s'ar fi pierdut cu ei, nu încă legendă și nici istorie, îndepărtate amândouă și prelucrate, una de închipuirea populară și cealaltă de oamenii de știință, ci amintiri, adică fărâme de viață, în care mai bate viața. De aceea am socotit volumul d-lui Tzigara-Samurcaș, alcătuit cu ajutorul a 33 de colaboratori, o carte de iubire. Cel care spune întâiul cuvânt este Insuși Augustul Nepot.

Una din cele mai mișcătoare bucăți este poate aceea a d-lui Constantin Meissner, « Poporul Românesc și întemeietorul dinastiei », mai puțin prin bogăție de fapte sau concentrare literară, cât prin glas care vine mai de departe. « Din viața Regelui Carol I » e o carte de oameni care nici unul n'are mai puțin de 50 de ani, de vreme ce până acum un sfert de secol însemnaseră destul în lume ca să fie primiți de Suveran și să ajungă să-l cunoască. Nici unul, afară de unul, copilul casei și Regele de astăzi al Țării. Gândiți-vă însă că între acești trimiși ai trecutului, d. Meissner

își aduce aminte și povestește întâmplări dela 17 August 1866, când Domnitorul Carol a venit pentru întâia oară la Iași! Știm din paginile Martorului ocular că această călătorie, gândită de Ion Brătianu, avea rostul nu numai să arate țara noului Domnitor și pe Domnitor țării, dar să înnăbușe mișcarea separatistă moldo-veană. D. Meissner era atunci de 12 ani și alerga, împreună cu alți copii de aceeași vârstă, dela o stradă la alta a itinerarului cunoscut din afișe, ca să se bucure și să strige urările de bun sosit alaiului domnesc. Domnul însuși nu era decât cu 15 ani mai mare decât copilul care se îmbulzea la marginea drumului. Ni se părea că faptele și lumea aceea sunt într'adevăr de altădată și iată că ele se înprospătează pe neașteptate, ca și cum le-am putea întâlni din nou la un colț de stradă, cu vorbele acestui fericit contemporan al celor mai vechi.

Mărturisiri de o mare frumusețe, care nu stă nici în episoade rare, nici în stil, ci în înduioșarea stăpânită și într'o credință asupra căreia moartea n'are nici o putere, se găsesc în amintirile medicului Curții, d. Dr. Mamulea. O lumină nouă intră prin toate încăperile Palatului, cu însemnările acestui om, care știe să fie nu numai un tămăduitor de suferințe trupești, dar și un medic de suflete. Simți că te poți rezema pe o asemenea făptură, care trebuie să fie bine zidită, să aibă vorba puțină și privirea ascuțită și poate de aceeași culoare cu a Regelui. Fără să fie literat, în ceea ce spune se dezbăluie și pe sine, nu numai ceea ce îi pusese condeiul în mână. Suntem martori aici la măcinarea anilor și mergem puțin pe drumul care trebuia să-l scoată din viață pe Carol I, alături de el, înțelegându-i șovăielile, speriați la fiecare pas, nădăjduind și, rând pe rând, cu sufletul la gură, până când, în acea noapte de 27 Septembrie, ne scapă, cum a scăpat, fără să prindă de veste, alor Săi și Țării. Ce încheiere de mare fior știe acest medic să dea paginilor lui, după ce descriesese mai mult profesional ceea ce găsisese în camera Regelui, când a fost chemat după 5 dimineața de Carmen Sylva: « Sosii către 5,30'. Regele avea o față senină, ușor colorată, ochii închiși, pielea caldă încă, expresiunea unui om care doarme adânc, fără cea mai ușoară urmă de suferință ». Dar iată și sfârșitul: « Steaua cea bună, care timp de aproape o jumătate de veac călăuzise pașii sfioși ai țării, pierise în nemărginit ». De multe ori ți se pare, când vezi vara căzând o stea, că îi auzi fâșâitul prin văzduh. Rândurile medicului Curții sunt pline de acest sunet luminos.

O discordare și o lărgire liniștită de zare înseamnă cele câteva amintiri despre Regele Carol I ale d-lui Grigore Antipa. Ceva din taina și din împăcarea undelor Dunării sau ale marilor lacuri, pe unde povestitorul a însoțit până în zilele din urmă pe Stăpânul și Regele lui, se împletește pe după fiecare cuvânt și-l face să se

umple de înțelesuri și să se vadă de mai multe ori, ca rășfrânt în apă. Carol I este în același timp cunoscător de oameni și muncitorul fără preget al unui gând, pe care l-a dus cu El și l-a slujit aproape 50 de ani, și e prietenul mai mare, care știe să zâmbescă, să îmbărbăteze și să dea răsplata. Călător printre lacuri și lebede albe, dela vărsarea Dunării, nicăieri ca în aliniatele documentate și aproape evlavioase, de adâncă și supusă iubire, ale d-lui Antipa, Regele Carol nu este parcă mai la locul lui în acea înfățișare de tinerețe din fresca pictorului Mücke din Mănăstirea dela Einsiedeln din Elveția. Într'un mare tablou dela 1860, care închipue aducerea statuii Maicii Domnului la Maria Einsiedeln, în grupurile de credincioși artistul a zugrăvit și câțiva membri ai familiei Hohenzollern, iar printre ei pe Prințul Carol la 20 de ani. D. Tzigara-Samurcaș a avut grije să ne dea acea reproducere, a unui băiat de cor de Botticelli germanic, străns în mantia monahală, cu o lumânare împletită cu flori în mână, cu privirea înainte ca spre un destin descoperit numai lui, cu legătura dela gât purtându-i numele, ca și când nu trebuia să se rătăcească în mulțimea îngerilor. Ne spune episcopul Netzhammer în altă bucată că Regele se oprea, în plimbările lui în Elveția cu Carmen Sylva, înaintea aceluia pelerin și povestea tovarășilor despre el și anii de atunci. Nicăieri acest chip nu s'ar găsi mai la locul lui decât în paginile cu ape românești, cu privighetori de Mai și cu mari lucrări de stăpânire a naturii și de îmbunătățire a vieții oamenilor, pe care le-a scris d. Grigore Antipa. Regele vine în acele pagini de foarte departe, dela izvoarele Dunării și ale Familiei Hohenzollern ca să se așeze în mijlocul nostru și să dea naștere la o nouă viață de Stat și la o nouă cultură.

Trebuie citite și amintirile care sunt despre Regele Carol I, dar sunt mai ales despre vechea viață a acestei țări și a caselor ei boierești, între care noul Domnitor s'a așezat și a fost prețuit, ale d-lui Constantin Manu. Diplomatul a avut acele scurte audiențe de prezentare și de îndrumare, în care Suveranul țării își cunoștea și își câștiga oamenii. El a adus amintirea lor pe toate malurile de Mare și prin toate orașele pe unde l-a purtat cariera. Dar tatăl lui, generalul Manu, fusese camarad de promoție în Regimentul de Artilerie de Gardă dela Berlin, cu viitorul Domnitor. De aceea nu citim aici numai însemnările celui care iscălește, ci tot ceea ce această împrejurare aducea într'o casă de veche datină, unde legăturile se făceau pentru totdeauna și cuvintele date se păstrează din neam în neam. E ca și cum în casa din Calea Victoriei, cu grădinile cu lămâi și plante exotice, de unde îl vedeam pe bătrânul om de Stat ieșind la plimbarea lui zilnică, așa cum îi vedem pe ai lui astăzi, și vestită prin portretele de familie, de valoare tot pe atât de istorică pe cât artistică, s'ar

mai ridică, alături de ele și la loc de cinste, încă un portret. El e urzit din ce are mai rar un suflet omenesc, respectul ieșit din recunoașterea liberă a unei mari personalități. Această simțire face, în aceeași măsură, cinste, celui care a stârnit-o și celui care nu se ferește s'o mărturisească.

D. Rădulescu-Motru istorisește ceea ce-l leagă de Regele Carol I ca întâiul director al Bibliotecii Fundației prin anul nenorocit 1893, când studenții împinși de oameni străini de Universitate, credeau că trebuie să rămână departe de darul regal. Curând după aceea tineretul s'a întors și Fundația Universitară Carol I a ajuns așezământul cel mai iubit al lui și care întrupează viața studentească eroică dinainte de războiu. Era omul care trebuia Fundației, pentru a face educație, nu politică, după cum se rostise regesul cititor către cineva cum nu se putea mai potrivit să-l priceapă, Titu Maiorescu. Dacă directorul se plânga câteodată: « Majestate, foarte mulți studenți cer să li se aducă scrieri scumpe, care depășesc puterile noastre de cumpărare », Carol I răspundea, cu acea trăsătură de glumă de care mulți l-au crezut pe nedrept lipsit: « In cazul acesta fă și d-ta cum fac eu cu miniștrii Mei. Nu dau curs unei cereri decât dacă se repetă. Mulți miniștri vin și îmi fac propuneri. Eu zic totdeauna: Da, da, lăsați aici un raport și vom vorbi. Puțini mai vin în urmă cu raport. Așa și d-ta cu studenții. Comandă pentru aceia care repetă cererea. » In oglinda acestor ochi Regele a stat o clipă, și astăzi îl găsim întreg, pe El și gândurile Lui de atunci. Este ca un titlu de carte: Regele și Universitatea, tras pe hârtie de o mână chibzuită și sigură.

In « Audiența mea la Regele Carol I » din Octomvrie 1909, pe care o schițează scurt și cu pază d. Anton Mocsony, se arată o altă latură, destul de ascunsă, a gândirii și a acțiunii de Stat a fostului Suveran. Era vorba de România ardeleni și de suferințele lor, mai cu seamă după intrarea în scenă a contelui Apponyi și a legilor lui școlare. Regele era nu numai informat despre lucruri și oameni, dar supraveghea de departe și ajută, pe cât îi îngăduiau împrejurările și îndatoririle din țară și din afară, mersul treburilor. Mirarea de atunci se păstrează și în scrisul de astăzi al d-lui Mocsony, când d-sa, Român de dincolo și tânăr de 27 de ani, abia ieșit dela carte, a auzit pentru întâia oară dela Regele Carol despre Memoriile lui Ludovic Kossuth și despre partea din ele, unde se arată legăturile dintre marele revoluționar în exil și Cuza-Vodă. Nu degeaba Sinaia, unde Regele primea cu deosebire asemenea audiențe, se găsea în mijlocul pământului românesc! Până la ea ajungeau și erau înțelese toate plângerile românești, de această sau de cealaltă parte a munților. In tăcere, și fără să fie simțit, decât la asemenea rare prilejuri, Regele pregătea vremurile.

Ar trebui poate să mă opresc mai cu seamă la amintirile mili-

tarilor, care sunt multe și convingătoare. În ele Regele Carol se arată cu firea lui hotărâtă și dreaptă, făcută din muncă și din disciplină. Era întâiul soldat al țării și putea, fără silință, să fie ce era el între oameni de aceeași îndeletnicire. Nu e de mirare că militarii l-au înțeles și l-au urmat. De pe uscat și de pe apă, din camera unde se pregătesc legile și organizările sau de pe front, unde pândesc primejdiile, d-nii general adjutant Paul Angelescu și Amiral Coandă, general adjutant G. P. Georgescu, I. Istrate și Amiral Spiropol, își aduc aminte de oameni și de întâmplări care învie timpurile și învie mai ales trăsăturile de medalie ale întâiului nostru Rege, rezemat pe armată ca pe cel mai puternic stâlp.

Cartea aceasta de amintiri, tipărită de Fundația Carol I, din gândul și cu mult scris propriu al d-lui Tzigara-Samurcaș, în anul când s'a sărbătorit centenarul ctitorului Dinastiei române, deșteaptă alte amintiri și aduce mai cu seamă înaintea noastră pe Suveranul intrat în istorie, cu atâtea amănunte omenești, care ni-l fac mai apropiat și mai scump. Fiița care a știut să însuflească nesfârșitul respect și marea iubire, întâlnite la tot rândul în aceste pagini, din condeiul nu al unor lăudători de prilej, ci al unei vechi garde, de ziditori, alături de Regele lor, ai unei mari epoci, era întru totul vrednică de închinările urmașilor. Coroana, care a fost ridicată pe fruntea ei, luminează tot viitorul nostru și, în lumina ei, umblăm, cu toată paza, dar fără teamă.

Această carte e o firidă din care ne privește, stăpân pe sine și pe vremuri, un întemeietor de dinastie.

EMANOIL BUCUȚA

MEDITERANA ȘI OCEANUL INDIAN

Charles Autran este un savant cu preocupări multiple și erudiție solidă în domeniul lingvistice comparate. A scris câteva studii curajoase despre Fenicieni, despre relațiile probabile între sumeriană și indo-europeană, despre Grecia antică față de Orient. Lucrarea sa capitală, *Introduction à l'étude critique du nom propre grec* a rămas încă necompletă. În schimb, o carte accesibilă ne-specialiștilor, *Mithra, Zoroastre et la préhistoire aryenne du christianisme* (Paris, Payot, 1935), s'a bucurat de ceea ce se poate numi un mare succes de public.

Acest neconținut călător pe drumurile neumblate ale lingvistice, arheologiei și etnografiei, a început de curând publicarea, în mici fascicule, a unei lucrări de ansamblu, bogate în sugestii și informație, intitulată *Phoinikes et Dravidiens* (Librairie Orien-

taliste Paul Geuthner, 1937-1939). « Phoinikes », susține Charles Autran, nu denumește poporul semitic al Fenicienilor, ci populațiile egeeno-mediteraneene care au înființat thalassocrații din Ciclade și regiunea nilotică până în India de Sud și Insulida. Este vorba, deci, de civilizații maritime înfloritoare mult înainte de apariția semiților în istorie. Seria aceasta nouă de publicații indică chiar în titlul ei general, *Phoinikes et Dravidiens*, legăturile antropologice, lingvistice, religioase și culturale între lumea mediteriană și sud-indiană.

Titlurile broșurilor lui Autran sunt semnificative pentru teza pe care își propune s'o dovedească: *La femme et la courtisane* (1937, 32 pag.); *Prélude à l'enlèvement d'Europe* (1938, 32 pag.); *Tyr égéenne. Son nom et la route de l'Inde* (1938, 84 pag.); *La flotte à l'enseigne du Poisson* (1939, 106 pag.). În pregătire sunt alte câteva fascicule: *Phonétique dravido-prégrecque*; *Le Bétyle d'émeraude de l'Héraklés de Tyr*; *Le taureau d'Europe*; *Rapts de femmes*, etc. După cum se vede, Autran face apel la nenumărate discipline — dela lingvistică și arheologie până la etnografie și istoria religiilor — pentru a pune în lumină unitatea civilizațiilor maritime create, în zorile istoriei, de această « rasă » dravidiană, care se deosebește și de ethniile semite și de cele ariene, deși a activat în geografia lor și le-a influențat și în limbă, și în cultură, și în religie.

Cercetările lui Autran pot fi folosite chiar independent de premisele și concluziile tezei sale. Iată, bunăoară, prima fascicolă, *La femme et la courtisane*, care are ca subtitlu: *Suggestions pour une nouvelle étymologie au mot γυνή*. Las la o parte toate analizele lingvistice pe care le face savantul autor, fundamentându-și și pe date arheologice și etnografice apropierea între termenul grec *guné* și indianul *guna*. Broșura aceasta este, însă, tot atât de bogată în sugestii privind direct condiția socială a femeii în antichitate. Rezultatele dobândite de Autran s'ar putea rezuma astfel: femeia, în societățile primitive și arhaice, a avut ca *model* curtezana. În tradiția eroică greacă, dela Ariana la Chrypeis și dela Medeea la Iphygenia, fiicele sau soțiile eroilor sunt de obicei foarte « cultivate »: cunosc incantațiile și vrăjile Mediteranei, cunosc imnurile sacre și profane, sunt neîntrecute în dansuri, etc. Femeile « cultivate » aveau însă « moravuri foarte ușoare »; ca toate curtezanele sacre, hierodulele templelor, hipostaze eroizate ale Marii Zeițe. « Moravuri ușoare » — ducând uneori până la orgia rituală — însemna însă *calificarea religioasă a femeii*.

O curtezană, trăind în preajma sanctualelor, învăța o sumă de arte și tehnice (dans, liturghii, poezie, etc.) — care o făceau să se deosebească hotărît de restul femeilor, « cinstite ». Dar toate aceste « femei cinstite » recunoșteau în curtezane modelul lor canonic. De altfel, cum remarcă prea bine Charles Autran, o

« experiență seculară și întotdeauna actuală a dovedit că artistele dramatice și dansatoarele, și femeile numite altădată *de mauvaise vie*, furnizează de cele mai multe ori contemporanilor și contemporanilor lor *modele de eleganță și de cultură feminină*. Scenele teatrale și feluritele succese contribuie la consacrarea acestei « superiorități » (p. 29).

Influența aceasta a curtezanelor în cultura și viața socială a unui popor nu trebuie explicată prin tendința către frivolitate a oamenilor și, mai ales, a femeilor. Dimpotrivă, la « origine », modelul nu avea nimic frivol; nu era nici măcar « profan ». Curtezana era întruparea sau, cel puțin, slujitoarea Marei Zeițe. « Femeia cinstită » imita gesturile și își însușea « cultura » curtezeanei pentru motive religioase. Era, desigur, un primat al spiritualului în tot ce privea « moda » feminină. Și trebuie subliniat un lucru: că influența aceasta nu se întâlnește numai în epocile tridive, de excesiv rafinament, ci este un fenomen universal eurasiatic, care începe în preistorie și continuă până la apariția creștinismului.

În fasciculele următoare, Charles Autran stabilește și alte identități culturale, lingvistice și religioase între India dravidiană și civilizațiile egeeno-mediteraneene. (*La femme et la courtisane* ilustrate din belșug asemănările indo-mediteraneene în ceea ce privește curtezeanele sacre, cultele fertilității, etc.). În *Prélude à l'enlèvement d'Europe* cercetează în deosebi corespondențele structurale între culturile prehelene din Mediterana și civilizația maritimă indiană, creată în bună parte de dravidieni, deci înainte de primatul indo-arienilor în regiunile gangetice. Charles Autran amintește un lucru pe care foarte mulți istorici îl trec sub tăcere: că civilizația indiană a fost, dela începuturile ei, o excelentă colonizatoare maritimă. Lagunele bogate în pește și în perle, din Ceylan în golful Bengalului, « étaient une bonne école pour des navigateurs » (J. Sion, *L'Asie des moussons*). Legăturile acestor navigatori cu Polinezienii, de o parte, iar de alta cu valea Nilului, au fost sistematic puse în lumină de către cercetători ca Sir A. J. Evans, J. Hornell, Lionel Cohen, H. A. Winkler, Flinders Petric și alții. Lucrând fiecare în domenii diferite, acești autori au stabilit, prin dovezi multiple, corelațiile preistorice între Oceanul Indian și Mediterana. Dar nu numai atât. Încă din mileniul II a. Chr. (circa 2700 a. Chr.), India a avut legături durabile și continue cu Mesopotamia, Hadramant și Valea Nilului, cum dovedește unitatea fundamentală a marii civilizații chalcolitice de pe valea Indusului (Mohenjodaro, Harappa, etc.).

Datorită acestui spirit colonizator și ajutați fiind de vânturile mousonului, Indienii, « en relativement petit nombre, ont essaimé jadis sur tout le pourtour de l'Océan Indien, qui fut leur Méditerranée; qu'ils ont ainsi, vers les débuts de l'ère chrétienne,

apporté leur civilisation au Pégou, au Cambodge, au Champa, à Sumatra, à Java; créant ainsi une sorte d'*Inde extérieure*, fondée surtout par des Dravidiens. C'est ainsi que, vers l'an 1000 de notre ère, le royaume tamil de Cōla réalise l'unité de tout le littoral du Bengale au Malabar; soumet Ceylan; établit sa suzeraineté sur le Pégou, la presqu'île de Malacca, et même sur le grand emporium de Palembang (Sumatra). Thalassocraties d'un éclat incomparable; d'effets civilisateurs encore imparfaitement mesurés; à l'occasion desquelles nous constatons, toutefois, et la merveilleuse pérennité des « routes de la mer », et le rôle d'imitateurs qu'en ce vaste et fécond domaine les Dravidiens ont joué par rapport aux éléments *aryens* proprement dits, sensiblement plus tardifs » (*Prélude*, p. 28-29).

Ch. Autran crede că aceste corelații între « phoinikes » și dravidieni dovedesc o mai bună coeziune și sunt mai fecunde decât acel « sémitisme intempérant », a cărui « pittoresque histoire » își propune s'o scrie într'o zi. Atâta vreme cât « phoinikes » erau considerați semiți, asemănările între limba, cultura și religia egeeo-mediteraneană și sud-indiană nu puteau fi satisfăcător lămurite. Ch. Autran acordă o mare însemnătate descoperirii sale — « ne-semitismul » fenicienilor — și o bună parte din fascicula următoare, *Tyr égéenne*, e închinată fundamentării lingvistice a acestei teze. Ceea ce e tot atât de important în această lucrare este însă ilustrarea unui vechi adevăr istorico-economic: că istoria *drumurilor* este, într'o mare măsură, independentă de istoria *țărilor* sau a *statelor* care traversează aceste drumuri. « Les voies de communication sont, en effet, plus constantes que les formations politiques », scrie pe bună dreptate autorul (*Tyr égéenne*, p. 19), amintind până și fapte medievale din Bédier.

Toate documentele pe care le cercetează Autran, documente culese, cu o rară erudiție și perspicacitate, din domenii variate, duc la concluzia că civilizațiile semitizante din Mediterana — printre care trebuie notată și cea a « Fenicienilor » — s'au altoit pe culturi asiano-egeene, care le precedase de mult, *pe aceleași locuri*, și care stabiliseră legături comerciale, culturale și etnice cu dravidienii din Pacific. Astfel, bunăoară, descifrează « *avant la Carthage sémitisante*, une *Karchedon* égéïsante, plus ou moins éphémère d'ailleurs » (*Tyr égéenne*, p. 49). Așa dar, când Vergil, — « arheolog, topograf și istoric scrupulos » — ne vorbește despre metropolă pe care *Phoinikes* o clădesc pe pământ libic, « entend parler non d'une cité fondée vers 810 av. J.-C. (ce qui serait un grossier anachronisme qui paraît devoir être exclu de la part d'un auteur aussi consciencieux), mais bel et bien d'une autre, considérée, elle, comme contemporaine du héros; de trois siècles et demie antérieure par conséquent » (*ibid.*, p. 51).

Am cules numai câteva exemple, oarecum la întâmplare, din arsenalul de fapte pe care își întemeiază Autran teza sa. E greu de crezut că e vorba numai de « coincidențe », când autorul identifică, atât în India chalcolitică, cât și în Mediterana străbătută de *phoinikes*, aceeași mare religie a zeului taur și a zeiței Mame, ocazional reprezentată sub formă de vacă, aceleași embleme phalice, ordalii prin foc, respect față de șerpi, aceeași instituție a curtezanelor sacre; « le tout lié à une grande religion de l'énergétique fertilisante » (p. 55). Mai ales când un antropolog ca Sir A. Keith afirmă că: « după părerea noastră, peninsula arabică a fost cândva ocupată de un popor intermediar între somali și dravidienii din India ». Iar o altă autoritate în antropologie, d-ra Breda Stoessiger, după ce a examinat craniile din mormintele egiptene pre-dinastice dela Badari, Hemamieh, Sheikh Esa (aparținând așa numitei « civilizații badariene », care deși a crescut în Egipt, este complet deosebită de culturile preistorice egiptene), a ajuns la concluzia că badarienii se apropie rasial de indienii prearieni. De altfel, aceeași autoare amintește că numeroși antropologi au stabilit asemănări precise între craniile vechilor egipteni și profilul craniologic al raselor indigene indiene (Veddah, dravidieni, kolarieni, nepalezi, etc.). De asemenea, etnologul J. Hornell, care a studiat cu o infinită răbdare desenele de pe bărcile indiene, a ajuns și el la concluzia că tipurile cercetate de el pot fi împărțite în două clase: grupa cea mai mare prezintă afinități distincte cu desenele bărcilor egiptene; cealaltă grupă, mai puțin numeroasă, se aseamănă cu desenele bărcilor babiloniene.

De toate aceste rezultate, și de o sumă de altele pe care nici nu le putem menționa în notele de față, a ținut seama Charles Autran mai ales în cea din urmă fascicolă apărută a mării sale lucrări, intitulată *La flotte à l'enseigne du poisson*. Stabilește aici că valea Nilului a slujit ca *bază de plecare* a unui număr oarecare de elemente etnice devenite în urmă *mediteraneene*. Delta egipteană a fost, prin forța condițiilor sale geografice, un loc de trecere încă din timpurile chalcolitice. Pe de altă parte, *Marea Roșie* a geografilor greci însemna de fapt Oceanul Indian, întinzându-se până la gurile Gangelui. Relațiile dintre India și Egipt, relații în deosebi maritime, pot fi stabilite până în preistorie. « Semnele » care au supraviețuit în Egiptul pre-dinastic — desene de munți, coarne, pești, etc. — își găsesc corelate precise în India de Sud, în culturile dravidiene. Uneori, asemănarea merge până la identitate. *Muntele* reprezenta le Egipteni *divinitatea*. La pre-dravidienii Munda, cuvântul *buru* designează în același timp « muntele » și « divinitatea » (*La flotte*, p. 34). Exemplele pot fi cu ușurință multiplicare. În paragrafe succinte, dar substanțiale, Autran analizează și alte coincidențe între Mediterana-Egipt-India: cultul

peștelui, simbolul colibei, Min și Hathor, corelații antropologice, etc. Unul din rezultatele cele mai serioase pe care le dobândește eruditul autor este semnificația maritimă a preistoriei indiene. « Marina, agent de unitate » este titlul ultimului paragraf al acestei fascicole bogate în material și în sugestii.

Se știe, de altfel, că în deceniile din urmă s'au făcut nenumărate încercări — și din partea etnologilor, și din partea arheologilor — de a lega India de Egipt și Orientul apropiat, sau, în general, Pacificul de Mediterana. Analizele lui Autran, oricât de « revoluționare » ar părea la prima vedere, se integrează într'un ciclu de cercetări oarecum la « modă ». Indată ce interesul pentru antichitatea greco-romană și orientală a fost depășit, s'a observat că un număr considerabil de fapte nu pot fi mulțumitor lămurite dacă nu se presupune o lungă și rodnică preistorie indo-mediteraneană.

Semnificația culturală a acestor preocupări întrece chiar eventualele lor rezultate științifice. De o parte, pentru că prin asemenea preocupări se dovedește încă o dată că *istoria mediteraneană* nu înseamnă decât un modest sector din tot ce a trăit și a rodit în jurul acestei mări binecuvântate. Iar de altă parte, pentru că punțile de legături culturale, religioase, rasiale care încep a fi descoperite între Mediterana și Oceanul Pacific, proiectează o lumină cu totul nouă asupra trecutului Asiei. Continentele n'au zăcut într'o sterilă izolare până la începuturile civilizației moderne, cum se credea încă în sec. XIX. Din preistorie, *drumurile* însemnau *civilizație*, și mările sau oceanele nu despărțeau grupurile de popoare, ci le legau și le cimentau.

MIRCEA ELIADE

NOTĂ LA „TĂRÂM TRANSCENDENT“ ¹⁾

După opt volume de poezie, se poate spune despre d. Camil Baltazar, că e un scriitor care a rămas mereu credincios chemării sale. Etape diferite ale unui spirit liric ce se realiza în forme de expresie mereu reinnoite, aceste opt volume continuă, dincolo de orice deosebire formală, de vocabular sau de tehnică, același mesaj poetic. De altfel însuși cuvântul « tehnică » ni se pare impropriu în cazul d-lui Baltazar, căci opera d-sale nu este o elaborare artistică reflectată, ci un act natural, poate chiar obliga-

¹⁾ Camil Baltazar: « Tărâm transcendent ». Poeme — Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II ».

toriu, de expresie. Deși poetul a scris cândva despre o «întoarcere la uneltele sale», poemul nu este pentru d-sa o problemă de tehnică, rezolvabilă prin disciplină exterioară, ci mai mult o dispoziție intimă de a cânta, o anumită stare lirică, poate confuză, dar imperioasă.

Există o poezie pe care am denumit-o odată «de gradul al doilea», fiindcă este mai mult rezultatul unei educații literare, decât al unui suflet liric originar. A poseda o anumită cultură poetică, a medita la problemele acestei arte, a pătrunde în secretele ei tehnice sunt fapte care pot duce în mod deliberat, în mod lucid, la un efort personal de creație și la realizări cu atât mai demne, cu cât reprezintă o mai severă disciplină.

D. Camil Baltazar nu scrie o asemenea poezie de sursă indirectă, poezie derivată din cultură. Opera d-sale descinde dintr'o simțire lirică directă. Nu vine din cărți, din lecturi, din exemple.

D. Baltazar nu este un literat: e un poet. Un literat se face, se educă, se formează. Un poet este — și atâta tot. Prin inteligență, prin bun gust, printr'o răbdătoare pregătire, cineva poate deveni literat. Nimeni însă nu devine poet.

Spunem acest lucru fără dezaprobare și fără laudă. Incercăm doar să distingem în poezie două familii de scriitori, pentru care poezia nici nu reprezintă același lucru, nici nu vine pe aceleași drumuri.

Poet de simțire directă, d. Camil Baltazar, apărut de însăși această simțire, a rămas oarecum străin de lunga experiență de hermetism, de conciziune excesivă și de expresie abstractă, pe care poezia noastră tânără a trăit-o mai bine de un deceniu și din care abia în timpul din urmă a început să se libereze.

Intr'o vreme în care poezia fugea de lirism și se pierdea de bună voie în cele mai abstracte forme (parcă printr'o voință de asceză, dacă n'o fi fost cumva mai degrabă printr'o simplă modă), într'o vreme în care de o parte exemplul prestigios al d-lui Ion Barbu, iar de altă parte ultimele exerciții și idei fixe «moderniste» supuneau poezia tânără la o adevărată represiune a sensibilității, poezia d-lui Baltazar a rămas una din puținele surse lirice, care-și păstrau libertatea lor.

D. Baltazar n'a fost niciodată un poet hermetic. Confuz uneori prin exces de lirism, dar niciodată prin reținere sau comprimare a expresiei. Ceea ce pare tulbure în unele din versurile sale vine mai mult dintr'o anumită imprecizie muzicală, decât dintr'un refuz voit de scriere citeată. Cuvintele își pierd greutatea, sensul lor se diluează (uneori până la improprietate de termeni), conturul lor se stinge într'un joc de sunete moi și umbre scăzute, în care cuvântul mai mult cântă, decât rostește.

E de observat frecvența anumitor cuvinte și imagini în poezia d-lui Baltazar.

Ele se repetă până la obsesie, dacă nu până la monotonie.

*ca niște harnice albine,
carnea mea va umple faguri albi și puri.*

(p. 11)

sporești mierea ta de suflet ca 'ntr'un stup

(p. 15)

*vei simți mierea de sânge a iubirii
dăruită ție, fagure pentru inimă și trup*

(p. 26)

*și lasă-mă, ca o albină, în farmecul ei să stărui
ca să-i înalț, harnic, fagurul de miere*

(p. 66)

*cum să preschimb eu lauda și mierea
minunii într'un fagure de-amar.*

(p. 77)

*Aripile-mi mai au oare puterea
să-mi redea elevația și mierea
soarelui și-a vieții?*

(p. 98)

Această oprire a poetului asupra anumitor cuvinte, de care versul său nu se poate libera, decât după ce le-a ostenit prin îndelungă repetare, a mai fost observată și în trecut. S'a spus că ea arată o anumită sărăcie verbală, dar credem că explicația nu e justă. (În această ordine de idei, poate că nu sărăcia de vocabular ar trebui să-i fie reproșată d-lui Baltazar, ci dimpotrivă prea marile îndrăzneți, cuvintele create în mod arbitrar, expresiile luate dincolo de sensul lor.)

Au fost totdeauna în poezia d-sale anumite obsesii verbale (*alveolă, funigei, filigran*) și aproape fiecare nou volum aducea altele noi, care deveneau un fel de notă caracteristică a volumului și indicau vârsta poemului. Avem impresia că aceste expresii

obsedante au în poezia d-lui Baltazar o funcțiune muzicală. Sunt acorduri care se repetă în poemele de aceeași vârstă și care le fac unitatea, așa cum o culoare, de anumită nuanță, de anumită intensitate, revine în toate tablourile dintr'un anumit timp ale aceluiași pictor. Poate că aceste acorduri nu sunt lipsite de oarecare stridență, poate că repetarea lor excesivă este totuși dăunătoare, dar nu mai puțin ele sunt o trăsătură organică a poeziei d-lui Baltazar și nu un simplu procedeu.

Ar fi de altfel o greșeală să insistăm asupra acestor chestiuni mai mult de ordin formal și ar fi să uităm că autorul prezentului « Tărâm transcendent » (titlu și el confuz) nu trebuie căutat în problemele de tehnică a versului sau a stilului, ci în mesajul liric pe care îl poartă.

Poezia d-lui Baltazar este o poezie elegiacă, în care durerea are ceva luminos, aproape împăcat, un fel de conștiință a propriei ei frumuseți.

*Când voi muri, căci viața se prelinge
în dulcele acestui vin de-amurg,
în care zilele ca un destin se scurg
ca un frumos și ultim sânge,*

*când voi muri și lutul meu amar
se va 'nfrăți cu lutul ce dospeste
și viermi și nenufar —
din mine atunce mai frumos vei crește.*

(p. 11)

Resemnare în fața morții, primire calmă a ei, fără zbatere, fără tortură, un sentiment de transfigurare prin moarte — iată un sunet grav, pe care poezia d-lui Baltazar nu l-a pierdut niciodată și căruia, de câte ori se reîntoarce la el, îi dă o nouă putere de vibrație. Dela neuitata « *Ultima scrisoare Mamei* » și până la poemul adresat tot « *Mamei* » în volumul de față (pp. 129-131), poetul păstrează ce e mai fundamental în sensibilitatea sa lirică.

*Ating țărâna de pe afânata groapă,
aici dormi în pulbere ca într'o curgere de ape,
n'ai încă piatră să-ți acopere 'nălbitele oseminte
cum ai râvnit —
și 'ntre toate mormintele arătoase
al tău e proaspăt de parcă ieri ai murit.*

*Măsur ce mă desparte de 'naltul
tău urcuș peste o viață de câine ;
am fost, dragă mamă, atât de străini unul de altul,
când îți cătam inima ca pe-o dulce pâine.*

Aceeași gravitate, același accent și simplu și solemn, aceeași deschidere liniștită de brațe, recunoaștem și în poemele de dragoste ale volumului. Iubirea, ca și moartea, este pentru poet trecerea dincolo de viața obișnuită, probabil «tărâmul transcendent», despre care ne vorbește, este refugiul în care avea să uite și să răscumpere «mizeria cotidiană», «suava brâncă» (p. 65) «ineluctabila tristețe», pentru ca din toate acestea să nu mai rămână decât «*alba versului fașă*».

*Iar dacă zodia mea este de sinucigaș,
stinge-mă, Doamne, în munți, prin genuni,
când cresc din ger flori de sticlă în văgăuni
să 'ngheț singur, departe de oraș.*

Intreg poemul, din care cităm această frumoasă ultimă strofă («Rugăciunea cea mai simplă», p. 65) este, în ciuda a două versuri discordante, una din piesele cele mai realizate ale volumului și de asemeni cea mai limpede explicare a sa. Nicăeri poezia nu mărturisește mai limpede a fi un refugiu, o pavăză, un drum de salvare spirituală.

Când reușește a-și stăpâni limbajul poetic nebulos, când în momentele calme și clare ale lirismului său, poetul dă cuvintelor mai multă densitate, iar inspirației un mai precis contur, atunci poemul său atinge frumuseți cu totul remarcabile — și aceasta nu numai prin calitatea excepțională a unui vers norocos, dar printr'un surprinzător ritm unitar, robust, de putere plastică, fără a-și pierde totuși finețea străvezie.

*Incă urcă sufletul meu treapta
cătore inima ta, ca spre un alb chivot,
să te ții mai sus de mine ași vrea să pot,
cum aș ține inima mea cu dreapta.*

*Sorții te-au trimes să fii aleasă,
de-ai greșit și este scris pe-a lor aripă,
ca să fii din inima mea ștearsă,
stinge-mi, Doamne, inima 'n aceeași clipă.*

(p. 70)

Sau, în poemul imediat următor:

*Să te pierd mă cutremur, nu pot
să aud cornul acesta de moarte,
oricât gol și amar ne desparte
spre tine ca spre un liman înnot.*

(p. 73)

Citate suficiente pentru a îndreptăți credința noastră că în poezia d-lui Camil Baltazar, ultimul său volum marchează un moment fericit.

MIHAIL SEBASTIAN

„BALTAGUL“ ÎN LIMBA CEHĂ

Traducerile din românește în limba cehă s'au făcut oarecum la întâmplare. Alegerea a fost hotărîtă fie de către editor, uneori nu destul de informat, fie de preferințele traducătorului, fie, în sfârșit, de intervenția unui al treilea, presupus ca mai bine inițiat, un român. Personal, nu o dată am avut prilejul să indic străinilor operele românești care ar merita să apară într'o versiune străină. Pe această cale s'a hotărît și tălmăcirea «Baltagului», apărut anul trecut, la Praga, în traducerea d-nei Marie Kojecká ¹⁾.

Cea dintâi greutate în calea unei tălmăciri e de sigur titlul.

Dela început, traducătorul se găsește în alternativa de a alege între copierea comodă a titlului original și alegerea liberă a acestuia. Mai fericit ar fi să se găsească un corespondent, sprijinit pe intuiția și bogăția graiului respectiv, care să condenseze cuprinsul operei originale. Și după cât se vede, traducătoarea, lăsând la o parte corespondentul «Baltagului» în cehă, «Kyj» — probabil pentru cuprinsul monosilabic și lipsa de rezonanță a acestuia — a optat pentru alegerea liberă a titlului (Tři jezdcí — Trei călăreți) care, după părerea noastră, nu rezumă fidel acțiunea cuprinsului. Cum deseori de tonul și sonoritatea titlului se leagă și motive de ordin material, intervenția editorului poate fi câteodată hotărîtoare. Oricum ar fi, una din cele mai grele ecuații a fost deslegată.

Vine la rând cuprinsul romanului, a cărui tălmăcire reclamă îndemânare și măiestrie. Proza are și ea legile și expresia ei caracteristică, care nu pot fi redată schematic. Tocmai pentru că nu

¹⁾ Mihail Sadoveanu, «Tři Jezdci», Praha, 1938, editura Melantrich, p. 160. De altfel d-na Kojecká are preocupări mai vechi în această privință. Posedând destul de bine limba română, d-sa a dat concetățenilor săi o serie de tălmăciri, care merită să fie amintite: L. Rebreanu, «Pădurea Spânzuraților» (Les oběšených), editura Šolc a Šimáček, Praha, 1928; același, «Ion», edit. Družstevní Práce, 2 vol., Praha, 1929; Cezar Petrescu, Calea Victoriei (sub titlul: «Paříž Východu» — «Parisul Orientului», edit. Melantrich, 1930; C. Ardeleanu, «Diplomatul, actrița și tăbăcarul» (Diplomat, koželuh a herečka) edit. Svěcený, Praha, 1931. În fine, cu prilejul zilei de 10 Mai 1937, radio Praga a transmis comedia lui Caton Theodorian, «Greșala lui Dumnezeu», în tălmăcirea d-nei Kojecká.

are un principiu conducător, proza pune traducătorului condiții și mai grele decât poezia. În ambele cazuri e vorba să se găsească un acord între posibilitățile limbii originale și inventivitatea expresivă a limbii proprii. Greutatea acestui acord stă în strânsă legătură cu înrudirea sau neînrudirea operei poetice cu duhul limbii în care se traduce. Ar fi naiv să se creadă că o exactitate absolută poate fi atinsă prin tălmăcire și se pare că nici n'ar fi de dorit, fiindcă traducerea e o nouă creație, în timpul căreia se pun o serie de condiții și greutăți, pe care poetul original nu le-a cunoscut. Cel mai important lucru e să se traducă din spiritul întreg al operei poetice, iar nu din părți; să se păstreze sensul și ritmul cuvintelor, — chiar în paguba altor elemente subordonate. (Vezi și Otokar Fischer, Slovo a Svět, Praha, 1937, p. 296 ș. u.). Aceasta cu atât mai mult cu cât, în speță, e vorba de tălmăcirea unei opere poetice al cărei stil e o compoziție de elemente lirice și epice. Limba povestirilor lui Sadoveanu, și mai cu seamă a Baltagulului, a crescut direct din graiul poporului, cu nuanțe și forme pline de originalitate. Trebuie să recunoaștem că structura stilului lui Sadoveanu constituie una din cele mai interesante probleme de limbaj poetic, care poate fi verificată, în parte, cu prilejul tălmăcirii. Astfel, cadența cuvintelor, anumite forme populare atât de bine intrate în text, ca și unele construcții sintactice, dau prozei Baltagulului un caracter pseudoritmice. Operă poetică legată strâns de tradiția limbii, proza scriitorului moldovean justifică cu acest prilej formularea unei probleme: întru cât Baltagul a putut fi tălmăcit în cehă, păstrându-se în același timp cele mai alese însușiri ale stilului lui Sadoveanu? Faptul acesta ne va ajuta să înțelegem în ce măsură comparația tălmăcirii cu originalul poate arunca o cât de mică lumină asupra deosebirilor dintre limba cehă și proza poetică românească, pe structura prozei lui Mihail Sadoveanu.

Astfel, muzicalitatea prozei Baltagulului izvorăște în chip natural dintr'o serie de elemente poetice și sintactice. În primul rând se cuvine amintită cadența cuvintelor, care uneori imprimă prozei un ritm trohaic, ca de pildă în aceste vocative cu sens și ritm de strigătură:

« *Minodora, fată hăi!* » (Baltagul, p. 20, r. 19)¹⁾, pentru care tălmăcitorul a găsit, ce e drept, un echivalent aproape identic: « *Minodoro, dcerko, hei!* » (p. 13, r. 13). Nu tot astfel s'a întâmplat cu forma similară: « *Lasă, fată, fușalăii...* » (p. 21, r. 3), care în cehă a pierdut complet ritmul și rezonanța originalului: « *Nech, děvče, vřetena...* » (p. 13, r. 16). Fiindcă accentul are cu totul altă așezare în cehă, a dispărut prin tălmăcire și linia in-

¹⁾ Ediția din 1930.

tonației din propozițiuni ca acestea: « *Asta nu-i nici o rușine...* » (p. 18, r. 10) sau « *Purta părul împletit...* » (p. 21, r. 7), al căror corespondent în limba cehă sună aproape recitativ: « *To není žádáná hanba...* » (p. 11, r. 31) și « *Vlasy měla spleteny...* » (p. 13, r. 20).

De asemeni, formele de viitor întâi fără siflanta auxiliarului, atât de abundente în cuprinsul Baltagulului și care indică deseori nesiguranta acțiunii, nu și-au găsit prin tălmăcire echivalentele corespunzătoare. Astfel, « *Oiu da și pentru timbru...* » (p. 82, 3r. 1) — « *I na kolek dám* » (p. 47, r. 24), « *Apoi iou face și eu economie* » (p. 93, r. 15) — « *No, budu šetřit* » (p. 53, r. 32) sau forma aceasta cu ritm de vers popular: « *Cât om umbla ș'om căuta* » (p. 94, r. 17) — « *Pokud budeme chodit a hledat* » (54, r. 19), au fost redată în forme verbale corecte, care răpesc textului frumusețea poetică din original. Același lucru se poate spune și despre forma moldovenească « *mâni* », care în text nu sprijină numai tonalitatea muzicală a frazei, ci exprimă, în același timp și un sentiment de hotărâre și neliniște: « *Mâni dau faurului o bucată de fer...* » (87, r. 14) sau « *De mâni, nu mai avem tihna asta...* » (94, r. 17). Prin tălmăcire, « *Zítřa dám kovári kus železa* » (50, r. 17) sau « *Od zítřka již nebudeme mít takové pohodli* » (54, r. 18), s'a renunțat la nuanțele originalului.

Cine cunoaște bine limba cehă înțelege numaidecât că pregnanța din « *punți de piatră peste prăpăstii...* » (175, r. 3-4) sau vehemența din « *prin gloduri înghețate și grunzuri...* » (162, r. 6) nu și-au găsit echivalente prin tălmăcire: « *...kamenitými stezkami přes propasti* » (97, r. 7-8) și « *po zamrzlých kalužích a hroudách...* » (90, r. 8-9). Câteva forme de infinitiv luate din limba vorbită dau stilului lui Sadoveanu mlădieri nebănuite. Astfel, infinitivul folosit ca obiect în propozițiune, ca de pildă: « *Nu îndrăznesc a spune una ca asta* » (260, r. 10), pentru care s'a găsit un corespondent egal: « *Neodvažuji se to tvrdit* » (143, r. 30) sau forma aceasta, care exprimă muzical momentul înserării: « *Curând din cer păru a ninge înserarea* » (231, r. 14) — « *Brzy se zdálo, že se k němu s nebe snáší soumrak* » (128, r. 21-22), își pierde prin traducere tocmai funcțiunea subtilă de a întârzia accentul ce urmează să cadă pe cuvintele următoare. La scriitorul nostru, acțiunea enunțată sigur prin verbul la indicativ, este prelungită ușor de intervenția infinitivului, care adâncește pe de altă parte și tonul muzical al frazei. La fel s'a întâmplat și cu formele: « *Cât a fi* » (234, r. 16) — « *Pokud tu bude* » (130, r. 5), « *Ți-a spune el* » (93, r. 22) — « *On ti to poví* » (54, r. 6) sau « *eu am a pleca puțină vreme de-acasă* » (92, r. 11) — « *musím na nějakou dobu z domova* » (53, r. 13), care nu numai că împlinesc armonia textului, ci sporesc varietatea și originalitatea sintactică a stilului lui Sadoveanu. În altă

parte, viitorul întâi exprimând nesiguranța și eventualitatea unei presupuneri prin folosirea participiului prezent, «*Va fi fiind Ileana*» (218, r. 22), a fost redat în graiul tălmăcitoarei printr'un adverb «*Neni to snad Ileana*» (121, r. 16-17), al cărui sens micșorează vizibil cercul probabilităților și stinge complet potențialitatea formei originale.

Accentul hotărârii din participiile: «*avea de căutat, de gândit și de rânduie*» (215, r. 4-5) a fost păstrat într'un număr egal de infinitive: «*bylo hledat, nalézt a udélat pořádek*» (119, r. 17), nu însă și cu ritmul din original.

Tot aci se cere amintită și o altă caracteristică esențială a prozei scriitorului moldovean: la el posibilitățile ritmice sporesc nu numai din tehnica dialogului, lucru care s'ar cere lămurit din punct de vedere stilistic, ci și din folosirea într'o mare măsură a gerunziului. Se știe că în românește participiul prezent arată însușirea unui obiect sau a unei acțiuni, funcțiune ce n'a putut fi păstrată în traducere. Ceva mai mult, la autorul Baltagului totdeauna un participiu prezent chiază, în cuprinsul aceleiași fraze, un altul, sporind astfel conținutul muzical al construcției sintactice respective. Așa, de pildă, «*adulmecând și sorbind adierile*» (223, r. 11-12), — «*lătrând și încercând să-i înclește de boturi*» (224, r. 3), — «*ridicând ochii și privind departe*» (230, r. 18) sau «*răstălmăcind și potrivind*» (257, r. 12), au fost tălmăcite fie perifrastic, fie prin alte forme verbale, care în cehă au o rezonanță rezumativă: «*větril a ssál vzduch*» (123, r. 24), — «*dal se do štěkotu a pokoušel se jim zakousnout do tlam*» (124, r. 2), — «*pozdvihl oči a rozhlédl se kolem*» (128, r. 7) și «*motám to a porovnávam*» (142, r. 19).

Fără a întinde prea mult constatările noastre, de altfel cu caracter teotic și nicidecum critic, ne mulțumim să reliefăm și o altă construcție a povestitorului moldovean, care în context evocă o notă de arhaism și ilustrează încă o posibilitate ritmică a prozei lui Sadoveanu. Prin așezarea atributului adjectival în urma substantivului: «*pâni douăzeci, măslina două chile și scrumbii zece*» (23 r. 6, 20-22), accentul din frază trece deasupra substantivului, lăsând în umbră cantitatea exprimată prin numeralul cardinal. În traducere, simțul gramatical al tălmăcitoarei a restabilit forma corectă, cerută de orânduiriile sintaxei, «*dvacet chlebu, dvě kila oliv a deset slanečkú*» (131, r. 7), pierzându-se astfel o altă subtilitate stilistică.

Tot aci se cere amintit și felul în care Sadoveanu umanizează participarea câinelui la acțiunea întreprinsă de Vitoria, acordând animalului o misterioasă înțelegere în deslegarea tainei ce chinuia sufletul femeii. Din clipa când animalul ajută la descoperirea trupului lui Lipan, lătratul câinelui capătă sens și modulații de

glăsuire. Astfel, «*căinele dădu scâncet*» (223, r. 3) sau «*Aud pe Lupu dând glas*» (225, r. 9-10), au găsit echivalente în cehă, «*Pes zakňučel*» (123, r. 19) și «*Slyším Lupa štěkat*» (124, r. 25), lipsite de frumusețea originalului.

În fine, pentru a întări și mai mult afirmația noastră că proza poetică a lui Sadoveanu se lasă dominată de o tonalitate ritmică și că autorul Baltagulului e înzestrat cu o gingașă perceptibilitate acustică, însemnăm aci un fragment stăpânit de imagini auditive¹⁾: «*Iși aplecă urechea. Trăgea o adiere abia simțită. Bănuia în râpă pipăiri de pași și 'n împrejurimi foșnet. I se deslușiră în urechi zvonuri de pâraie depărtate. Târziu, prin lumina de lună, trecură pe deasupra brazilor paseri străine. Singurătățile muntelui pulsau de apele primăverii; viața tainică își întindea iar punțile peste prăpăștiile morții*» (p. 232-33). Din fericire tălmăcitorul a găsit în graiul său matern forme de limbă a căror forță evocatoare stă la înălțimea textului românesc. Cunoscătorii limbii cehe vor surprinde fără îndoială, aci, între original și tălmăcire, un paralelism de imagini care se suprapun până la identificare: «*Gheorghica napjal sluch. Vál sotva znatelný vánek. Domníval se, že slyší v rokli tápavé kroky a praskot nablízku. Jeho uši rozeznávaly hukot vzdálených bystřín. Později přeletěli nad jedlemi ve světle měsíčním neznámí ptáci. V osamělých pohořích bušil tep jarních vod; tajuplný život stavěl znovu mosty přes propasti smrti*» (129). Apropierea acestor rânduri mărturisește că, peste deosebiri în aparență de netrecut dintre limba română și cehă, — și se pare că, în acest caz, transpunerea e ușurată tocmai de depărtarea structurală a celor două limbi, — un traducător virtuos poate descoperi în intuiția graiului matern forme noi, care să realizeze un echilibru poetic între spiritul operei străine și limba lui de-acasă.

* * *

În cele din urmă se cuvin amintite o serie de amănunte, provenite din tehnica tălmăcirii și care diferențiază cele două texte. Astfel, la cuvintele din Sadoveanu: «*a poftit pe boieri*» (p. 6, r. 7), traducătoarea a adăogat: «*Rumunské bojary a vládce pozval*» (p. 5, r. 19). Cred că atributul explicativ «*români*», cerut de precizia limbii cehe, a fost introdus în chip fericit. De altfel, lucrul acesta se înțelege și din contextul Baltagulului.

De asemenea, e meritul tălmăcitoarei că pentru formula demonologică moldovenească: «*Iar se oțărăsc în tine cei șapte draci*» (11, r. 11) a găsit în cehă expresia corespunzătoare ca sens: «*Zase s tebou všichni čerti šiji*» (8, r. 16). În schimb: *hustý svislý knír* »

¹⁾ Vezi un model de astfel de analiză în Jan Mukařovský, *Próza Karla Čapka jako lyrická melodie a dialog*, «*Přítomnost*», Praha, 1939, Nr. 16-18,

(8, r. 17) nu exprimă farmecul și plasticitatea din « mustață groasă adusă a oală » (11, r. 13). Pentru « ceaun » întrebuințat la facerea mămăligii, nu există în cehă, după cât se pare, un termen corespunzător, din simplul motiv că Cehii nu cunosc un astfel de aliment. De aceea d-na Kojecká l-a tradus oarecum explicativ: « železný hrnec » (14, r. 7) fără să poată totuși trezi imaginea ceaunului. După câte știm vasul acesta e din tuci și nu seamănă nici pe departe cu « o oală de fier », cum reiese din textul tălmăcirii. Bine a prins traducătoarea sensul cuvintelor: « *îți faci popasurile și-ți mânănci averea* » (126, r. 18-19) tălmăcind prin « Tam hýříš a mrháš své jmění » (71, r. 7). Verbul « hýřiti », cu un conținut mai larg decât expresia românească, — « a face popas » — subliniază valoarea etică a acțiunii.

Pe de altă parte tălmăcitorul n'a reușit să redea în graiul alor săi subtilitatea din: « *Cred că m'a ajuta Dumnezeu și mi-a da miros, să le-adulmec din urmă în urmă* » (161, r. 9-10). Forța simțului olfactiv cu care munteanca speră să fie dăruită de Dumnezeu, pentru a deslega misterul morții lui Lipan, nu are aceeași valoare în traducere: « Myslím, že mi Bůh pomůže a dá mi cit, abych jim pomalu přišla na stopu » (89, r. 25-26). Neavând la îndemână o formă verbală pentru « adulmea » d-na Kojecká a transpus verbul printr'o finală lipsită de poezie: « ca pe încetul să-i descopere urma » (abych pomalu jim přišla na stopu).

Și tot astfel, gradația ascendentă din planul de investigații al Vitoriei și femeii lui Iorgu Vasiliu, care « *au să le înțepe, au să le învâluie, au să le fiarbă pe nevestele oierilor, până ce le vor vedea svârcolindu-se ca viermele* » (221), s'a pierdut complet prin traducere: « Budou ženy obchodníků s ovceami podněcovat a plést a uvedou je do varu — až uvidí, že se svíjejí jako červi » (p. 122). Limba cehă nu posedă un corespondent egal pentru « oier »; de aceea tălmăcitorul a recurs la forma perifrastică « obchodník s ovceami », în care atributul prepozițional « s ovceami » descumpănește echilibrul gradației cerute de original. Cred că fără voia d-nei Kojecká efectul poetic din « *dând veste spre depărtarea văilor* » (268, r. 6) a căpătat prin tălmăcire o așezare și o sonoritate muzicală, ca în versurile lui Vitězslav Nezval: « dali tak znamení dolů do údolí » (14 r. 7, 32). Cel puțin ultimele trei cuvinte, « dolů do údolí », alcătuiesc o construcție metrică de toată frumusețea. Fără îndoială că tălmăcitorul a înțeles perfect de bine schema brațelor lui Cuțui, în momentul când i se împotrivesc lui Bogza: « *poprindu-l cu brațele încordate, ca pe un mal* » (284, r. 14). Nu se poate spune același lucru și despre imaginea din text, eliminată în transpunere: « *dřel ho pevně vztyčenýma rukama* » (157, r. 9-10).

Pentru a încheia obiectiv cu aceste modeste aprecieri, se cuvine să amintim aici și câteva inadvertențe, strecurate în mod firesc în cuprinsul unei astfel de lucrări: e, de sigur, o scăpare din vedere că «ochii căprii» (9, r. 1) au devenit «negri» prin traducere: «černé oči» (7, r. 9); mai ales că există în cehă cuvântul corespunzător «hnědé oči». De asemeni socotim și faptul că adjectivul din: «*Pentru argat caută de cea mai iute*» (22, r. 1), a fost tradus printr'un adverb, schimbându-se sensul propozițiunii: «*Pro pacholka priprav vše co nejrychleji*» (14, r. 9). Superlativul «cea mai iute» nu se referă la acțiune, ci la calitatea brânzei. În graiul poporului brânza veche capătă un «fel de iuțeală», devine stringentă la gust, ceea ce îi scade prețuirea. Din aceea «iute» trebuia să-i dea Minodora argatului.

O observație similară am avea de făcut și asupra felului în care d-na Kojecká a tălmăcit: «*mai tari de vârtute*» (69, r. 5) prin: «*ale za to mnohem silnější*» (40, r. 8). Bărbații sunt mai tari de vârtute, iar nu «mai puternici» (silnější) cum se desprinde din traducere. Cu destulă meșteșugire a fost transpusă următoarea propozițiune: «*Munteanca simțea și ea în nări, ca sălbăticiunile pădurilor, mireasmă de apă nouă*», care, totuși, nu corespunde în întregime originalului: «*I horalka citila v chřípí, jak s hor vane divokost lesa a vůně jarních vod*» (68, r. 1-2). Complementul nedrept dela Sadoveanu, «ca sălbăticiunile pădurilor», a devenit prin traducere o completivă dreaptă: «*jak vane divokost lesa a vůně jarních vod*». Și asta fiindcă tălmăcitoarea a înlocuit «sălbăticiunile» cu «sălbăticia» (divokost) pădurilor, mistuindu-se în această propozițiune și complementul drept din original: «*mireasmă de apă nouă*».

Mai departe, se pare că e vorba de o confuzie când d-na Kojecká traduce «ochi albaștri de nemțoaică» (127, r. 6) prin «*modré oči jedné Němky*» (71, r. 13). În textul original atributul «de nemțoaică» stă într'un raport comparativ față de substantivul «ochi», pe câtă vreme în transpunere, «ai unei Nemțoaice» (jedné Němky), se încearcă precizarea că a fost la mijloc o «nemțoaică».

Nu se înțelege de ce tălmăcitoarea a suprimat fraza următoare: «*El a fost într'adevăr, șopti munteanca și lepădă o picătură din păhăruș, înainte de a bea rachiul*» (144). Probabil că e o simplă scăpare din vedere. Și tot astfel s'a renunțat și la alte trei cuvinte: «*și care pieriseră*» (223, r. 2) fără ca, totuși, să se păgubească sensul tălmăcirii (... které držela mezi prsty... (123, r. 18).

Pe seama limbii cehe trebuie să punem pierderea fiorului din blestemul: «*Cine râde, să cunoască plânsul!*» (262, r. 13) care în cehă sună astfel: «*Kdo se směje, at' se naučí plakat*». (145, r. 2). Verbul «naučiti» (a învăța) nu redă expresivitatea din original. În fine, prin tălmăcire s'a corectat o formă furișată pe nesimțite

sub pana autorului: « *Iartă-mă, femeie, ceru mortul!* » (288, r. 22). Din moment ce era mort nu-și mai putea cere iertare. În traducere însă sună cu totul altfel: « *Ódpust'te mi, paní, prosil umírající* » (159, r. 17). Cuvântul ultim: « *umírající* » e un adjectiv verbal, care poate fi tradus printr'o subiectivă: cel care murea. În schimb, însă, tălmăcirea conține un cuvânt care dă frazei un fel de solemnitate, neîntâlnită în graiul popular: în loc de « *paní* », care înseamnă « *doamnă* », traducătoarea avea la dispoziție echivalentul « *femeii* » — « *žena* » (vocativ: *ženo*) sau chiar « *žensko* ». În acest caz trebuia și imperativul « *odpust'te* » trecut la singular.

Lăsând la o parte aceste câteva scăpări din vedere, inerente oricărei trude omenești, putem să însemnăm cu toată siguranța că tălmăcirea d-nei Kojecká e una din cele mai bune. Tocmai faptul acesta ne-a îndreptățit să încercăm pe marginea ei aprecierile de mai sus. Căci până la urmă, orice traducere, bună sau rea, e de fiecare dată un compromis, a cărui împlinire se datorește nu numai talentului, ci și posibilităților din limba respectivă.

TR. IONESCU NIȘCOV

CÂT VA DURA OMENIREA ?

Ori de câte ori se anunță vreun fenomen ceresc excepțional — o eclipsă, o cometă, sau acum în urmă apropierea maximă a planetei Marte de Pământ — pătrunde în rândurile oamenilor profani neliniștitoare întrebare: Oare sorocul acestei lumi nu s'a împlinit ? O astfel de primejdie — este adevărat — s'a formulat de câteva ori, dar e lesne de observat că ea nu s'a îndeplinit.

Nu cunoaștem izvorul acestor senzaționale svonuri, dar în nici un caz ele nu pleacă din sanctuarele științei, unde dacă nu se știe cu precizie cât mai are de trăit omenirea, se poate totuși afirma că numărul anilor pe care îi mai are de străbătut este încă atât de mare încât nu e deloc exagerat a vorbi de eternitatea care se întinde înaintea noastră.

Să examinăm puțin lucrurile.

S'a făcut mult caz de eventualitatea ciocnirii pământului cu un astru ceresc.

Cercetările astronomice, ne grăbim să o spunem, au exclus mai de mult o asemenea ipoteză, pentru că raritatea materiei în cosmos ne arată că o ciocnire de astre este un fenomen atât de rar încât e cu desăvârșire inutil a-l lua în considerație.

Realitatea ne dă dreptul să vorbim mai de grabă de o pustietate a spațiilor cerești, de imense întinderi deșarte și pentru a

ne face o idee de uriașele « Sahare cosmice » vom da numaidecât câteva cifre elocvente.

Insula din care face parte sistemul nostru solar are o lungime de vreo 20.000 de ani-lumină — (anul lumină este spațiul parcurs într'un an de o rază de lumină cu viteza de 300.000 km pe secundă, adică 9.451 bilioane de kilometri) — și o adâncime de vreo 10.000 de ani-lumină; iar insula aceasta se află la rândul său în interiorul unei Galaxii de dimensiunile 300.000 de ani lumină pe 30.000 de ani lumină; în sfârșit vom menționa că plecând de pe pământ, cu iuțeala razei de lumină, abia peste vreo 4 ani întâlnim o nouă stea comparabilă cu soarele nostru, iar distanțele care separă îngrămădirile de stele între ele variază între 20.000 și 230.000 ani lumină.

Vom mai adăuga că Galaxia cea mai apropiată se află la vreo 850.000 de ani lumină, iar cea mai depărtată la 140 milioane de ani lumină.

Ținând seama de aceste fabuloase date și de umilele dimensiuni ale celor mai mari astre care populează universul nu va fi deloc nepotrivit să comparăm aceste astre cu câteva boabe de nisip risipite în pustiuurile Saharei, și să vorbim în termeni proprii de pustiuurile spațiilor cerești și în consecință să înlăturăm ca imposibilă dispariția pământului într'un accident de colisiune siderală.

Odată eliminată « întâlnirea » trebuie să ne îndreptăm privirile iscoditoare în altă parte și mai... pe aproape.

O elementară metodă va fixa, atunci, atenției noastre soarele, astrul acesta fără de care, nu mai este nici o îndoială că vieța n'ar fi fost și nu ar fi posibilă.

Soarele — vom reaminti în câteva cuvinte — se află la o depărtare de aproximativ 150 de milioane de km de pământ, este o masă incandescentă cu o temperatură superficială de 6.000⁰ C și de mai multe milioane de grade interioară.

El reprezintă un izvor de energii extraordinare. Căror procese se datoresc ele? Știința nu este în măsură să aducă un răspuns exact, în orice caz se poate afirma că de câteva zeci de milioane de ani energia lui nu a înregistrat o scădere sensibilă.

Ipoteza că energia lui s'ar datora unui fenomen de combustie cade la examenul cel mai sumar.

În adevăr în acest caz ar trebui să admitem că energia calorică ar proveni din consumarea cantităților uriașe de cărbune, acesta fiind combustibilul cel mai bun — (un gram desvoltând aproximativ 8.000 de calorii).

Calcululele indică atunci o existență numai de câteva mii de ani, ceea ce evident e ridicol.

Reacțiunile chimice, în speță formarea de hidrocarburi cu degajare de căldură, nici ele nu explică durata energiei solare.

Teoria aceasta s'a bucurat totuși cândva de oarecare considerație, datorită prestigiului aceluia care o formulase.

Arhenius — la el ne referim — plecase dela observația că toți compușii endotermici pun în libertate întreaga cantitate de căldură de formație în momentul descompunerii lor.

Or el credea că asemenea compuși s'au format în soare și apoi ajungând în regiunile mai înalte se descompun eliberând o mare cantitate de căldură.

Este însă ușor de observat că Arhenius simplifică prea mult realitatea, înlăturând arbitrar originea căldurii acumulate, temperaturile și presiunile enorme care acordă reacțiunilor chimice o cu totul altă configurație decât aceea pe care o presupunea el.

De altfel chiar dacă prin absurd am primi ipoteza lui, încă prin ea n'am putea explica îndelungata viață a soarelui. Astronomii au încercat să explice radiația solară prin evoluția acestuia, mai exact prin contracțiunea lui.

După părerea lor încălzirea până la incandescență a corpurilor cerești nou născute s'ar datora unui fenomen de contractare, a unei precipitări către centru, a materiei, sub acțiunea gravitației.

Socotelile lor, pe baza acestei ipoteze, au dat cifra de 50 milioane ani, cifră însă care este cu totul insuficientă. Descoperirea radiului, a desintegrării lui lente cu dezvoltare de energie, a fost fără întârziere fructificată în ordinea de idei care ne interesează.

Un gram de rادیu se desface în circa 1.600 de ani eliberând o energie de aproape 400 de ori mai mare decât a unui gram de cărbune.

Refăcând socotelile și presupunând că soarele întreg este format numai din acest minunat metal, care este radiul, se ajunge la cifra de un miliard de ani; dar și cifra aceasta, mult mai mare decât cea precedentă, trebuie socotită insuficientă. Nici ea nu poate da seama de o serie întreagă de observațiuni după cum vom avea prilejul să constatăm în parte în rândurile care urmează.

Energia calorică și gama variată a radiațiilor solare se cere atribuită unor fenomene cu totul extraordinare, care să intereseze însăși structura intimă a materiei.

Tocmai când învățații amânaseră sine die o problemă atât de spinoasă, au intervenit cercetările de laborator privitoare la alcătuirea atomului, la desintegrarea lui și la energiile pe care le-ar putea elibera materia într'o spontană pulverizare în elementele ultime care o compun.

Această energie intra-atomică este colosală și deși învățații n'au izbutit încă s'o pună în evidență, cercetările întreprinse de permit de pe acum estimarea ei.

Nu este locul să pătrundem aici în amănunte privitoare la constituția materiei; este deajuns să spunem că în momentul de față materia este considerată o formă a energiei și anume o energie extrem de condensată. Materia desfăcându-se pune în libertate sub formă de căldură și radiații întregă această energie.

Fizicianul francez Perrin s'a gândit că tocmai într'o asemenea desintegrare spontană a materiei ar putea sta explicația energiei solare. În condițiunile de temperatură și presiune proprii soarelui nostru, materia ar suferi o adevărată anihilare transformându-se în energia corespunzătoare.

Anihilarea aceasta a materiei s'ar face în cazul soarelui în proporția de 4 milioane de tone pe secundă.

Fenomenul, se înțelege, presupune și o pierdere de masă, și mai ales de culoare, ceea ce ar explica trecerea soarelui dela forma unei stele tinere la forma unei stele mai vârstnice, cum ar fi cazul actual al astrului nostru.

Pe temeiul unor astfel de considerațiuni se atribuie soarelui o vârstă de 8 trilioane de ani.

Acum 5 trilioane de ani masa sa era dublă, iar cu 8 trilioane de ani în urmă, adică la începutul vieții lui, de o sută de ori mai mare.

Simple bănueli sau adevărul însuși? Cine ar putea să afirme cu precizie? Fapt este că teoria aceasta ar explica de ce în ultima perioadă apreciată la 2 miliarde de ani energia solară n'a înregistrat o diminuare sensibilă, împrejurare de excepțională importanță pentru explicarea și urmărirea vieții pe pământ.

În aceleași condițiuni, ca până acum, ne declară știința astronomiei, soarele va continua să încălzească și să lumineze pământul încă vreo câteva — multe la număr — miliarde de ani.

Abia peste un trilion de ani, adică o mie de miliarde de ani, ne amenință o schimbare serioasă.

Atunci prin contractiunea soarelui (un metru pe secol) distanța dintre el și pământ va fi sporită cu a zecea parte din valoarea ei actuală.

Pământul ar suferi de pe urma acestui început de divorț o coborîre medie de temperatură de aproximativ 30°.

Ori cum, făcând un bilanț al cunoștințelor noastre și al teoriilor la care aceste cunoștințe ne dau dreptul, rotunjind cuviincios cifrele ne-am putea opri în mod decent la cifra de 150 de miliarde ani, care ar însemna perioada de viață tihnită — să spunem — pe care ne-o asigură Soarele.

Este evident că în asemenea condițiuni nu-i vom putea tăgădui astrului-lege magnifica lui generozitate.

O sută cincizeci de miliarde de ani! — este pentru noi oamenii însăși eternitatea.

Să examinăm acum și să vedem cum stau lucrurile aici pe pământ.

Nici în acest caz, firește, investigațiile noastre nu vor avea un caracter de absolută precizie.

O socoteală cu totul aproximativă în scopul de a fixa vârsta minimă a pământului a fost făcută acum două sute de ani de Halley.

El s'a întemeiat pe cantitatea de sare conținută de mări și oceane și pe circulația apei în natură.

Apreciind cantitatea de sare pe care o duc apele curgătoare în mări și oceane, și depozitarea ei în urma unui continuu fenomen de evaporare și de circulare a apei a ajuns la încheerea, de altfel cu totul vagă, că vârsta minimă a pământului trebuie să fie de câteva sute de milioane de ani.

După cum vedeți indicațiunea aceasta este cu desăvârșire nesatisfăcătoare.

O oarecare precizie a fost adusă de studiul sedimentelor geologice.

Se știe, în adevăr, că agenții atmosferici și apele curgătoare exercită o acțiune neîntreruptă de măcinare a înălțimilor terestre în favoarea șesului care se înalță neconținut.

O cercetare migăloasă a condus la concluzia că solul se înalță cu aproximativ 60 cm la fiecare mie de ani.

Evaluările locale făcute după o asemenea normă au dat cifre între 500 și 2100 de milioane de ani.

Și în acest caz limitele sunt foarte îndepărtate și prin urmare nu poate fi încă vorba de o precizie.

O a treia metodă a folosit proprietatea pe care o au unele elemente radioactive de a se desface în elementele ultime care constituiesc materia.

Radioactivitatea este o proprietate spontană, intrinsec legată de o anumită formă a materiei și ceea ce interesează în cazul de față e faptul că ea nu poate fi modificată de nici o intervenție exterioară.

Studiile în legătură cu vârsta pământului, s'au făcut asupra metalului uraniu, care prin desintegrare se transformă în plumb și heliu.

Cele trei elemente se găsesc de obicei împreună în scoarța pământului, împrejurare care a permis să se calculeze cantitatea de uraniu desfăcută, după cantitatea de plumb aflată înlăuntrul unei roci.

Dacă se ține seama că proporția de atomi desintegrați în cursul unui an este de $\frac{1}{7.400.000.000}$ se găsește ușor că o masă oarecare de uraniu va fi în întregime transformată în plumb în curs de 7.400 milioane de ani.

Urmează atunci că pentru a determina vârsta unei roci, va fi nevoie a înmulți cu 7.400 de milioane raportul între cantitatea de plumb și cantitatea de uraniu găsite împreună într'un zăcământ oarecare.

Rocile radioactive examinate în acest scop au arătat că dela formarea scoarței solide până în zilele noastre au trecut cel puțin 1.500 de milioane de ani.

Prin alte metode aceeași perioadă de timp a fost evaluată la 3.500 de milioane de ani. Cum în astfel de împrejurări de largi aproximații omul de știință se mulțumește cu o medie, s'a convenit a se fixa în jurul a 2.000 de milioane de ani — adică două miliarde de ani — vârsta probabilă a scoarței terestre.

Așa dar pământul care ne găzduiește este de cel puțin 4.000 de ori mai tânăr decât soarele.

Când anume pământul s'a desprins din soare? — Iată o întrebare la care orice răspuns nu poate fi decât arbitrar.

Oamenii de știință ne învață numai că la început el se prezenta ca un glob fluid, incandescent.

Prin acțiunea adunată a gravității și a răcirii, masa fluidă a intrat într'un proces de solidificare și de stratificare conturându-se cu timpul ceea ce am numit noi mai târziu « învelișurile pământului ».

Se crede că în zilele noastre scoarța solidă a pământului ar poseda o grosime de 100 km, după care ar urma o pătură de 1.500 km groșime asemănătoare cu lava vulcanică și însfârșit miezul central.

Este în afară de orice îndoială că vieța pe pământ a apărut numai după ce procesul de solidificare ajunsese la un grad foarte înaintat și din multe puncte de vedere comparabil cu situația de astăzi. Nici la întrebarea: cât este de veche vieța pe pământ nu se poate răspunde cu precizie și stăruie bănuiala că a început cu mult mai de vreme decât o arată cele dintâi resturi de plante și animale descoperite în straturile geologice.

Studiul acestor straturi geologice, care coincid cu cele 20 de perioade geologice consecutive, fixează vieții de pe pământ o dată așezată cu 600 de milioane de ani în urma noastră. Repetăm, credința oamenilor de știință este că această cifră nu reprezintă adevărul, în realitate începutul vieții fiind cu mult mai îndepărtat.

Dar omul când a apărut?

Antropologii și geologii sunt de acord să afirme că omul este cea mai recentă apariție înlăuntrul vieții și ea s'ar fi întâmplat acum vreo 300.000 de ani.

Vom menționa, ferindu-ne a mai complica lucrurile, că problema nu este totuși simplă și că cercetată mai adânc ridică o sumă de semne de întrebare foarte neliniștitoare.

Luând drept bună cifra de 300.000 de ani însemnează că până acum s'ar fi scurs pe pământ zece mii de generații.

Intre ele, numai ultimele generații au făcut un salt uriaș pe scara civilizației, fapt cu totul turburător și care ar merita, el singur, o îndelungă meditație.

Fi-va progresul acesta nelimitat?

Am văzut că în generozitatea lor condițiunile cosmice asigură omenirii încă o existență de cel puțin 150 de milioane ani, care raportată la cele 300.000 de ani, sau la cele 10.000 de ani de istorie, sau numai la 200 ani — să spunem — de civilizație, reprezintă o cifră fabuloasă.

Înainte noastră se deschid perspectivele eternității și propozițiunea aceasta nu este deloc o figură de stil.

Să sperăm că oamenii nu vor găsi, înainte de soroc, mijlocul să se extermină unii pe alții și că un dram de minte se va găsi la toate tristele răscruci pentru a salva vieța din ghiarele unei morți premature.

În fața noastră, a tuturor oamenilor, fără deosebire, stau larg, atunci, deschise porțile eternității...

AL. MIRONESCU

SEPTEMBRIE 1939

Dacă lunile anului se pot împărți în faste și nefaste, fără îndoială că luna Septembrie, între toate, va putea fi socotită dintre cele care turbură temelile Europei. Era greu de gândit că se va ajunge din nou, prin voință omenească, la ororile, și turburările marelui război, când toate popoarele europene ar trebui să fie totuși solidare, și laolaltă răspunzătoare de soarta culturii universale.

Voința de pace a fost totuși reală, căci niciodată o izbucnire a vre-unui conflict n'a fost precedată de o mai desnădejduită trudă diplomatică. Și totuși războiul a izbucnit privit cu ochi năuci de toate popoarele. Atât de mare e oroarea de ceea ce s'a petrecut în marele război, încât desfășurarea ostilităților se resimte adânc, iar multe din aspectele trecute nu se mai întâlnesc. Astfel, deși a precedat un « război al nervilor » ne mai întâlnit până acum, nu mai apare acea explozie de ură cu care un popor era asmuțit asupra altuia, ba chiar se păstrează oarecare curtoazie între adversari... E o mare grijă în comunicate de a nu se spune neadevăruri, se recunoaște bravura și chiar buna credință a poporului de dincolo de baricadă. E deocamdată, cel puțin în tot ceea ce se întâmplă, un simț al răspunderii istorice, care a lipsit acum 25 de ani, și consecințele acestei lipse au atârnat apoi foarte greu în judecata faptelor. E mai multă grijă de asemeni în respectul pentru atitudinea și opinia țărilor neutre. De astfel aceasta fază de începere a ostilităților constituie o surprindere totală pentru doctrinarii războiului modern, care se așteptau în unanimitate ca ostilitățile să înceapă fără declarație și să fie duse din primele ceasuri cu o furie absolută, atot nimicitoare, prin aviație și gaze.

Până acum însă tocmai aceste arme au intervenit, pe frontul apusean cel mai puțin. Ce va fi în viitor e mai greu de spus.

În ceea ce privește frontul de răsărit, comandamentul german a aplicat în mod foarte abil, o tactică adecvată împrejurărilor, care i-a reușit din plin. N'a distrus « fără declarație de război » din primul ceas capitala și principalele orașe poloneze. Ar fi fost

un exces inutil și ar fi constituit un greu balast diplomatic, dar a distrus în același spirit de surpriză, pe baza unui ultimatum care se preta la mai multe soluții, numai ceea ce constituia esențialul: aerodroamele, nodurile de cale ferată, fabricile de armament. Restul a venit dela sine. În cursul lunii Septemvrie, Statul Polonez a încetat, cu excepția câtorva centre și până când scriem aceste rânduri a Capitalei, de a mai funcționa administrativ. Adoptând o strategie neconformă cu datele inițiale ale războiului, comandamentul polonez a trebuit să capituleze, cu tot eroismul uluitor al trupelor. Rezistența unei companii la Westerplatte, timp de 8 zile, într'o disproporție fabuloasă de forțe, arăta care ar fi trebuit să fie doctrina războiului pentru Polonezi.

Pentru România, luna Septemvrie 1939 a fost o lună de « război al nervilor » care a depășit pe cel din luna Martie a aceluiași an. Cu o grijă hipnotică parcă, poporul întreg s'a strâns tăcut în jurul M. S. Regelui simțind că în aceste vremuri soarta Statului românesc e în cele mai bune mâini pe care ni le putea oferi evoluția noastră istorică. Dificultăți uriașe au fost și sunt de învins și totși simțim că ochiul care privește înainte, cu grijă istovitoare, dela cârma țării, urechea care trebuie să prindă orice șoaptă, nu trebuie turburate în nici un mod, nu trebuie abătute nici o secundă măcar dela funcția lor de veghe. Și totuși, în asemenea condiții, principalul sfetnic al Suveranului, primul Său ministru, a fost doborât cu focuri de revolver în plină stradă. O crimă de o stupiditate atât de înfiorătoare, date fiind împrejurările în care se producea, încât țara întreagă a încremenit de groază. Președintele Armand Călinescu se dovedise atât de potrivit postului de răspundere care îi fusese încredințat, arătase atâta putere de muncă și o asemenea dorință de a crea isvoare noi de rezistență, și în același timp atâta iscusință și tărie diplomatică, cum istoria românească nu mai oferă decât extrem de rare exemple. Fără să fie în război, în Septemvrie 1939 România a suferit astfel o adevărată înfrângere, în condiții atât de neexplicabile pentru o judecată sănătoasă, încât tragica întâmplare trebuie socotită mai curând ca un accident nenorocit și cu adevărat de neprevăzut.

C. P.

REVISTA REVISTELOR

STRĂINE

LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE

Anul 27 — Nr. 311 — 1 August 1939

Alain relatează prima sa întâlnire cu Paul Valéry, la un dejun organizat de un prieten comun, într'un restaurant parizian. Sub titlul « Le déjeuner chez Lapérouse », găsim astfel câteva subtile observații despre tehnica poeziei, despre Mallarmé, despre opera lui Valéry.

Iată câteva fragmente:

«... În cartea mea *Système des Beaux-Arts*, pe care tocmai o retipărisem, cu adnotări, mă silisem să iau în considerație în primul rând, în orice artă, condițiunile inferioare ale lucrului și, cum se zice, tehnica. Oricât ar fi fost de nouă pentru mine această metodă, adevărul e că mă țineam ferm de ea. În această privință, am spus ceva despre Scrisorile lui Michel Angelo, pe care le citisem nu de mult și, în puține cuvinte, le-am rezumat conținutul, în sensul că aproape nicăiri nu este vorba despre frumusețea sau compoziția operelor, sau, într'un cuvânt, despre ideea lor, ci numai de comande, de plăți, de blocurile de marmoră transportate sau, uneori, sparte; și totdeauna spărtura aceasta dădea o idee pentru o nouă operă. Astfel sculptura începe în carierele de piatră... Valéry nu pierdu prilejul să spună încă o dată că *La jeune Parque* era un exercițiu, lucru pe care îl înțeleg foarte bine, știind că poezia este un meșteșug. Am văzut mai târziu manuscrisul acestui poem, piesă rară care, de o parte oferă versuri începute și variante, fără prea multe ștersături, iar de altă parte, pe hârtie albă, desene și colecții de rime, în sfârșit o sumă de tentative plastice și sonore. Poetul a avut bunătața să-mi arate pasajele propriu zis inspirate. I-am citat unul, care m'a fermecat totdeauna:

Glisse, barque funèbre...

Nimic nu putea face această solidificare a unui emistih; el cade ca un fulger. A recunoscut acest lucru, după oarecare rezistență, în care a vorbit despre puterea « cantabilului » în execuție, lucru pe care desigur îl știam, dar pe care nu-l luasem în deajuns în seamă...

«... Am observat că Valéry avea oroare de pagina albă, dar l-am făcut să declare că pagina albă reală este de fapt șirul de versuri, care sunt făcute și

re așteaptă... Trebuie să mergi mai departe: aceasta este forța lui Mallarmé., La aceasta, Valéry mi-a spus: « Un singur vers îmi este dat... Pe urmă fac altele sub el și deasupra lui, dar pe acestea trebuie să le fac... ».

«... Când Valéry vorbea despre Mallarmé, era emoționat și emoționant și nu mai puțin băiat de liceu decât mine. Il iubea și acest lucru e bine de știut. Mallarmé, îmi ziceam eu, a avut deci un cititor demn de el și care, cu siguranță, n'a făcut nici o obiecție faimoaselor Sonete. De sigur Valéry este omul care a înțeles aceste poeme atât de ferecate. Imi aduc aminte că cita drept obscură *Proza pentru des Esseintes*, care mă disperează și pe mine, și de neînțeles celebrele pagini *Un coup de Dés jamais n'abolira le Hasard*, pe care, în ce mă privește pe mine, le-am explicat foarte bine elevilor mei în 1932... Explicația dată în acea dimineață, în clasă, ducea mai departe faimoasa *pagină albă* a lui Mallarmé și reconstruia, în fond, prima stare a poemului absolut, înainte de măsură, înainte de rimă, înainte adică de acea « lovitură de zaruri » care produce miracolul. Mallarmé, fără îndoială, voia să spună că dintre cele o mie de maniere de a umple vasta pagină albă, trebuie să tragi una la sorți cu o aruncare de zaruri și că niciodată nu poți nesocoti hazardul... »

«... Se cunosc ideile lui Valéry despre rimă... « Nici o operă de artă nu este sinceră, și cu atât mai puțin poemul ». Astfel de lucruri mă irită. Mărturisesc că este greu să străpungi asemenea aparențe. Totuși cred că reușesc; mai întâi observând că poemul este voluntar, ca orice gândire sinceră; și de asemeni că poemul este o lovitură de hazard, ceea ce, în alt sens, înscmncază tot sinceritate. Deci poemul este de o mie de ori sincer. El este ca Pythia, care este sinceră, tocmai pentru că nu alege, ceva ce este însăși încercarea voinței și lucrul cel mai greu din arta de a gândi... ».

Anul 27 — Nr. 312 — 1 Septembrie 1939

Scriitorul german Hans Carossa (medic, poet, romancier, memorialist, unul din puținii scriitori ai vechiului regim care au rămas în patrie și după revoluția din 1933), publică un articol de amintiri despre Rainer Maria Rilke pe care l-a cunoscut în primele zile ale războiului din 1914.

Reținem din acest articol, pasajele relative la chestiunile propriu zise de poezie, cu atât mai mult cu cât — poate dintr'o simplă întâmplare, înafară de intenția redacției — ele coincid cu reflexiunile lui Valéry și Alain, asupra tehnicii poetice, publicate în numărul anterior al revistei franceze, în așa măsură încât cele două articole — deși fără nici o legătură posibilă de fapt — pot fi considerate unul în continuarea celuilalt:

«... Rilke vorbea totdeauna despre poezie ca despre un meșteșug, în care efortul este totul, iar inspirația nimic. Era de sigur, într'un fel, o dovadă de bunătate și de politeță, căci îi presupunea astfel convorbitorului său o muzică interioară egală cu a sa, dar înțelegeai repede cât era de sincer, când își reprezenta opera sa creatoare ca o muncă și comenta evoluția limbii sale, cum ar fi comentat Cézanne evoluția picturii sale... »

...Primele poeme îi veniseră tânărului Rilke cu o facilitate neobișnuită. El a declarat cândva că ar fi putut multă vreme continua să producă în maniera din «Cartea Orelor». Dar cu trecerea anilor, creștea și voința lui de artă personală. Voia să vadă și să cerceteze mai adânc. Invățase dela Rodin să privească un arbore, un animal, o statuie, un om sau o figură istorică atât de des și cu atâta pasiune, că în sfârșit răsărea din el o imagine plină de substanță...

...Am văzut în magnificele poeme ale lui Rilke ce miracole poate produce o astfel de cercetare sub conducerea unui geniu. Poemele lui sunt monumente de un caracter unic, sublimate prețioase, pe care numai Rilke putea să le distileze și de aceea plagiatele îl făceau atât de mult să sufere. Numai el într'adevăr știa cât de mult îl costase opera lui și mai bine decât oricine știa că ele nu pot fi refăcute...

...Era de ajuns să rămâi un sfert de oră lângă Rilke pentru ca să înțelegi cu câtă conștiință vorbea despre meșteșugul și despre eforturile sale. Acest lucru te făcea mai liber în tovărășia lui; el nu-ți dădea lecții, nu întreba, nu-ți cerea nimic; trăise toate luptele sufletești în orele lui de singurătate și la masa lui, oaspetele nu vedea decât magnificența și deplinătatea victoriilor...

...Imi închipuisem că creațiunea poetică trebuie să fie pentru alții mai sigură de ea însăși, mai fremătătoare și genială (*decât pentru mine*, N. R.) și am răsuflat puțin când Rilke, vorbindu-mi despre operele, la care lucra, îmi declară cu modestie că ele erau o muncă penibilă, cu puține șanse de reușită. Cât de liber părea acest cuvânt plat în vorbirea lui, cât de liber și cât de glorios!

MERCURE DE FRANCE

Anul 50 — Nr. 787 — 1 August 1939

Un remarcabil studiu despre influența lui Thomas de Quincey în literatura franceză, publică d. Randolph Hughes, deopotrivă de bun cunoscător al celor două literaturi de dincolo și de dincoace de canalul Mânecii.

E un studiu de mari proporții, care sub un titlu general «*Spre tărâmul visului*» («*Vers la contrée du Rêve*») cercetează în special influența lui Quincey asupra operei lui Balzac, Gautier și Baudelaire, considerați ca «discipoli» ai straniului autor.

Toți trei — afirmă d. Randolph Hughes, pe baza unor ingenioase deducții — au cunoscut opera lui Thomas de Quincey — *Confessions of an English Opium-Eater* — în traducerea lui Alfred de Musset apărută în 1828 și semnată doar cu inițialele (A. M. D.), traducere considerată de istoriografi ca neluată în seamă de contemporani, dar căreia autorul prezentului studiu îi atribuie un răsunset profund și persistent în conștiința literară a timpului.

Ar fi prea greu să reproducem aici «probele materiale», pe care le aduce d. Hughes în susținerea tezei sale. Ajunge să spunem că ele sunt alese cu

foarte multă abilitate și că de multe ori confruntarea de texte este cel puțin derutantă, dacă nu în totul decisivă.

« Nu sunt — zice d-sa — simple coincidențe, vagi potriviri de teme, mai mult sau mai puțin curente; sunt asemănări materiale, ba chiar un critic rău voitor, ar putea vorbi de plagiate ».

D. Hughes duce foarte departe credința d-sale într'o influență a lui Thomas de Quincey asupra lui Balzac, socotind nu numai că această influență e decisivă, dar că ea schimbă fundamental întreaga structură a operei balzacienne, care nu trebuie considerată a fi în primul rând a unui « observator realist », ci mai ales a unui vizionar.

« De cele mai multe ori, el (Balzac, N. R.) va reveni la lecțiile primite dela Quincey și în care și-a găsit salvarea poetică; termenul « salvare » nu este prea tare, căci numai în măsura în care el l-a urmat pe Quincey, a făcut ceva remarcabil, când s'a aventurat în acest domeniu » (al fantasticului, Nr. R.).

În termeni neobișnuit de polemici (cel puțin în publicistica franceză, unde curtoazia este o regulă generală) și care dau de altfel întregului studiu o neașteptată trăsătură de pitoresc, d. Randolph Hughes atacă întreaga critică balzaciană și în special pe d. Marcel Bouterou, eminent specialist balzacian, pe care îl acuză nici mai mult nici mai puțin decât de « cunoaștere superficială a operei ».

La fel de fugos este autorul acestui studiu, acolo unde se răfuește (termenul nu e de loc exagerat) cu criticii lui Gautier și ai lui Baudelaire, pe care îi numește disprețuitor și scurt « ces messieurs » și pe cari îi învinuiește de « erori grosolane » și cărora le opune o serie de « adevăruri capitale ».

Este un ton cu totul surprinzător nu numai în gravul « *Merchre de France* », dar în genere în critica franceză. Ceea ce însă scuză, ba chiar poate justifică această atitudine bățăioasă, este foarte seriosul material documentar, pe care îl invoacă autorul și care ne arată în d-sa un istoric literar pe cât de pasionat, pe atât de erudit.

Desprindem din acest lung studiu, două pasaje privitoare la Thomas de Quincey și la Edgar Allan Poe — pasaje semnificative și pentru stilul exagerat de combativ al d-lui Randolph Hughes, dar și pentru punctele sale de vedere, nu numai curajoase, dar chiar extravagante:

« . . . Quincey posedă într'un foarte înalt grad tocmai ceea ce îi lipsea mai mult lui Balzac, pe latura estetică și mai ales poetică. Avea o imaginație excepțională, cu totul înafară de obișnuință, una din cele mai mari din literatura europeană; adâncimea și intensitatea acestei imaginații îi egala lărgimea, ceea ce nu e puțin zis. Nu era o imaginație de retor, cum este foarte adesea a lui Chateaubriand, care împreună cu estetica literaturii macabre sau negre, este izvorul principal al celei mai mari părți din romantismul francez. E de asemeni foarte diferită de imaginația lui Poe, pe care d. Valéry și d. Maclair și mulți alți critici îl cred în această materie un geniu extraordinar, căruia Francezii îi datorează lecții prețioase (ceea ce este ridicul de inexact); fantasticul lui Poe este aproape totdeauna factice și fals; este un fantastic de paradă, un fantastic la rece, un fantastic artificial, lipsit de orice viață au-

tentică... Imaginația lui Quincey este mult mai puternică, mai vitală, mai intim și mai pur poetică decât a autorului american...».

«...Ne putem întreba dacă Poe nu s'a inspirat dela Quincey... Sunt multe urme ale influenței « Mâncătorului de opium » în opera lui Poe...»

« Baudelaire a trebuit să-și modifice în mod serios opiniunea sa despre inteligența lui Poe (...) în ce privește judecata acestuia despre capodopera lui Quincey. Căci Poe și-a bătut joc de această capod'operă într'un mod grotesc și stupid. Pentru el, « Mâncătorul de opiu » este în mare parte « absolut inteligibil » (ceea ce nu este de loc de mirare, având în vedere sărăcia lui intelectuală...). Această judecată nu va surprinde pe lectorii preveniți, care cunosc veritabila măsură a acestui spirit mărginit, vulgar și prodigios de ignar... Cu aceeași stupiditate grosolană și-a râs de geniul lui Coleridge, pe lângă care el (Poe, N. R.) era cel mai mizarabil dintre pigmei.

« La urma urmelor era natural ca un creier, pe care însuși Baudelaire îl declara « plin de americanisme » să debiteze triste idioții de această speță ».

ROMĂNEȘTI

GÂNDIREA

Anul 18 — Nr. 7 — Septembrie 1939

Amintirea lui N. M. Condiescu este mereu prezentă în publicistica noastră, iar ecourile dureroase ale morții sale nu s'au stins.

Din articolul închinat memoriei scriitorului de către d. Nichifor Crainic, reținem următoarele pasaje:

« N'a fost ceea ce se cheamă un scriitor fecund. În fața hârtiei se hotăra greu și forma frazei îl întârzia în loc și-l chema să revină cu ștersături și adăugiri. N. M. Condiescu debutase în literatură cu versuri de care în urmă se lepăda. Dar instinctul cadenței și al armoniei continua să stăpânească paginile prozatorului. În roman și în nuvelă, scrisul artistic descinde de obicei din vers. Aproape orice prozator stilist a fost la început un poet. Anatole France, pe care Condiescu îl prețuia ca pe un dascăl literar, a scris versuri. Maeștrii prozei românești Caragiale și Sadoveanu au scris versuri. Matei Caragiale de asemenea. Aparținând aceleiași categorii de înclinări, N. M. Condiescu e un prozator artist prin fraza căruia se străvede poetul dela început. Ca și la Anatole France sau la M. Sadoveanu, fraza lui e turnată adesea în ritmica simetrică a versului și, afară de aceasta, însăși rotunjirea ei liberă e străbătută de melodia caracteristică poeziei. O altă notă, care vine din același izvor, e lirismul adesea cu accent patetic, care alternează cu asprimea obiectivă a epicului și dă astfel prozei lui N. Condiescu o fizionomie particulară.

« Omul din acest scriitor era numai lamură de bunătate, inimă largă și prietenoasă, generositate risipitoare, incapacitate de a urî și iertare universală. Nu se cunoaște în viața lui niciun act de răzbunare. Și totuși, prin nu știu ce contrast, oamenii, pe cari ni-i pune în față literatura lui, sunt mai toți meschini

și diformi moralmente. Viziunea lui artistică se deschide sub unchiul ironiei, al satirei sociale și al șarjei caricaturale, ca în acel neuitat *Conu Enake*, unde cruzimea denunțului se întrece cu impetuositatea pamfletului. Caragiale e crud și crunt; își execută eroii cu o voluptate aproape sadică. Nicio undă de îndurare nu trece prin condeiul acestui mare scriitor în care o scânteietoare inteligență satirică ucisese parcă propria-i inimă înainte de a tăbări asupra victimelor literare. Din Caragiale omul a lipsit umanitatea și creația lui respiră un ger diabolic, care îngheață tot ce atinge. N. M. Condiescu e un emotiv fierbinte și atât ironia cât și șarja lui se nasc din sentimentul unei bunătați native contrariate de realitatea socială. Dacă figurile, ce cad în obiectivul observației sale, apar meschine și, diforme, e din pricină că el contrariază fondul de generositate și aspirația de frumusețe a scriitorului. E felul de a reacționa în artă al oricărui temperament sentimental și liric...

* Viziunea lui N. M. Condiescu este aceea a unui miniaturist de ascuțită nuanță, iar romanul lui Safirim, care trebuia să cuprindă cinci-șase volume, era conceput să reprezinte din asemenea crâmpie istoria unei vieți reconstituită din cioburile sociale în care s'a spart și s'a risipit. Nu ne-au rămas din el decât volumul întâi și o sută de pagini manuscrise din cel de al doilea, din care au apărut minunate fragmente atât în « Gândirea » cât și în « Revista Fundațiilor Regale ». Unitatea acestor fragmente, a acestor schițe, ce se pot detașa pentru a sta de sine, nu trebuie căutată în legătura lor intrinsecă, ci în concepția generală despre lume și viață a eroului principal. El e o figură aparte în proza noastră, sătându-se între aspirația către o spiritualitate de nuanță creștină și între impulsurile primare, simbolizate prin păgânul Pan, statueta care asistă permanent pe erou și dă rost obsedant unei filosofii telurice, gata să coboare orice avânt pur într'o baltă de scepticism. Creștinismul lui Safirim e foarte incert și problematic. El pregetă între chemarea lui Hristos și glasul ucigător de elan al lui Pan. Cine avea să birue până la sfârșit în sufletul lui Safirim e cu neputință de spus astăzi când pana romancierului s'a frânt pentru totdeauna. Astfel Pan domină ca o seducție blestemată în vreme ce eroul, preocupat mereu de Iisus, nu-i poate înțelege decât partea omească și declară că nu se poate ridica decât până la răstignirea lui. Safirim din întâiul volum are față de creștinism atitudinea lui Ernest Renan în întregime, autor pe care N. M. Condiescu îl prețuia mai mult decât ar fi meritat. Dar în orice caz, trebuie să adăugăm că e o raritate ca un scriitor român să se preocupe continuu de problema lui Iisus.

* Condiescu avea ca puțini oameni sentimentul vremelnice și al zădărniceii lucrurilor pământești. E greu de spus însă că acest sentiment capătă în scrisul lui o semnificație hotărât creștină; uneori el pare să se înfunde într'un pesimism amaric; alteori își caută soluția în ideea teosofică a reintrupărilor succesive, ca în frumoasa nuvelă intitulată *Reveniri*, iar câteodată pare să ancoreze în portul mânturii creștine. Un lucru reiese cert mai ales din notele de călătorie din *Peste mări și țări*, și anume că, în fața diferitelor forme de religie întâlnite în largul pământului, N. M. Condiescu își declară necontentit preferințele pentru ortodoxia strămoșească. E în deosebi în această

carte un pasaj unde, departe în Indii, la miez de noapte, Principele Carol amintește celor din suită că e noaptea Invierii și-l salută cu: Hristos a înviat! Momentul e profund emoționant și N. M. Condiescu scrie cu acest prilej o splendidă pagină de evocare a Paștilor copilăriei. În afară de lecturile din Renan, inima scriitorului era puternic pătrunsă de duhul ritualului ortodox, fond primordial, care persista în psihologia lui, dincolo de influențele oculiste din cărțile lui Edouard Schuré și Maurice Magre, cari îl ispiteau cu ideea revenirilor eterne. . . .

*...Unul din camarazii noștri i-a caracterizat scrisul ca fiind al unui memorialist. Și într'adevăr, atât *Insemnările lui Safirim* cât și notele de călătorie respiră un aer de cronică. O cronică scrisă sub unghiul social și al problemelor sufletești și ridicată la rangul artei printr'un stil de meșter adevărat. Nicăiri poate stilul acesta nu înflorește mai liber ca în *Peste mări și țări*, unde puterea scriitorului se ia la întrecere cu minunile Eladei, cu misterele Egiptului, cu pagodele, cu palatele și ceremonialul de basm al Indiilor, cu peisajele luxuriante și exotice, clădind o carte unică în cultura românească, cea mai frumoasă carte de călătorie din câte s'au scris la noi. Ea singură ar fi de ajuns să plângem în fulgerătoarea moarte a lui N. M. Condiescu pierderea unui scriitor de aristocratică valoare artistică. »

GÂND ROMÂNESC

Anul 7 — Nr. 7—9 — Septembrie 1939

Număr festiv închinat celor « douăzeci de ani de viață spirituală în Ardeal » — dela Unire până azi. E un volum de 400 de pagini care încearcă să facă bilanțul activității spirituale a Ardealului în această epocă, sub toate aspectele ei: literatură, artă, știință, gândire. E un efort de recapitulare critică și istorică, deosebit de interesant. Un bogat material documentar și o frumoasă contribuție literară fac din acest volum o lectură indispensabilă, pentru oricine vrea să cunoască spiritul Ardealului nou și să-l integreze în fenomenul general românesc.

În mici monografii, rezumative de sigur, dar sprijinite pe un material informativ complet, ni se arată contribuția ardeleană de-a-lungul celor două decenii, în diverse domenii: istoriografic (Aurel Decei: *Istoriografia română transilvană în cei douăzeci de ani dela Unire*), filosofie (Zevedeiu Barbu: *Moment ardelean în gândirea românească*), lingvistică (I. Verbină: *Studiul limbii române în Transilvania*), literatură (Ion Chinezu: *Douăzeci de ani de viață literară românească în Ardeal*), muzică (George Sbârcea: *Noua muzică românească în Ardeal*), plastică (V. Beneș: *Două decenii de artă plastică ardeleană*), biologie (Emil Pop: *Evoluția științelor biologice în Ardeal dela Unire până azi*), matematici, fizică și chimie (Ion Tănăsescu: *Țelurile și înfăpturile secțiilor de Matematică și Fizico-chimie ale Universității « Ferdinand I » dela Unire și până în prezent*).

Întreg acest material monografic (căruia i se adaugă o bogată contribuție

literară, propriu zisă — versuri și proză — precum și un însemnat număr de planșe cu reproduceri din plastica transilvăneană) este precedat de un eseu al d-lui Vasile Băncilă — « Semnificația Ardealului » — eseu ce poate fi considerat în același timp drept prefață și concluzie a acestui volum.

Autorul distinge patru funcțiuni esențiale ale Ardealului în istoria și în spiritul românesc:

1. « Înainte de toate, Ardealul cuprinde sensul originalității noastre... ». « Ardealul a reprezentat o funcție de geneză românească în mai multe rânduri. « Descălecările » Ardealului în Principate au fost numeroase și « aproape continui și ele trebuie luate într'un înțeles larg... ». « Afară de acestea sunt « descălecările » de ordin cultural... ».

2. « În al doilea rând, sensul Ardealului în configurația sufletului românesc e un sens de tenacitate, de dârzenie, pe de o parte, de practicisim organic și de metodisim pe de altă parte.

3. « În al treilea rând semnificația Ardealului este în legătură cu ideea de ordine și de cultură ».

4. « Ardealul subliniază ideea autotohniei românești. Aceasta e ultima și într'adevăr cea mai suverană semnificație a Ardealului ».

Cele patru puncte de mai sus formează schema articolului. Autorul dezvoltă însă fiecare din aceste « sensuri » formulate și le verifică în politică, gândire, literatură, etică, istorie, pretutindenți stabilind funcțiuni ardelenesti determinante în constituirea spiritului nostru.

Transcriem câteva fragmente din acest studiu, pe care l-am rezumat prea sumar în rândurile de mai sus:

« Stăruința condusă de un simț metodic instinctiv și aplecată spre organizarea practică integral gospodărească a vieții, e o trăsătură ardelenescă. Și în această privință Ardealul se deosebește de spiritul intelectualului din Vechiul Regat, care adesea este lipsit de stăruință, fără simțul și trăirea organică a metodei, prea vibratil și alergând după gratuitisme, nepractic ori cu un practicisim minat de subiectivități. Ardeleanul adevărat privește viața totală fără să ignoreze biologicul și având în siguranța metodisimului său ceva din nesiguranța tropismelor. Acest biologisim și integralism ardelenesc a dat naștere la prejudecata, care circulă în unele zone frivole sau prezumțioase, că Ardeleanul e mai puțin dotat ca inteligență, uitându-se că o inteligență, oricât de ascuțită, dacă e lipsită de un substrat adânc biologic și instinctiv, n'are nicio valoare creatoare uitându-se că din solurile sufletești puternice, chiar dacă au aparență compactă, poate țâșni geniul sau talentul, tocmai fiindcă are o adâncime din care poate să se nască sau poate și prin contrast cu linia normală înconjurătoare. E amuzantă această prezumție a unor inteligențe de tip levantin sau de mickey-maus bine crescut, că Ardealul are un spirit inferior. Prezumpția aceasta izbutește uneori să intimideze pe ardeleni, cari, în unele prilejuri, își recunosc spiritul inferior în comparație cu domniile dela centru, a căror inteligență li se pare de gheizer de spirite și de diversiuni rafinate... Dar spiritul nu stă numai în inteligență și nici nu stă în primul rând în inteligența ca atare. Adâncimea sufletească și unitatea consecventă în fața

vieții sunt mai potrivite chiar pentru cultură, decât intelectualitatea fină, diversă și inconsistentă. În această direcție, trebuie să recunoaștem Ardealului calitatea de a fi mai voluntar, mai adunat, mai intrat în anume consecvențe, din care istoria nu-l poate cârmi cu ușurință ».

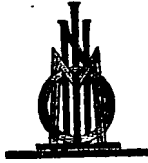
*...Sufletul Ardealului are un caracter cel puțin în parte epic, spre deosebire de lirismul și intelectualismul dominant de dincoace de Carpați. Această modalitate epică e un alt aspect al organicismului său colectiv și echilibrat, al voluntarismului său de lungă durată, fiind un corelat al tenacității și structurii sale metodice. Lirismul e fantezist, nu e metodic, iar intelectualismul nu se pretează la creația epică. Ardealul mai puțin liric și mai puțin intelectualist, a izbutit să ne dea câteva creații epice, care semnifică foarte mult. E caracteristic faptul că literatura Vechiului Regat, altfel atât de bogată, n'a putut da nicio epopee de serioasă anvergură ori a dat epopei artificiale, cerebrale, fără suflu epic, pe când Ardealul a dat pe Budai-Deleanu, a cărui « Țiganiadă e singura epopee românească, ce-și merită numele, deși e atinsă și ea de lirisme și infiltrații didactice. Să nu se uite apoi că cel dintâiu mare roman românesc l-a dat tot Ardealul: « Ion » al lui Rebreanu. Acest roman pictează ceea ce e mai însemnat la Români, țărănul și ceea ce e mai însemnat la țăran: pasiunea anonimă cosmică, pentru pământ... Acest adevăr l-a înțeles foarte bine Rebreanu, când a creat pe « Ion » și când acesta pentru pământ înfruntă totul și devine un fel de zeitate implacabilă a țărânei, care la un moment dat poate părea monstruoasă ori ininteligibilă omului dela oraș. Cine știe încă cum își fărâmă țărănii viața pentru pământ, cum sunt în stare să trăiască fără hrană și fără somn numai să se găsească pe ogorul lor și să se înfrățească prin vraja muncii cu taina acestuia, devenind puternici și nemuritori prin el, cine știe cât de crunt se luptă țărănii pentru o palmă de pământ sau cu ce fatalitate se răzbună când au pierdut-o, cine a avut prilejul să se convingă că legătura cu pământul e la țăran o pasiune suprapersonală, aproape neumană, acela va înțelege și tema romanului lui Rebreanu. Da, va mai înțelege ceva: că ceea ce i-a dat autorului lui « Ion » puțința să der expresie unui mare adevăr țărănesc, e tocmai atitudinea sa epică de a intra în lucruri, în forțele naturale ale vieții, deși e adevărat că sufletul țărănesc nu e complet redat în romanul lui Rebreanu. Țărănul lui Rebreanu e mai voluntar și mai teribil decât țărănii din alte provincii, fiindcă e și el un țăran ardelean. Ceea ce ne interesează însă pe noi acum e curentul epic, care circula în acest roman. Acesta a surprins încă dela apariția lui într'o literatură cei înainte de Cezar Petrescu și Ionel Teodoreanu, aproape nu cuprindea romane și rămăsese în cea mai mare parte la Filimon, care a dat mai mult un fel de cronică pitorească, cu valoare documentară ori de narațiune naivă, și la Duliu Zamfirescu, cu amabila și de altfel prețioasă sa « Viață la țară », care e însă mai mult o împletire interesantă de nuvele și o atmosferă ademenitoare. Rebreanu are aptitudinea epică, aceea pe care în altă realizare o vedem și la Coșbuc, pentrucă vine din Ardeal. Iar Rebreanu și Coșbuc nu sunt singuri pe pământul Ardealului, căci la ei am putea adăuga, fiecare cu potențele lui, pe Slavici, Agârbiceanu, Pavel Danu... ».

« Așa dar, în Ardeal e o dispoziție spre ordine și cultură. Jocul cultural și efervescența creației sunt mai accentuate în Vechiul Regat, dar substratul lor de ordine, seriozitate, unitate și voință istorică e mai labil. Vechiul Regat are limpezimea inteligenței, rafinarea capriciului, subtilitatea și variația sentimentelor, dar ne mai trebuie și altceva: ordine granitică, efigie romană. Noi, cei din Vechiul Regat, avem nostalgia acestei ordini mai severe, acestei voințe de istorie, și le cerem Ardealului, căci la noi sunt mai rare. Moldova e artă și literatură, Bărăganul e eternitate, dar Ardealul e — istorie. În Ardeal mai ales s'au unit enigma dacică cu ordinea romană și urmările lor se văd până azi. Urzeala aceasta e necesară istoriei sau culturii românești căci băutura ornamentelor dată de rafinarea intelectuală și afectivă, de claritatea franceză, de gimnastica degajată a spiritului... nu ajunge. Spiritul de ordine, pe care suntem în drept să-l cerem Ardealului, se vede, după cum s'a putut înțelege când am vorbit de elementele epice ale Ardealului, și în literatura lui. Un roman din Vechiul Regat are mai multă fantezie, mai puțină unitate și un stil mai bogat. În Ardeal, fondul romanului e mai arhitectural, deși mai modest dacă e considerat pe fragmente. Un roman de Teodoreanu se pierde uneori, ca un balon-sondă, într'o minunată ascensiune stilistică, pe când unul de Rebreanu are stilul modest și gândurile banale de cele mai multe ori sau nici nu le afișează, dar poate avea o unitate, o ordine ferecată și organică în toată acțiunea romanului ! E ceva latin ».

« Intimitatea dintre noi și pământ e așa de mare, încât dacă noi n'am dat întotdeauna nume românești unităților geografice mari — acestea fiind mai mult în legătură cu dominațiile politice și invaziile — dar am botezat românește atâtea din unitățile mici ale pământului, dovadă că acest pământ ne-a aparținut parte cu parte, indiferent de forma politică sau de starea civilă de ansamblu. Pământul e al aceluia care se înfrățește cu el în amănunțele lui. Nici cuvântul « Ardeal » nu e de origine românească. E o vocabulă maghiară, dar e atât de uimitor românizată, încât pronunțarea ei ajunge pentru a ne face să vedem pământul Ardealului cu tot ceea ce semnifică el pentru noi. « Ardealul » a ajuns pentru toți Români o consonantă magică, ce actualizează dintr'odată un număr prestigios de sensuri virile, eroice, și de duioșii cuminți. Nume de foc, de înălțimi și de coline, de îndrăzneli mari și în același timp de incarnații minore. Pronunțarea lui te face să auzi freământul istoriei și simfonia pământului nostru. Să vezi suferința de veacuri a șerbilor în așteptarea dreptății naționale. Să-ți închipui procesiunile martirilor și mersul fantomatic al eroilor. Să întrezărește stănele pe munți, mersul turmelor, să ascuți lăngile mioarelor coborînd pe coaste... Ardealul e pentru noi nume familiar de zăriști senine și de forme mângâioase ori mândre, de păduri tainice înfiorate de visuri viteze, de odihnă și de luptă, de doine, și de buciume războinice, de ramistițiu și de năprazne... « Ardealul » e și ca nume astăzi o substanță românească, fiind integrat în autohtonă noastră. E adevărat că Ardealul ne mai amintește și că pe pământul său sunt mai multe popoare. Dar tocmai prin aceasta și prin comparație, el ne sugerează, mai mult decât ori-

care altă provincie românească ideea fundamentală a autohtoniei românești. Ideea aceasta fiind adevărul de bază al românismului și Ardealul reprezentând-o mai expresiv ca orice, el devine, în cele din urmă și într'o măsură însemnată, însuși principiul nostru de raportare et ă Iă ».

În ce privește materialul propriu zis literar al acestui număr festiv, să semnalăm nuvela d-lui I. Agârbiceanu și versurile d-lui Emanoil Bucuța. De asemeni amintirilor d-nei Ana Voileanu-Nicoară despre Octavian Goga, interesante ca document literar, mai ales prin textele inedite (scrisori și versuri) pe care le publică.

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ, BUCUREȘTI 1939